

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ISSN 2394-8507

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਫੱਗਣ-ਚੇਤ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੭-੪੮

ਮਾਰਚ 2016

ਜਿਲਦ ੫੯

ਅੰਕ ੧੨

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ

ਚੰਦਾ

ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ (ਦੇਸ਼)	੧
ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਦੇਸ਼)	੨੫੦
ਲਾਈਫ (ਦੇਸ਼)	੫੦੦
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	੧੨੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਵਿਦੇਸ਼)	੫੦੦੦
ਲਾਈਫ ਵਿਦੇਸ਼	੧੦੦੦੦

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ
(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

Dharam Parchar Committee

(S.G.P.C.)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.nete-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੫
ਸੰਪਾਦਕੀ		੮
ਸਿੱਖ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ	-ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ	੧੧
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	-ਸ. ਦਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਵੀ	੧੬
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਰ	-ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	੨੦
ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਦਾ ਚਿੰਤਨ	- ਬੀਬੀ ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ	੨੬
ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹ : ਇਕ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਰਗਰ	੩੫
ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ	-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	੪੩
ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ	-ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	੪੯
ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ . . .	-ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	੫੧
ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ . . .	-ਸ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੫੭
ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਵ	-ਬੀਬੀ ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨਵਾਂ	੬੦
ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ	-ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	੬੭
ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ	-ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ	੭੩
ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ . . .	-ਡਾ. ਰੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ	੭੮
ਪਰਚੀ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਕੀ	-ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ	੮੦
ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-- ੬੦	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ	੮੪
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੰਡੂ ਦੂਧਿ . . .	-ਜਥੇ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੮੭
ਕੂੜ ਕਸਮਾਂ ਦੀ ਚਾਲ (ਕਵਿਤਾ)	-ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	੯੪
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੯੫
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੯੭

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ :

ਚੇਤਿ ਗੋਵਿੰਦੁ ਅਰਾਧੀਐ . . .

ਕਿਰਤਿ ਕਰਮ ਕੇ ਵੀਛੁੜੇ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਮੇਲਹੁ ਰਾਮ॥
 ਚਾਰਿ ਕੁੰਟ ਦਹ ਦਿਸ ਭ੍ਰਮੇ ਥਕਿ ਆਏ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਸਾਮ॥
 ਧੇਨੁ ਦੁਧੈ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕਿਤੈ ਨ ਆਵੈ ਕਾਮ॥
 ਜਲ ਬਿਨੁ ਸਾਖ ਕੁਮਲਾਵਤੀ ਉਪਜਹਿ ਨਾਹੀ ਦਾਮ॥
 ਹਰਿ ਨਾਹ ਨ ਮਿਲੀਐ ਸਾਜਨੈ ਕਤ ਪਾਈਐ ਬਿਸਰਾਮ॥
 ਜਿਤੁ ਘਰਿ ਹਰਿ ਕੰਤੁ ਨ ਪ੍ਰਗਟਈ ਭਠਿ ਨਗਰ ਸੇ ਗ੍ਰਾਮ॥
 ਸ੍ਰਬ ਸੀਗਾਰ ਤੰਬੋਲ ਰਸ ਸਣੁ ਦੇਹੀ ਸਭ ਖਾਮ॥
 ਪ੍ਰਭ ਸੁਆਮੀ ਕੰਤ ਵਿਹੂਣੀਆ ਮੀਤ ਸਜਣ ਸਭਿ ਜਾਮ॥
 ਨਾਨਕ ਕੀ ਬੇਨੰਤੀਆ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਦੀਜੈ ਨਾਮ॥

ਹਰਿ ਮੇਲਹੁ ਸੁਆਮੀ ਸੰਗਿ ਪ੍ਰਭ ਜਿਸ ਕਾ ਨਿਹਚਲ ਧਾਮ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੩)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਦੀ ਇਸ ਅਰੰਭਕ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਿਅਰਥ ਜਾਣ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ, ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦੀ ਦੁਰਲੱਭਤਾ ਤੇ ਉੱਚੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਇਸ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੁਰਨਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤੁਰਨ ਹਿੱਤ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਦੀਵੀ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮਨ-ਚਿਤ-ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਮਾਰਗ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਜੁਦਾ ਹੋਏ ਹਾਂ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜਾਮਾ ਅਥਵਾ ਜਨਮ ਪਾ ਕੇ ਵੀ ਅਸਾਂ ਤੈਨੂੰ ਭੁਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਸਾਡੀ ਇਸ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਤਰਸ, ਦਇਆ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨੀ। ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੇ ਮਾਲਕ, ਆਪ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲੈਣਾ ਭਾਵ ਸਾਡਾ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਚਾਰੋਂ ਹੀ ਨੁੱਕਰਾਂ ਅਤੇ ਦਸਾਂ ਹੀ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਅਸਰ ਥੱਲੇ ਭੌਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਹਾਰ-ਹੁੱਟ ਕੇ ਤੁਹਾਡਾ ਆਸਰਾ ਤੱਕਿਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ

ਅਰਥਹੀਣ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਇਕ ਮਾਨਸਿਕ ਆਤਮਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੋ ਦੁੱਧ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਦੂਸਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਿੰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਣੀ ਬਿਨਾਂ ਖੇਤੀ ਮੁਰਝਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਆਮਦਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਭਾਵ ਪਾਣੀ ਖੇਤੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ-ਵਿਗਾਸ ਵਾਸਤੇ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੈ। ਦੋਨਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਸੱਜਣ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਉਸ ਬਗੈਰ ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲੇਗੀ? ਭਾਵ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ। ‘ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਹੀ ਸੱਚਾ ਸੁਖ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ’ ਇਹ ਭਾਵ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਘਰ ਅਰਥਾਤ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਪਿਆਰਾ ਪਤੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਮਤਲਬ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਹਿਰਦਾ ਉਹਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਜਾਂ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਦਿੱਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੱਡੀ ਭੱਠੀ ਸਮਾਨ ਤਪਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਰੀਰਿਕ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਸਮੇਤ ਝੂਠਾ ਜਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਿਨਾਂ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿੱਤਰ ਜਾਂ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਦਿੱਸਦੇ ਲੋਕ ਜਮਾਂ/ਜਮਦੂਤਾਂ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮ ਮਾਰਗ ‘ਤੇ ਪਾਉਣ ਹਿੱਤ ਪ੍ਰਭੂ ਮਾਲਕ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ-ਜਾਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਮਾਲਕ ਜੀਓ, ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਬਖਸ਼ ਦਿਓ! ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਮਿਲਾ ਲੈਣਾ ਜੀ! ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉੱਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਦਾ ਅਟੱਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਭਾਵ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਉੱਪਰ ਹੋਰ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੈ ਸਭ ਬਦਲ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਚੇਤਿ ਗੋਵਿੰਦੁ ਅਰਾਧੀਐ ਹੋਵੈ ਅਨੰਦੁ ਘਣਾ॥

ਸੰਤ ਜਨਾ ਮਿਲਿ ਪਾਈਐ ਰਸਨਾ ਨਾਮੁ ਭਣਾ॥

ਜਿਨਿ ਪਾਇਆ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਣਾ ਆਏ ਤਿਸਹਿ ਗਣਾ॥

ਇਕੁ ਖਿਨੁ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਜੀਵਣਾ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਜਣਾ॥

ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਪੂਰਿਆ ਰਵਿਆ ਵਿਚਿ ਵਣਾ॥

ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਈ ਕਿਤੜਾ ਦੁਖੁ ਗਣਾ॥

ਜਿਨੀ ਰਾਵਿਆ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਤਿਨਾ ਭਾਗੁ ਮਣਾ॥

ਹਰਿ ਦਰਸਨ ਕੰਉ ਮਨੁ ਲੋਚਦਾ ਨਾਨਕ ਪਿਆਸ ਮਨਾ॥

ਚੇਤਿ ਮਿਲਾਏ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਤਿਸ ਕੈ ਪਾਇ ਲਗਾ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੩)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਦੁਆਰਾ ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਰੂਪੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸੁਖ-ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਿਆਂ, ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ 'ਚ ਵੱਸਦੇ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ-ਵਿਗਾਸ ਹਿੱਤ ਸਦਾ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣ ਦੀ, ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ-ਜੁਗਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਉਸ ਸੱਚੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਡੂੰਘਾ ਅਨੰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਭਾਵ ਰੱਬ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ-ਬੈਠ ਕੇ, ਜੀਭਾ ਨਾਲ ਉਸ ਮਾਲਕ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਅਤੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ ਚੰਗੀ ਸੰਗਤ ਲੱਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭਟਕਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਜ਼ਲ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਉੱਪਰ ਆਇਆ ਗਿਣੀਏ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ, ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਰੀਝਾਉਣ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜਾ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਬਿਨਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਚਿਤਵਣ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਮਾਲਕ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜਲ ਥਲ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ-ਮਹਿਸੂਸਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮਾਲਕ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਉਹਦਾ ਦੁੱਖ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਮਰਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਗ ਵੱਡੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮਿਲਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਛੜਿਆਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ-ਜਾਚ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਪਜੀ ਹੈ, ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਤ੍ਰੇਹ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਉਸ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਆਸ ਬੰਨ੍ਹਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕੀ... ✍

ਨਰੋਏ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਨਕਲਾਬ : ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ

ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਮਤ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਿਤ ਰੀਤਾਂ-ਰਸਮਾਂ, ਪੂਜਾ-ਵਿਧੀਆਂ, ਦਿਨ-ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਹਨ।

ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹਰੇਕ ਰੁੱਤ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਉੱਤੇ ਦਿਲੀ ਭਾਵ ਤੇ ਹੁਲਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਤਿਉਹਾਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਦੀਵਾਲੀ, ਵੈਸਾਖੀ, ਲੋਹੜੀ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੈ- ਹੋਲੀ। ਭਾਰਤੀ ਕਥਾ-ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਲੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਦੀ ਭੈਣ, ਹੋਲਿਕਾ ਦੇ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੇ ਜਤਨ ਵਿਚ ਆਪ ਸੜ ਮਰਨ ਅਥਵਾ ਧਰਮ ਦੀ ਅਧਰਮ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਈਰਖਾ, ਦੁੱਖ, ਫੁੱਟ ਤੇ ਆਚਾਰ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੇ ਜਿੰਦ-ਹੀਣ ਕਲਬੂਤ ਹੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਜੋ ਰਹਿੰਦੀ-ਖੂੰਹਦੀ ਕਸਰ ਸੀ, ਉਹ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਛੱਟ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹੋਲੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਖੇਡੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਹੋਲੀ ਕਾਹਦੀ ਹੋਲੀ ਸੀ। ਇਕ-ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਰੰਗ, ਘੱਟਾ-ਮਿੱਟੀ ਤੇ ਸੁਆਹ ਆਦਿ ਪਾਉਣ ਦੇ ਸ਼ੁਗਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੇ ਰਹੱਸ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਖੁਦ ਦੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਕਾਣੀ ਵੰਡ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਛੂਆ-ਛੂਤ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲਾਈਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਹਮਲੇ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ 'ਤੇ ਇਥੋਂ ਦਾ ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ ਲੈ ਕੇ ਚਲਦੇ ਬਣੇ ਅਤੇ ਕਈ ਇਥੋਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਬੈਠੇ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਪਰਜਾ ਕੇਵਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੀਵਾਣ ਵੱਲ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਜੂਲੇ ਨੂੰ ਉਤਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਡੂੰਘੀ ਸੂਝਬੂਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੁੱਖ ਤੇ ਪਰਾਇਆਂ ਲਈ ਮਜ਼ਾਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤਿ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਅਖੌਤੀ ਪੁਜਾਰੀ ਵਰਗ ਦੀ ਜੰਤਰਾਂ-ਮੰਤਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੀ ਪੋਲ ਖੁੱਲੀ,

ਉੱਥੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਨਣੀ ਪਈ ਕਿ ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਹੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਇਸ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬੇਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮਿਸ਼ਨ ਅਰੰਭਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਝੂਠੇ ਅਡੰਬਰਾਂ ਅਤੇ ਢਕਵੰਜਾਂ ਦੀ ਕਰੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ, ਉੱਥੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬੇਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਸਫਲ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਨਰੋਆ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਂਦਾ, ਉੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਅਨੰਦਮਈ ਹੋਲੀ ਦੇ ਖੇਡਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਸੇਵਉ ਕਰਿ ਨਮਸਕਾਰ॥ ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਮੰਗਲਚਾਰ॥

ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਮਹਾ ਅਨੰਦ॥ ਚਿੰਤ ਲਥੀ ਭੇਟੇ ਗੋਬਿੰਦ॥੧॥

ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਬਸੰਤ॥ ਗੁਨ ਗਾਏ ਪ੍ਰਭ ਤੁਮ੍ਹ ਬੇਅੰਤ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਬਨੇ ਫਾਗ॥ ਪ੍ਰਭ ਸੰਗੀ ਮਿਲਿ ਖੇਲਨ ਲਾਗ॥

ਹੋਲੀ ਕੀਨੀ ਸੰਤ ਸੇਵ॥ ਰੰਗੁ ਲਾਗਾ ਅਤਿ ਲਾਲ ਦੇਵ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੮੦)

ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਪਾਂਧੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਤਵਾਰੀਖ ਅੰਦਰ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਦਿਨ-ਤਿਉਹਾਰ, ਰਸਮਾਂ, ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸਮੱਸਤ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਹਰ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਸੇਧ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਿਰਜੇ ਗਏ। ਇਸੇ ਲੜੀ ਤਹਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ‘ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ’ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅੰਦਰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਤੇ ਵੱਡਾ ਕਾਰਜ ਸੀ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ, ਅੰਦਰ ਵਾਪਰੇ ਇਸ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਬਾਹਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ‘ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ’ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਕੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮੀ ਹੰਢਾ ਰਹੀ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਆਸ ਦੀ ਕਿਰਨ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅੰਦਰ ਨਵੇਂ ਬਦਲਾਅ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਜੁਲਮ ਖ਼ਿਲਾਫ ਡਟਣਾ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਹੋਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਨਰੋਏ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ‘ਹੋਲਾ’ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਲਾਲ ਖੇਡਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ‘ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ’ ਮਨਾਉਣ ਤੇ ਖੇਡਣ ਦੀ ਰੀਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੋਲਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਤੋਰੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਸ਼ਤਰ

ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਕਮਾਲ ਵਿਖਾਏ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਮੁਤਾਬਕ ਮਸਨੂਈ (ਨਕਲੀ) ਜੰਗਾਂ ਲੜੀਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੰਗੀ ਅਭਿਆਸ ਹੁੰਦੇ। ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੁੜਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਇਹ ਸ਼ਸਤਰਮਈ ਹੋਲਾ ਖੇਡਦੀਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੀਆਂ

ਯੁੱਧ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ‘ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ’ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਹੋਲੀ ਦੀ ਰਸਮ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ‘ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ’ ਦੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਅਰੰਭੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਅੰਦਰ ਬੀਰ ਰਸ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਉਤਸ਼ਾਹ, ਧਰਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਜਿੱਥੇ ਲੋਕ ਪਿਛਕਾਰੀਆਂ ਚਲਾ ਕੇ, ਰੰਗ ਉਡਾ ਕੇ ਤੇ ਗੀਤ ਗਾ ਕੇ ਹੋਲੀ ਖੇਡਦੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਖਾਲਸੇ ਲਈ ਮਹੱਲੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਤੋਂ ਸੱਚਾ ਉੱਦਮੀ ਜੀਵਨ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਕਦੀਰ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਘੜਨਾ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਦੌਰ ਅੰਦਰ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਭਰੂਣ-ਹੱਤਿਆ, ਪਤਿਤਪੁਣਾ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਜੜ੍ਹੋਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲੱਕ ਬੰਨ ਕੇ ਨਿੱਤਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦਿਆਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਏਕਤਾ, ਇਤਫਾਕ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉੱਦਮਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਕਰਦਿਆਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨੇ ਹਨ।

ਤਾਂਹੀ ਅਸੀਂ ‘ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ’ ਦੇ ਅਸਲ ਅਤੇ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥਾਂ ’ਤੇ ਖਰੇ ਉਤਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸੰਗਤਾਂ ਇੱਕਜੁਟ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ।

ਸਿੱਖ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ

—ਡਾ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ*

‘ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ’ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਦਿਹਾੜਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਹੋਲੀ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਹੋਲੀ ਦੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ’ਤੇ ਰੰਗ, ਗੰਦ-ਮੰਦ ਸੁੱਟਣ, ਖਰੂਦ ਮਚਾਉਣ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ, ਮੰਦਾ ਬੋਲਣ ਆਦਿ ਘਟੀਆ ਹਰਕਤਾਂ ਨੂੰ ਹੋਲੀ ਦਾ ਅੰਗ ਸਮਝ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਿਉਹਾਰ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਨਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਅਣਖ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਹੋਲੀ ਨੂੰ ‘ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਰੀਤ ਚਲਾਈ। ਚੇਤ ਵਦੀ ਏਕਮ, ਸੰਮਤ ੧੭੫੭ (੧੭੦੦ ਈ:) ਨੂੰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ‘ਹੋਲਗੜ੍ਹ’ ਦੇ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ‘ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ’ ਮਨਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ‘ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ’ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਸਿੱਖ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਅਰੰਭ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਖੁਦ-ਮੁਖਤਿਆਰ ਖਾਲਸਾ, ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦਿਨ-ਦਿਹਾਰ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਨਿਰਾਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨਾ, ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਤੇ ਨਿਆਰੇਪਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਗੁਰਦੇਵ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰ ਸਕਣ।

੨੦੦ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮ, ਨਿਰਬਲ, ਨਿਤਾਣੀ, ਸਾਹਸਹੀਣ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜਨ-ਮਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਭਰਨ ਲਈ ਗੁਰਦੇਵ-ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਦਮ ਸੀ। ਹੋਲੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਮੌਸਮੀ ਤਿਉਹਾਰ ਹੈ ਜੋ ਬਸੰਤ-ਬਹਾਰ ਦੀ ਆਗਮਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਮਨਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਪੋਖ ਤੁਖਾਰ ਦੇ ਮੌਸਮ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵੈਰਾਨਗੀ ਤੇ ਪੱਤਝੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੌਸਮ ਦੇ ਬਦਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਨਿਵੇਕਲੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਪੁੰਗਾਰ, ਸੁਹੱਪਣ ਤੇ ਮੌਸਮੀ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਮਾਨਣ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮੌਲਣ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਆਮਦੀਦ ਕਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ‘ਹੋਲੀ’ ਦਾ ਦਿਨ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੇਡੇ ਵਜੋਂ ਮਨਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ

*ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਹੋਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੁਰਾਤਨ ਕਹਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਵਿਉਂਤ ਉਲੀਕੀ ਕਿ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸਾੜਿਆ ਜਾਵੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਦੀ ਭੈਣ ਹੋਲਿਕਾ ਨੂੰ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਨੀ ਸਾੜਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਨੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਹੋਲਿਕਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਚਿਖਾ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਅੱਗ ਲਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ ਪਰ ਹੋਲਿਕਾ ਸੜ ਗਈ। ਹੋਲਿਕਾ ਦੇ ਸੜ ਜਾਣ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਇਸ ਦਿਨ ਅੱਗ ਬਾਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਵਨ ਸਬਦ ਅੰਕਤ ਹੈ :

ਹਰਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਭਗਤ ਉਪਾਇਆ ਪੈਜ ਰਖਦਾ ਆਇਆ ਰਾਮ ਰਾਜੇ॥

ਹਰਣਾਖਸੁ ਦੁਸਟੁ ਹਰਿ ਮਾਰਿਆ ਪ੍ਰਹਲਾਦੁ ਤਰਾਇਆ॥

ਅਹੰਕਾਰੀਆ ਨਿੰਦਕਾ ਪਿਠਿ ਦੇਇ ਨਾਮਦੇਉ ਮੁਖਿ ਲਾਇਆ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਐਸਾ ਹਰਿ ਸੇਵਿਆ ਅੰਤਿ ਲਏ ਛਡਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੪੫੧)

ਹੋਲੀ ਦੇ ਦਿਨ ਲੋਕ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ 'ਤੇ ਰੰਗ ਸੁੱਟ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕਾਂ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਓ ਜੋ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਰੰਗ ਸੁੱਟਣਾ, ਗੰਦ ਸੁੱਟਣਾ ਹੀ ਹੋਲੀ ਮਨਾਉਣਾ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਲਾਮੀ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਸਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀ ਨੇ ਨਵੀਂ ਬਹਾਰ ਦੇ ਇਸ ਦਿਨ ਨੂੰ 'ਜੀ ਆਇਆਂ' ਕਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮਿਲ ਕੇ ਹੋਲੀ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਰੂਹਾਨੀ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਜਾਈਏ:

ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਬਨੇ ਫਾਗ ॥ ਪ੍ਰਭ ਸੰਗੀ ਮਿਲਿ ਖੇਲਨ ਲਾਗ ॥

ਹੋਲੀ ਕੀਨੀ ਸੰਤ ਸੇਵ ॥ ਰੰਗੁ ਲਾਗਾ ਅਤਿ ਲਾਲ ਦੇਵ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੮੦)

'ਹੋਲਾ' ਸ਼ਬਦ 'ਹੋਲੀ' ਦਾ ਧੜੱਲੇਦਾਰ ਬਦਲਵਾਂ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਡਿੱਗਿਆਂ-ਢੱਠਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਹੁਲਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਚ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਭਰਨ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਅਜਿਹੇ 'ਬੋਲੇ' ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਖਾਲਸਾਈ ਬੋਲੇ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਇੱਕ' ਨੂੰ 'ਸਵਾ ਲੱਖ' ਕਹਿਣਾ, 'ਮੌਤ' ਨੂੰ 'ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨਾ', 'ਤੇਗ' ਨੂੰ 'ਤੇਗਾ', 'ਦੇਗ' ਨੂੰ 'ਦੇਗਾ', 'ਦਸਤਾਰ' ਨੂੰ 'ਦਸਤਾਰਾ', 'ਮੁੱਛਾਂ' ਨੂੰ 'ਮੁਛਹਿਰਾ', 'ਦਾੜੀ' ਨੂੰ 'ਦਾੜਾ' ਆਦਿ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਲੀ ਨੂੰ

‘ਹੋਲਾ’ ਕਹਿਣਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਬਰਛਾ ਢਾਲ ਕਟਾਰਾ ਤੇਗਾ, ਕੜਛਾ ਦੇਗਾ ਗੋਲਾ ਹੈ,
ਛਕਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਸਜਾ ਦਸਤਾਰਾ ਅਰੁ ਕਰਦੌਨਾ ਟੋਲਾ ਹੈ,
ਸੁਭਟ ਸੁਚਾਲਾ ਅਰ ਲਖ ਬਾਹਾ, ਕਲਗਾ ਸਿੰਘ ਸੁਚੋਲਾ ਹੈ,
ਅਪਰ ਮੁਛਹਿਰਾ ਦਾੜ੍ਹਾ ਜੈਸੇ, ਤੈਸੇ ਬੋਲਾ ‘ਹੋਲਾ’ ਹੈ।

‘ਹੋਲੀ’ ਤੋਂ ‘ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ’ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਗੁਲਾਮ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਸਦੀਆਂ ਤੀਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਰਿਹਾ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੌਂਕ, ਮੌਜ-ਮੇਲੇ ਤੇ ਤਿਉਹਾਰ ਵੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਤਨ, ਮਨ, ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸੋਚ ਕਰਕੇ ਗੁਲਾਮ ਸਨ। ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਦਲ-ਦਲ ‘ਚੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਸੋਚ, ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਤੇ ਨਿਆਰੇਪਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਸੱਚਮੁਚ ਅਦਭੁਤ ਕਰਾਮਾਤ ਸੀ। ਇਹ ਚਿੰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਤੁੜਾਉਣ, ਇੱਕ ਨੂੰ ਸਵਾ ਲੱਖ ਨਾਲ ਲੜਾਉਣ ਤੇ ਅਸੰਭਵ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਕਰਨ ਦੇ ਤੁਲ ਸੀ। ਉਚ-ਨੀਚ, ਭਰਮ-ਭੇਖ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਕਰਮ-ਵੰਡ, ਰੰਗ-ਨਸਲ ਦੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ, ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ-ਸੰਪੰਨ, ਸੁਤੰਤਰ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ, ਵਿਹਾਰ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖੂਨ ਦੀ ਹੋਲੀ, ਅਜ਼ਾਦੀ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸਵੈਮਾਣ, ਸਵੈਹੋਂਦ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਲਈ ਖਾਲਸਾਈ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਘਰ-ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰੰਗ, ਗੰਦ-ਮੰਦ ਆਪਣਿਆਂ ‘ਤੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਮਨ-ਪਰਚਾਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਰਵਾਇਤੀ ਹੋਲੀ ਤੇ ਲੱਠਮਾਰ ਹੋਲੀ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ‘ਚੋਂ ਨਿਲਾਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਨ ਸਕੀ।

‘ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼’ ਮੁਤਾਬਕ ‘ਮਹੱਲਾ’ ਅਰਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਮਹੱਲੋ’ ਦਾ ਤਦਭਵ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਉਸ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ‘ਫਤਹ’ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ‘ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ’ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦੋ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ, ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮਸਨੂਈ (ਨਕਲੀ) ਯੁੱਧ ਕਰਵਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਦੂਜਾ ਉਸ ‘ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖੋਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਕਲੀ ਯੁੱਧ ਦੁਆਰਾ ਯੁੱਧ-ਜੁਗਤੀ

ਅਤੇ ਪੈਂਤਰੇਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੁੰਦਾ। ਯੁੱਧ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜਦੇ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਟਕਰਾਓ ਹੁੰਦਾ, ਜੈਕਾਰੇ ਗੂੰਜਦੇ ਅਤੇ ‘ਫਤਹ’ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਜਿਹੜਾ ਦਲ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ, ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ। ਫਿਰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਦਰਬਾਰ ਸੱਜਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਬ ਵਿਖਾਉਂਦੇ। ਪਹਿਲਾਂ ‘ਮਹੱਲਾ’ ਸ਼ਬਦ ਇਸੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਜਲੂਸ ਲਈ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ‘ਫਤਹ’ ਉਪਰੰਤ ਫੌਜੀ ਸੱਜ-ਧੱਜ ਅਤੇ ਨਗਾਰਿਆਂ ‘ਤੇ ਚੋਟ ਨਾਲ ਨਿਕਲਦਾ। ‘ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ’ ਦੇ ਜਲੂਸ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਹੁਣ ਤਕ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਲਾਮੀ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤੀ ਜਬਰ ਵਿਰੁੱਧ ਲੋਕ-ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਭਰਨ ਲਈ ‘ਹੋਲੀ’ ਨੂੰ ‘ਹੋਲੇ’ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੱਲੋਂ ੧੬੮੭ ਈ: ‘ਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਫੁਰਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਟੱਲ ਖੜਕਾਉਣ, ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ, ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਦਸਤਾਰ ਕੇਵਲ ਉਹੋ ਹੀ ਸਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਦਰਬਾਰੀ ਬਖਸ਼ੀ ਜਾਵੇ। ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ, ਨਿਸ਼ਾਨ, ਨਗਾਰਾ ਅਤੇ ਫੌਜ ਰੱਖਣੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੇ ਤੁਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੌਤ ਅਤੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਦੇ ਤੁਲ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਮ ਲੋਕ ਹਕੂਮਤੀ ਜਬਰ ਵਿਰੁੱਧ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਨਾਉਣਾ ਇਸੇ ਲੜੀ ਦੀ ਕੜੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕ ਘਟੀਆ ਅਤੇ ਪਿਛਾਂਹਖਿੱਚੂ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਨਾਉਂਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਤੇਗਾਂ-ਤਲਵਾਰਾਂ, ਨਿਸ਼ਾਨ, ਨਗਾਰੇ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗੀਨ ਜੁਰਮ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ‘ਜੰਗੀ-ਮਸ਼ਕਾਂ’ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤੀ ਖੇਡਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ‘ਬੂ’ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦਮ ਘੁੱਟ ਰਹੀ ਸੀ ਉਹੀ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਜੂਝਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਨਿੱਤਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗੀ ਮਸ਼ਕਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲ੍ਹਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਦਾ ਲਈ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ

ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਜੂਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਇਆ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ, ਲਿਤਾੜੇ ਅਤੇ ਸਾਹ-ਸਤਹੀਣ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਣਖ ਨਾਲ ਜੀਣਾ ਸਿਖਾਇਆ। ਇਹ ਸਭ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ। ‘ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ’ ਹੁਣ ਵੀ ਸਿੱਖ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਖਾਲਸਾਈ ਜਾਹ-ਓ-ਜਲਾਲ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲੋਕ ਇਕੱਠ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀਵਾਨ ਸੱਜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਖਾਲਸਾਈ ਸ਼ਾਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ‘ਮਹੱਲਾ’ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਲਾ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਹੋਲਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸਥਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ, ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਰਵਾਇਤੀ ਖਾਲਸਾਈ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾਈ ਖੇਡਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਗੁਰੂ-ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਚਰਨ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ‘ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ’ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਆਮ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸੱਜਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਢਾਡੀ ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨੌਜੁਆਨੀ ਆਪਣੇ ਅਮੀਰ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਨਿੱਜੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਖਾਨੋਵਾਲ ’ਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਢਾਡੀ ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੀਤਲ ਵੱਲੋਂ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ‘ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ’ ਦੀ ਮੂਲ-ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਸ਼ਿਆਂ, ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ, ਦਹੇਜ, ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਆਦਿ ਬੁਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਲੋਕ-ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੌਤੇ, ਸਵਾਰਥੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਰਤਣ ਦੀ ਬਜਾਇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਕ, ਸੱਚ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ‘ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ’ ਸਿੱਖ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਹੋ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ-ਨੌਜੁਆਨੀ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਵੇ। ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸਿਹਤ ਹੀ ਕੌਮ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵੱਲ ਸਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

-ਸ. ਦਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਵੀ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉੱਚੀ ਆਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ, ਸਤਿ-ਸੰਤੋਖ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਸਰੀਰਕ ਪੱਖੋਂ ਫੋਲਾਦ ਵਾਂਗ ਸਖ਼ਤ ਤੇ ਸੁਭਾਅ ਪੱਖੋਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਰਮ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਪੋਤਰੇ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ- ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਅਣੀ ਰਾਇ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਇ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ 'ਚੋਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਇ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਣੀ ਰਾਇ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਵੱਲ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਿਆਗੀ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਪੋਤਰਾ ਧੀਰਮੱਲ ਜੋ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਗੰਢ-ਤੁੱਪ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਦਕਿ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ੧੬੪੪ ਈ: ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਰਸਮ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਭਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਨਿਭਾਈ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ੧੬੩੦ ਈ: ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਜਿੱਥੇ ਅੱਜਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲ' ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਵਰ੍ਹੇ ਬਿਤਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਕ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਾ ਬਣ ਗਏ। ਪਰ,

*੪੦੨-ਈ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ-੧੪੧੦੧੩ ਮੋ. +੯੧੯੪੧੭੦-੦੧੯੮੩

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਬੜਾ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਤੋੜਨ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਆਪ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਟਹਿਲ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇੱਕਦਮ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਝੁੱਲ ਪਈ ਤੇ ਵਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅੜ ਕੇ ਇੱਕ ਫੁੱਲ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਆਪ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚੀ, ਅੱਖਾਂ ਨਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ, “ਜਦ ਚੋਲਾ ਵੱਡਾ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਦਾਮਨ ਸੰਕੋਚ ਕੇ ਚਲੋ!”

ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁੱਤੇ-ਸਿੱਧ ਜਾਂ ਵਿੱਸਰ-ਭੋਲੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਜਾਈਂ ਦੁੱਖ-ਤਕਲੀਫ਼ ਦੇਣੇ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ।

ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਿਰਭੈਅ, ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤਰਸ, ਦਇਆ, ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਜਿਹੇ ਸਦਗੁਣ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸਨ। ਗ਼ਰੀਬ, ਬੀਮਾਰ ਤੇ ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਦਵਾਖ਼ਾਨਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਦਵਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਵਾਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਦੁਰਲੱਭ ਜੀਵਨਦਾਇਕ ਔਸ਼ਧੀਆਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਸਖਤ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਵੈਦ-ਹਕੀਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਤੇ ਵਜ਼ਨ ਦੀ ਹਰੜ ਤੇ ਲੋਂਗ ਦਵਾਈ ਲਈ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜੋਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਵਾਖ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਦਵਾਈ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਹ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ੨੨੦੦ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਜਦ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰਾਜਗੱਦੀ ਲਈ ਜੰਗ ਛਿੜ ਪਈ ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੱਤਣ ਤਕ ਆ ਪਹੁੰਚੀ। ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤਕ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਤਕ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ (ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਨਾਲ ੧੬੪੦ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ ਵਿਖੇ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਰਾਮ ਰਾਇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ

ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਚਲਾਕ, ਸਿਆਣਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਅਤੇ ਨੀਤੀ-ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਮਸੰਦਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਰਸੂਖ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

ਬਾਲਾ-ਪ੍ਰੀਤਮ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ) ਦੀ ਯਾਦ-ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਕੰਠ ਕਰ ਲਏ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਲਾ-ਪ੍ਰੀਤਮ ਕਈ-ਕਈ ਘੰਟੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਂਦੇ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਰੋਗੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਰੋਗ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ, ਧੀਰਮੱਲ ਗੁਰਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਖਾਰ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਲਈ ਬੁਲਾਵਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਨਾ ਗਏ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕੁਝ ਹਦਾਇਤਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਹਰ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣਾ, ਸੱਚ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਿਣਾ, ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ, ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਣੀ, ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਉਲਟ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹਨ। 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' 'ਚ ਇਹ ਦਰਜ ਹੈ:

ਤੁਮਾਰਾ ਬਚਨ ਸੁਫਲ ਸਭ ਹੋਏ। ਤੁਮ ਸਮਾਨ ਬਲੀ ਨਹੀਂ ਕੋਏ।

ਜੋ ਪੂਛੇ ਸੋ ਸਤ ਕਹਿ ਦੀਜੇ। ਕਛੁ ਕਰਾਮਾਤ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਜੇ।

(ਸਾਖੀ ਨੰਬਰ ੧੮)

ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਗ੍ਰੰਥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੈ ਪਈ ਕੁਸਿਆਰ॥

ਘੜਿ ਭਾਂਡੇ ਇਟਾ ਕੀਆ ਜਲਦੀ ਕਰੇ ਪੁਕਾਰ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੬)

‘ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਕੀ ਹਨ? ਕੀ ਇਹ ਪਰਗਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਡੇ ਦੀਨ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਨਹੀਂ?’ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗ਼ਲਤ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ’ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ‘ਮਿਟੀ ਬੇਈਮਾਨ ਕੀ’ ਹੈ।’ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਗੋਂਡਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਬਲ, ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਜੀ ਨੂੰ ਢਾਕਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਜੰਮੂ, ਅਖਨੂਰ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ। ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ, ਭਾਈ ਭੁੰਦਤ, ਭਾਈ ਪੰਜਾਬ, ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।

ਅਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝ ਕੇ ਸਭ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ੧੬੬੧ ਈ: ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਇੰਚਾਰਜ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਬਾੜੀਆਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਾਂਬਾ (ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ) ਵਿਖੇ ੧੬ ਅਗਸਤ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੩੮੨ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਰ

—ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ*

ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੁਆਰਾ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਬਾਨਣੂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਇਤਫਾਕ ਨਾਲ ਦੋ ਐਸੀਆਂ ਸਮਕਾਲੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ, ਬਾਬਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਦਿੱਲੀ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ (ਬਾਬਰ ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ) ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ‘ਬਾਬੇ ਕੇ’ ਤੇ ‘ਬਾਬਰ ਕੇ’ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੱਧ-ਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਬੜੀ ਗਹਿਰੀ ਛਾਪ ਛੱਡੀ ਹੈ।

ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ੧੫੧੯ ਈ: ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਾਹਰੀ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਜੋ ਅਹਿਮ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਬਾਬਰ ਦੇ ਭਾਰਤ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਸਨ। ਕਾਬੁਲ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਹ ਖੁਰਾਸਾਨ ਵਿਚ ਸਮਰਕੰਦ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ, ਉੱਪਰ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਉਣਾ ਲੋਚਦਾ ਸੀ। ਸਮਰਕੰਦ ਉੱਤੇ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹੀ ਵਾਰ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਣੀ ਪਈ। ਅਖੀਰ ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਜੋ ਸੈਨਿਕ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਉੱਪਰ ਪੰਜ ਵਾਰ ਧਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਵੇਂ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਰੱਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸੁਲਤਾਨ ਇਬਰਾਹੀਮ ਵਰਗੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫਤਿਹ ਬਖਸ਼ੀ ਤੇ ਐਡੇ ਵੱਡੇ ਮੁਲਕ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।” ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਵਾਪਰੇ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਸਾ ਤੇ ਤਿਲੰਗ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਰਚੇ ਹਨ। ਮਿਹਰਬਾਨ ਰਚਿਤ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਛੱਡ

*ਸਾਬਕਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੫੫੦-੫੭੬੨੪

ਕੇ ਬਾਕੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਵਤਰਣ, ਸਮਾਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ੧੫੨੧ ਈ: ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੁਆਰਾ ਸੈਦਪੁਰ ਦੇ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਚਾਰੋਂ ਸ਼ਬਦ ਬਾਬਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਹਮਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੇ ਹਨ? ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ? ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਤੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੋਈ ਇਕ ਰਾਇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਸਿਰਫ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ ਜੋ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਧਨ-ਮਾਲ ਤੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇ-ਹੁਰਮਤੀ ਤੇ ਪਰਜਾ ਉੱਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਵਿਥਿਆ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਬਾਬਰ ਦੇ ਸੰਸਮਰਣਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਬਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਕਾਰਨ ਕਈ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਨਜ਼ਰੀਆ, ਸਮਕਾਲੀਨ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਵਸਥਾ, ਜੰਗ ਤੇ ਅਮਨ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਨਿਹਿਤ ਹਨ।

ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਖੁਰਾਸਨ ਉੱਪਰ ਅਧਿਕਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਿਸਫਲ ਰਹਿਣ ਉਪਰੰਤ ਬਾਬਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਨੀਤੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਾਬਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਅਧਿਕਾਰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਰਚ ੧੫੧੯ ਈ: ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਏਲਚੀ ਮੁਲਾ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਦੇ ਹੱਥ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨ ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦੇਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਲਈ ਜੋ ਜਾਇਜ਼ਕਰਾਰੀ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਬਹਾਨਾ ਈਜ਼ਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਬਰ ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਵ (ਫੌਜ) ਕਾਬੁਲ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਬਰੀ ਭੂਮੀ, ਇਲਾਕੇ ਦਾਨ ਵਿਚ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ‘ਜਮ’ ਭਾਵ ਮੌਤ ਦਾ ਦੂਤ “ਸਕਤਾ ਸੀਹ” ਤਾਕਤਵਾਰ ਬਖਿਆੜ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਿ ਬਿਗੋਏ ਕੁਤੀ ‘ਤੇ “ਅਗਦੁ ਪੜੈ ਸੈਤਾਨੁ” ਆਖ ਕੇ ਬਾਬਰ ਦੁਆਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਕੀਤੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿੰਦਿਆ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਰ ਦੁਆਰਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਨੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ

ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਾਕਤਵਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤਾਕਤਵਰ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਵਿਆਪਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਅਤੇ ਹੋਈ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦਾ ਬੜਾ ਦਿਲ ਟੁੰਬਵਾਂ ਚਿਤਰਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਮਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਤੇ ਪੂਜਾ-ਸਥਾਨ ਵੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਮੀਰਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਹ-ਕੋਹ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਜੋ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਤੇ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ‘ਮਾਸਪੁਰੀ ਵਿਚ ਆਖ ਮਸੋਲਾ’ ਤੇ “ਖੂਨ ਕੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਵੀਅਹਿ ਨਾਨਕ ਰਤੁ ਕਾ ਕੁੰਗੂ ਪਾਇ ਵੇ ਲਾਲੇ” ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਇੰਨਾ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੋਕ ਦਰਦ ਦੇ ਮਾਰੇ ਕੁਰਲਾ ਉੱਠੇ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਆਤੰਕ ਫੈਲਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅਮੀਰਾਂ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਕਾਰਨ ਗ਼ਮ ਵਿਚ ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਵੀ ਭੁਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਉਪਰੋਕਤ ਹਵਾਲੇ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਹੋਏ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਾਮਰਾਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਛੇੜੀ ਗਈ ਜੰਗ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਘਿਰਨਾਜਨਕ ਪੱਖ ਮੁਗਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਹੱਥੋਂ ਹੋਈ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਹਵਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਬਰ-ਜਿਨਾਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਖਾਸ ਫਿਰਕੇ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਹਰੇਕ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਲਈ ਹੁਣ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਇਸ ਰਸਮ ਲਈ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਸੈਨਿਕ ਆ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰ ਕੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁਖ ਭੋਗਦੀਆਂ ਸਨ ਉਹੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਘੱਟੇ ਵਿਚ ਰੁਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕਈਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ ਦੇ ਵਸਤਰ ਵੀ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮੁਗਲ ਸੈਨਿਕ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਬੇਬਸੀ ਤੇ ਲਾਚਾਰੀ ਦੀ

ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਯਾਦ ਕਰਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵਕਤ ਵੀ ਖੁੰਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਅਮਾਨਵੀ ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕਾਰਨ ਉਪਜੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਦਰਦਨਾਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਜੰਗ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਿਰ ਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਪੱਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਹਰ ਸੈਨਿਕ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਫਰਜ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਆਮ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਦੁਖ-ਤਕਲੀਫਾਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਸਨ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਦਰਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦਿਆਂ ਐਨਾ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੋਕ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਕੁਰਲਾ ਉੱਠੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਜਾਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਰੋਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਇਕ ਤਾਕਤਵਾਰ ਬਖਿਆੜ ਗਊਆਂ ਦੇ ਵੱਗ ਉੱਪਰ ਜਾ ਪਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਰਜਾ ਦੀ ਜੋ ਦੁਰਗਤੀ ਹੋਈ ਉਸ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੋਧੀ ਸ਼ਾਸਨ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਹਮਲਾਵਰ ਤੋਂ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ਾਸਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਨਿਹੱਥੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਜੰਗ ਦੇ ਵਿਚ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਨਿਹੱਥੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੂੰ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਮ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਮਾਫ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਉੱਚ-ਇਖਲਾਕ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ੧੮ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗਾਂ ਦੌਰਾਨ ਬਾਖੂਬੀ ਵਿਖਾਇਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਏ ਯੁੱਧ ਦੀ ਝਲਕ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਤੇ ਪਠਾਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸੂਤ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਦਾਗੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪਠਾਨਾਂ ਨੇ ਹਾਥੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਕੁਥਾਇ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ

ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਾਬਰ ਪਹਿਲਾ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਸੀ ਤੇ ਲੋਧੀਆਂ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਮੁਗਲਾਂ ਪਾਸ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਹੱਥੋਂ ਲੋਧੀਆਂ ਦੀ ਹਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਐਸ਼-ਓ-ਇਸ਼ਰਤ ਦੀ ਮਸਤੀ ਨੇ ਲੋਧੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਸੁੱਧ-ਬੁੱਧ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਸੱਤਾ ਦੇ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਹਥਿਆਉਣਾ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਚ-ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲੋਧੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਅਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉੱਪਰ ਵੀ ਉਂਗਲ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਜਾਦੂ-ਮੰਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆਸਥਾ ਕੋਈ ਗੁੱਝੀ-ਛਿਪੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਪੁਰੋਹਿਤ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਦੂ-ਮੰਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੀਰ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਠੱਲਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਦਾ ਮੰਤਰ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੇਕਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲੋਂ ਕੋਈ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ। ਲੋਧੀ ਅਮੀਰਾਂ ਦਾ ਇਖਲਾਕੀ ਪਤਨ ਤੇ ਵਿਲਾਸਮਈ ਜੀਵਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸੀ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜੋ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਇਕ ਕਤੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਘਟਨਾ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਅਵੱਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕਾਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਸਾਧਨ ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਗਾਇਬ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਬਲਕਿ ਕਿਸੇ ਮੌਤ ਰੂਪੀ ਦੂਤ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੱਥ-ਵੱਸ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਜੋੜਨਾ ਤੇ ਵਿਛੋੜਨਾ, ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਪਲ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੱਬੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਅਵੱਸ਼ ਸੀ। ਇਉਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਰੱਬੀ-

ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਰਦਾ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਦੈਵੀ-ਇਨਸਾਫ ਨਾਲ ਬੜਾ ਗਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਪਹੁਦਰਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਦੈਵੀ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਹੈ। ਇਕ ਕਿਸਮ ਨਾਲ ਦੈਵੀ-ਇਨਸਾਫ ਹਿਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਦੀ ਦੀ ਥਾਂ ਨੇਕੀ ਲੈਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਦੀ ਤੇ ਨੇਕੀ ਵਿਚਕਾਰ ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ “ਆਵਨਿ ਅਠਤਰੈ ਜਾਨਿ ਸਤਾਨਵੈ ਹੋਰੁ ਭੀ ਉਠਸੀ ਮਰਦ ਕਾ ਚੇਲਾ॥” ਕਥਨ ਹਾਲੇ ਵੀ ਇਕ ਰਹੱਸ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਿਹਰਬਾਨ ਰਚਿਤ ‘ਜਨਮਸਾਖੀ’ ਵਿਚ ਮਰਦ ਕਾ ਚੇਲਾ, ਬਾਬਰ ਆਪ ਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਕਿਆਸ ਆਰਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮਰਦ ਕਾ ਚੇਲਾ ਬਾਬਰ ਜਿਸ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਥਨ ਭਵਿੱਖ-ਮੁਖੀ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਜਵਲ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਉਮੀਦ ਦੀ ਕਿਰਨ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਗੰਬਰੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੀ ਇਹੀ ਖਾਸੀਅਤ ਤੇ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਨੁਭਵ ਬਦੀ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਹੱਕ, ਸੱਚ, ਨੇਕੀ, ਇਨਸਾਫ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਏ। ਇਉਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਆਯਾਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਉਹ ਪਹਿਲੂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਭਵਿੱਖਤ ਵਾਕ ਨਾਲੋਂ ਬਿਨਾਂ ਝਿਜਕ “ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੇਲਾ” ਕਦੇ ਵੀ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਪਿੰਡ ਚੱਕਰ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਰਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਚੱਕਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੧੩ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ ੧੪੫ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਹਰਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਈ ਸੰਗਤ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਦਾ ਚਿੰਤਨ

- ਬੀਬੀ ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ*

ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਾਰੀ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜੋ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਸਨ, ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਰਹੇ। ਬਾਲਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਆਗਿਆਪਾਲਕ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ, ਨਿਮਰ, ਉਦਾਰ ਚਿੱਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ-ਪ੍ਰੰਜ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦੀ ਮਹਾਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸੁਖ-ਆਰਾਮ ਦੀ ਘੱਟ ਹੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਰਵਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ-ਕੌਸ਼ਲਤਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਵਾਉਣਾ ਅਰੰਭਿਆ। ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਅਜਿਹਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਜੋ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਨ ਸੰਸਥਾਪਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੂਰੋਂ-ਦੁਰਾਡਿਓਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰ, ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਵਸਾਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਜਨ-ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਬਣਵਾਈਆਂ, ਬਾਗ ਲਗਵਾਏ, ਬਸਤੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ, ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਿੱਲਤ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਖੂਹ ਅਤੇ ਸਰੋਵਰ ਖੁਦਵਾਏ ਅਤੇ ਕਈ ਬਾਉਲੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ।

*ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ, ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ +੯੧੯੮੫੫੧-੧੩੧੯੩

ਮਹਾਨ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸੁਖਮਨੀ, ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਅਤੇ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਲੰਮੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਖਮਨੀ ਵੱਡ-ਆਕਾਰੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਪੰਨਾ ੨੬੨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੨੯੬ ਤਕ ੩੪ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਸੁਖਮਨੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਖਾਨ, ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨ ਅਨੰਦਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਤਾਂ/ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸੁਖ ਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਮੰਨੇ ਹਨ: ੧. ਅਲਪ ਸੁੱਖ ੨. ਪਰਮ ਸੁੱਖ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਰਮ ਸੁੱਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ (ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ) ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਅੰਸ਼ ਹੈ।

“ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁੱਖ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁੱਖ ਜੋ ਬੁਝ ਜੀਵੀ ਅਤੇ ਅਸਥਿਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਦੂਜੇ ਆਤਮਿਕ ਸੁੱਖ ਜੋ ਸਦੀਵੀ ਤੇ ਸਥਿਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।”^੧

ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਬਾਰੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸੁਖਮਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ:

“ਮਨ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਇਕ, ਬਾਣੀ ਜੋ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ”^੨

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਖਮਨੀ ਦੇ ਅਰਥ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਆਪ ਰਹਾਉ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅਮਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਨਾਮ ਸਭ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੈ।”^੩

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸੁਖਮਨੀ ਦੇ ਅਰਥ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:

“ਸੁੱਖ+ਮਨ+ਈ= ਮਨ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਦੇਣ ਹਾਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਸਰੀਰਕ ਸੁੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੁੱਖ ਦਾ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭਗਤਾਂ-ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”^੪

ਸੁਖਮਨੀ ਦੇ ਨਾਮ- ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਭਟਕਦੇ, ਵਿਆਕੁਲ ਤੇ ਬੇਚੈਨ ਮਨ ਨੂੰ ਟਿਕਾਉ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਅਡੋਲ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸੁਖਮਨੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ: ਇਹ ਬਾਣੀ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ

ਦਾ ਅਰੰਭ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ੨੪ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ੨੪ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਲੋਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦੀਆਂ ੮ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ੧੯੨ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਹਰੇਕ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਦਸ ਪੰਕਤੀਆਂ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ (ਜੀਵ ਆਤਮਾ) ਜਗਤ ਅਤੇ ਮਾਨਵ-ਮੁਕਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਵਰਣਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਪਰਮਾਤਮਾ: ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਈ ਨਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਈਸ਼ਵਰ, ਅੱਲ੍ਹਾ, ਬ੍ਰਹਮ, ਪ੍ਰਭੂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਆਪ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਵਾਸਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਆਕਾਰ, ਸ਼ਕਲ ਅਤੇ ਸੂਰਤ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਇਸ ਸਰੂਪ (ਅਵਸਥਾ) ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖੁ ਨ ਰੰਗੁ ਕਿਛੁ ਤ੍ਰਿਹੁ ਗੁਣੁ ਤੇ ਪ੍ਰਭੁ ਭਿੰਨ॥ (ਪੰਨਾ ੨੮੩)

ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਆਪ ਹੀ ਰਚਾਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਤੁੱਛ ਹੈ। ਉਹ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਸਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸੱਤਾ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਉਹ ਸੁੰਨ ਹੋ ਕੇ ਸਮਾਧੀ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ “ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੰਧੁਕਾਰਾ” ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸਰਗੁਨ ਨਿਰਗੁਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਆਪਿ॥

ਆਪਨ ਕੀਆ ਨਾਨਕਾ ਆਪੇ ਹੀ ਫਿਰਿ ਜਾਪਿ॥ (ਪੰਨਾ ੨੯੦)

ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਕੋਹਲੀ) ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

“ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸੀ। ਇਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ।”^੫

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਰਚਦਿਆਂ ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਰਗੁਣ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਵੀ। ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ

ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਆਪ ਜਾਂ ਹੋਂਦ ਨੇ ਆਪਿ ਤੋਂ ਸਮਾਧੀ ਕੀਤੀ, ਸਮਾਧੀ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਸੁੰਨ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ, ਸੁੰਨ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਰੂਪ ਤੇ ਫਿਰ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਤੇ ਫਿਰ ਸਰਗੁਨ ਸਰੂਪ। ਸਰਗੁਨ ਸਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਾਂ, ਸਥਾਨ, ਕਾਰਜ, ਕਾਰਣ, ਤ੍ਰੈਗੁਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਆਦਿ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਮਨੁੱਖ ਕਰਮ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਇਆ। ਆਪਿ ਜਾਂ ਹਸਤੀ ਦਾ ਸਰਗੁਣ, ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਲੀਲਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੰਡੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਹੀਂ, ਸਰੂਪ ਭੀ ਨਹੀਂ”^੬

ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਨਿਰਗੁਨੁ ਆਪਿ ਸਰਗੁਨੁ ਭੀ ਓਹੀ॥ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਿਨਿ ਸਗਲੀ ਮੋਹੀ॥

ਅਪਨੇ ਚਰਿਤ ਪ੍ਰਭਿ ਆਪਿ ਬਨਾਏ॥ ਅਪੁਨੀ ਕੀਮਤਿ ਆਪੇ ਪਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੨੮੭)

ਆਪਣੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦੇ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਉਸ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਲਈ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਆਪ ਹੀ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਦਿਆਂ ਆਪ ਹੀ ਖਿਡਾਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਖਿਡਾਰੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

—ਜਹ ਆਪਿ ਰਚਿਓ ਪਰਪੰਚੁ ਅਕਾਰੁ॥ ਤਿਹੁ ਗੁਣ ਮਹਿ ਕੀਨੋ ਬਿਸਥਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੨੯੧)

—ਆਪਨ ਖੇਲੁ ਆਪਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ॥ ਖੇਲੁ ਸੰਕੋਚੈ ਤਉ ਨਾਨਕ ਏਕੈ॥ (ਪੰਨਾ ੨੯੨)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਪ ਹੀ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਦਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਉਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਸਭ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਰਸਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੱਚੀ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਅਮੀਰ-ਗਰੀਬ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਉਹ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਭਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਦੇ ਕੇ ਰਾਜਾ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਦਰ-ਦਰ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਖਿਨ ਮਹਿ ਨੀਚ ਕੀਟ ਕਉ ਰਾਜ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ॥

ਜਾ ਕਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਛੁ ਨ ਆਵੈ॥ ਤਿਸੁ ਤਤਕਾਲ ਦਹ ਦਿਸ ਪ੍ਰਗਟਾਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੭)

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਦੀਵੀ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆਪ ਸਭ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਜਗਤ

ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਉਦੋਂ ਸਿਰਫ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਜੀਵਤ ਰਹੇਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਸੱਚਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਥਿਰ ਰਹੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਮਰ ਹੈ, ਕਦੇ ਨਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ।

ਮਰੈ ਨ ਬਿਨਸੈ ਆਵੈ ਨ ਜਾਇ॥ ਨਾਨਕ ਸਦ ਹੀ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੯)

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਰਹੱਸਮਈ ਹੈ, ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਹਰੇਕ ਦੇ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਲੁਕੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਮਨੁੱਖ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਭੇਦ ਲੁਕੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਕੋਈ ਭੇਦ ਛੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਡਾ. ਜੈ ਰਾਮ ਮਿਸ਼ਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

“ਉੱਝ ਤਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਪਰ ਸਰਵ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਚੈਤੰਨਮਈ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਸਥਿਤ ਹੋ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਕਹੇ ਸੁਣੇ ਸਾਰੇ ਰਹੱਸਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।”

ਸੁਖਮਨੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਰਹਤ ਅਵਰ ਕਛੁ ਅਵਰ ਕਮਾਵਤ॥ ਮਨਿ ਨਹੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਮੁਖਹੁ ਗੰਢ ਲਾਵਤ॥

ਜਾਨਨਹਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਬੀਨ॥ ਬਾਹਰਿ ਭੇਖ ਨ ਕਾਹੂ ਭੀਨ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬੯)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਭ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਬੇਅੰਤ, ਉਦਾਰ ਚਿੱਤ, ਮਗਨ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਪਾਲਣਹਾਰ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰਹੇਗਾ।

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ:— ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੌਖਾ ਤੇ ਸਰਲ ਤਰੀਕਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਰਮ ਅਵਸਥਾ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਸੁਖ ਪਾਵਹੁ॥ ਆਪਿ ਜਪਹੁ ਅਵਰਹੁ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵਹੁ॥

(ਪੰਨਾ ੨੯੦)

ਸਾਜਨ ਸੰਤ ਕਰਹੁ ਇਹੁ ਕਾਮੁ॥ ਆਨ ਤਿਆਗਿ ਜਪਹੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ॥

(ਪੰਨਾ ੨੯੦)

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਦੁੱਖ, ਕਸ਼ਟ ਆਦਿ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸੁੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕਲਾ-

ਕਲੇਸ਼ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਸਿਮਰਉ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਸੁਖੁ ਪਾਵਉ॥ ਕਲਿ ਕਲੇਸ ਤਨ ਮਾਹਿ ਮਿਟਾਵਉ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੨)

ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਜਦੋਂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਭਟਕਣਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਸੰਤਾਪਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਇਆ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸ਼ਾਂਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਖਾਂ-ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਮਨ ਸੁਝਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰੋਂ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਰੱਬ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਬੁਝੈ॥ ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਸੁਝੈ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੩)

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨਿਰਮਲ, ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਭਾਰ ਲਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਸ-ਸਵਾਸ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਇ॥ ਨਾਨਕ ਬਿਘਨੁ ਨ ਲਾਗੈ ਕੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੨੮੧)

ਜੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਚੇਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਣਾ ਸਮਝ ਕੇ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਦੂਸਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਈਰਖਾ, ਸਾੜਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰੋਂ “ਹਉਮੈਂ” ਦੀ ਮੈਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਮਨ ਕੀ ਮਲੁ ਜਾਇ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਰਿਦ ਮਾਹਿ ਸਮਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੩)

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਦੀਵੀ ਤੇ ਸਥਿਰ। ਦੁਨੀਆ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਘਰ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅੰਧਕਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਜਿਹੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਭਰਮ-ਮਈ ਜੰਜਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਮ ਸਿਮਰ ਕੇ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸਿਮਰ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ

ਬਿਠਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉੱਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸੁੱਖ ਸਦੀਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ਪ੍ਰਭ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਸੇ ਸੁਖਵਾਸੀ॥

ਪ੍ਰਭ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਸਦਾ ਅਬਿਨਾਸੀ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੩)

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਪ੍ਰਭ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਸੇ ਜਨ ਪਰਵਾਨ॥ ਪ੍ਰਭ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਸੇ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਧਾਨ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੩)

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਨਹੀਂ ਫੱਸਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਗਤ (ਸੰਸਾਰ):- ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸਲੋਕ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਭ ਏਕੁ ਹੈ ਦੂਸਰ ਨਾਹੀ ਕੋਇ॥

ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਬਲਿਹਾਰਣੈ ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਸੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੬)

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਭ ਕਰਨ ਕਰਾਵਨ ਵਾਲਾ ਆਪ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਅਕਾਸ਼, ਪਾਣੀ, ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਸਮਸਤ ਜੀਵਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਜਾਂ ਪਤਾਲ ਵਿਚ ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰਾ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ:

-ਜਬ ਅਕਾਰੁ ਇਹੁ ਕਛੁ ਨ ਦ੍ਰਿਸਟੇਤਾ॥ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਤਬ ਕਹ ਤੇ ਹੋਤਾ॥

ਜਬ ਧਾਰੀ ਆਪਨ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ॥ ਤਬ ਬੈਰ ਬਿਰੋਧ ਕਿਸੁ ਸੰਗਿ ਕਮਾਤਿ॥

(ਪੰਨਾ ੨੯੦)

-ਆਪਨ ਖੇਲੁ ਆਪਿ ਵਰਤੀਜਾ॥ ਨਾਨਕ ਕਰਨੈਹਾਰੁ ਨ ਦੂਜਾ॥

(ਪੰਨਾ ੨੯੧)

ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਸੂਰੀ) ਅਨੁਸਾਰ:

“ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਆਪਣੀ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਅਫੁਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਧਰਤੀ, ਅਕਾਸ਼, ਦਿਨ, ਰਾਤ, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੇਵਲ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਸੀ।”^੮

ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ

ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦੇ ਲਈ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁੱਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣੀ ਰਹੇ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤੜਲੁਣ ਦਾ ਭਾਵ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ, ਮਨੁੱਖ ਅਖਵਾਉਣ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਗੁਣ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਗੁਣ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਬਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ:

ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੋਵੈ ਨਿਹਕਰਮ॥ ਤਿਸੁ ਬੈਸਨੋ ਕਾ ਨਿਰਮਲ ਧਰਮ॥

ਕਾਹੂ ਫਲ ਕੀ ਇਛਾ ਨਹੀ ਬਾਛੈ॥ ਕੇਵਲ ਭਗਤਿ ਕੀਰਤਨ ਸੰਗਿ ਰਾਚੈ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੪)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਨੇਕ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋ ਸਕੇ ਇਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਹੰਕਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਵਰਗੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਮਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਸਤ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਦਰ ਦਾ ਜਲਵਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁਕਤੀ:- ਹਰੇਕ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਵਾਗਵਣ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅੰਤਮ ਮੰਜ਼ਿਲ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਪਰਮ ਗਤਿ: ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬੪)

ਮੁਕਤਿ: ਹਰਿ ਕੀ ਭਗਤਿ ਮੁਕਤਿ ਬਹੁ ਕਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬੫)

ਪਰਮ ਪਦੁ: ਹੁਕਮੁ ਬੂਝਿ ਪਰਮ ਪਦੁ ਪਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬੨)

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ: ਤਿਉ ਜੋਤੀ ਸੰਗਿ ਜੋਤਿ ਸਮਾਨਾ॥ (ਪੰਨਾ ੨੭੮)

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ: ਨਾਨਕ ਓਹੁ ਪੁਰਖੁ ਕਹੀਐ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ॥ (ਪੰਨਾ ੨੭੫)

ਮੋਖ: ਸਰਬ ਬੈਕੁੰਠ ਮੁਕਤਿ ਮੋਖ ਪਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੨੯੦)

ਸਹਿਜ ਆਨੰਦੁ: ਖੇਮ ਕੁਸਲ ਸਹਿਜ ਆਨੰਦੁ॥ (ਪੰਨਾ ੨੯੫)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਆਵਾਗਵਣ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਸਾਧਨ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ,

ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਭ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

-ਕਈ ਕੋਟਿ ਪਾਤਾਲ ਕੇ ਵਾਸੀ॥ ਕਈ ਕੋਟਿ ਨਰਕ ਸੁਰਗ ਨਿਵਾਸੀ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੬)

-ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਤਹ ਭਈ ਕਹਾਵਤ॥ ਕੋਊ ਨਰਕ ਕੋਊ ਸੁਰਗ ਬੰਢਾਵਤ॥

(ਪੰਨਾ ੨੯੧)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਉੱਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ, ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਮਹਾਨ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਆਗਿਆ ਆਤਮ ਹਿਤਾਵੈ॥ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਸੋਊ ਕਹਾਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੫)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਮੁਕਤੀ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਸਗੋਂ ਯਤਨ ਕਰੇ ਕਿ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸੇਧ ਦੇ ਕੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਪੱਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣਾ ਹੈ:

ਆਪਿ ਮੁਕਤੁ ਮੁਕਤੁ ਕਰੈ ਸੰਸਾਰੁ॥ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਜਨ ਕਉ ਸਦਾ ਨਮਸਕਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੨੯੫)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪੱਖ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੌਖੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬੜੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੁਰ, ਲੈਅ ਅਤੇ ਸਰਲਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਇਸ ਦੇ ਗਹਿਨ ਵਿਚ ਖੁੱਭਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਅਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ:

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੨੬੨, ੨੯੬

੨. ਸ. ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਮਨੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ, ਸਫਾ ੫੯

੩. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫਾ ੨੦੯.

੪. ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਸੁਖਮਨੀ ਇਕ ਅਧਿਐਨ, ਸਫਾ ੮.

੫. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ), ਸੁਖਮਨੀ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਸਫਾ ੪੧.

੬. S. Surinder Singh Kohli, Outline of Sikhs Thought, P. 24

੭. ਡਾ. ਜੈ ਰਾਮ ਮਿਸ਼ਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਫਾ ੮੫.

੮. ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਸੂਰੀ), ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਤੇ ਸੰਤ ਦਾਦੂ ਦਿਆਲ, ਸਫਾ ੧੮੮.

ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹ : ਇਕ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ

—ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੌਂਗਰ*

ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਪੱਖ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬੁਲੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰਿਆ ਮੌਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਗੈਰ ਕੁਦਰਤੀ ਕਾਮੁਕ ਭਟਕਣਾ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦੇਣੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਤੇ ਘਿਨਾਉਣਾ ਅਪਰਾਧ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਸੋਚ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹੇ ਦੁਸ਼ਕਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰੋਢਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

‘ਵਿਆਹ’ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਵਿਆਹ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਸਰੀਰਕ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਲਈ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਬੱਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਰੇਜ (Marriage) ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਇਸਤਰੀ-ਮਰਦ ਦਾ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਵੈਬਸਟਰ ਦੀ ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਅਕ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਰੇਜ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ: “The social Institution under which a man and women establish their decision to live as husband and wife by legal commitments, religious ceremonies etc.” ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੁਕਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣ ਨਾਲ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਮਾਜ ਮਾਣ-ਇੱਜ਼ਤ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਚਕਲਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਭਚਾਰ ਦੇ ਅੱਡਿਆਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ।

ਕਾਦਰ ਨੇ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਨਰ-ਮਦੀਨ, ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਖ ਦੇ ਜੋੜਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਹ ਨਿਯਮ ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੀੜੇ-ਪਤੰਗਿਆਂ, ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤਕ ਵਿਆਪਕ ਹੈ; ਨਰ-ਮਦੀਨ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਖਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਨਰ-ਮਦੀਨ ਦਾ ਜੋੜਾ ਹੀ ਉੱਚਿਤ ਸੰਜੋਗ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਿਰਫ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸੰਜੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਯੋਗ ਹੈ, ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਵੀ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦

ਸਮਲਿੰਗੀ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿੰਦਤ ਕਰਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੁਰਸ਼-ਇਸਤਰੀ ਵਿਚ ਕਾਮ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਗਨੀ ਵਾਂਗ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੀਰਕ ਭੁੱਖ ਹੈ, ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦਬਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਿੰਡਾਉਣਾ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਇਹ ਅਗਨੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਅਤੇ ਪਤਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸਾਰਥਕ ਅਤੇ ਸਦ-ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਬੱਝ ਕੇ ਪਰਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਾਮ ਅਗਨੀ ਦੀ ਇੰਨੀ ਆਦਰਯੋਗ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਅਨੈਤਿਕ ਵੀ ਹੈ। ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ, ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਤਥਾ ਮਨੁੱਖੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਸ਼ੈਅ ਦੀ ਹੱਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਹੱਦ ਤੋਂ ਟੱਪਣ ਕਾਰਨ ਤਬਾਹਕੁੰਨ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਅਖਾਣ ਹੈ, “Intemperance of everything is bad.” ਤਥਾ “Every thing has its limits.” ਮਨੁੱਖੀ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਉਦੋਂ ਤਕ ਹੀ ਜਾਇਜ਼ ਹਨ ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ ਦਾ ਘਾਣ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਣ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ਰ ਪ੍ਰੋ. ਲਾਸਕੀ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ, ਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੱਕ ਜਾਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਉੱਤੇ ਛਾਪਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੰਜਮ, ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਸੱਤ ਨੂੰ ਅਤੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਟੁੱਟੇਗਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨੁਕਸਾਨਦਾਇਕ ਹੋਣਗੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ੧॥

ਸਭਿ ਰਸ ਮਿਠੇ ਮੰਨਿਐ ਸੁਣਿਐ ਸਾਲੋਣੇ॥

ਖਟ ਤੁਰਸੀ ਮੁਖਿ ਬੋਲਣਾ ਮਾਰਣ ਨਾਦ ਕੀਏ॥

ਛਤੀਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਾਉ ਏਕੁ ਜਾ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ॥੧॥

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥

ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਰਤਾ ਪੈਨਣੁ ਮਨੁ ਰਤਾ ਸੁਪੇਦੀ ਸਤੁ ਦਾਨੁ॥

ਨੀਲੀ ਸਿਆਹੀ ਕਦਾ ਕਰਣੀ ਪਹਿਰਣੁ ਪੈਰ ਧਿਆਨੁ॥

ਕਮਰਬੰਦੁ ਸੰਤੋਖ ਕਾ ਧਨੁ ਜੋਬਨੁ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ॥੨॥
 ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਪੈਨਣੁ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥
 ਜਿਤੁ ਪੈਐ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
 ਘੋੜੇ ਪਾਖਰ ਸੁਇਨੇ ਸਾਖਤਿ ਬੂਝਣੁ ਤੇਰੀ ਵਾਟ॥
 ਤਰਕਸ ਤੀਰ ਕਮਾਣ ਸਾਂਗ ਤੋਗਬੰਦ ਗੁਣ ਧਾਤੁ॥
 ਵਾਜਾ ਨੇਜਾ ਪਤਿ ਸਿਉ ਪਰਗਟੁ ਕਰਮੁ ਤੇਰਾ ਮੇਰੀ ਜਾਤਿ॥੩॥
 ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਚੜਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥
 ਜਿਤੁ ਚੜੀਐ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
 ਘਰ ਮੰਦਰ ਖੁਸੀ ਨਾਮ ਕੀ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਪਰਵਾਰੁ॥
 ਹੁਕਮੁ ਸੋਈ ਤੁਧੁ ਭਾਵਸੀ ਹੋਰੁ ਆਖਣੁ ਬਹੁਤੁ ਅਪਾਰੁ॥
 ਨਾਨਕ ਸਚਾ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਪੂਛਿ ਨ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ ॥੪॥
 ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਸਉਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥
 ਜਿਤੁ ਸੁਤੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪॥੭॥

(ਪੰਨਾ ੧੬)

ਪਰਵਾਰ ਅਜਿਹੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਹੁਪੱਖੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਲਈ ਹਿਤਕਾਰੀ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਕੁਟੰਬ ਰੂਪ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਉਚਾਈ ਬਖਸ਼ਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਪਰਵਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਭ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ, ਸਮਾਜਾਂ, ਰਾਜਾਂ, ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ, ਪੀਰਾਂ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਆਸ਼ਰਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਤਿੰਨੇ ਆਸ਼ਰਮ ਬ੍ਰਹਮਚਰਜ, ਵਾਨਪ੍ਰਸਥ ਅਤੇ ਸੰਨਿਆਸ ਇਸ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰੱਖੇ। ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤਕ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਆਦਮ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਕ ਮਰਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਰੀਰ ਬਣ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਾਈਬਲ ਲਿੰਗ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹਾਂ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਇਸ ਨਾਮੁਰਾਦ

ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਬੀਜ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਚੁਣੇ ਗਏ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬੀਜਿਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਨਾਮੁਰਾਦ ਬਿਮਾਰੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਫੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ। ਇਹ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ, ਗ਼ੈਰ-ਮਨੁੱਖੀ ਅਤੇ ਅਸੱਭਿਅਕ ਵਰਤਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਰੋੜਾ ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ।

ਕੁਝ ਲੋਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾ ਯੂ. ਐਨ. ਓ. ਦੇ “ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਚਾਰਟਰ,” ਜੋ ੧੦ ਦਸੰਬਰ, ੧੯੪੮ ਈ: ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਅਤੇ ੧੯੫੦ ਈ: ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਮੁੱਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰ (**Fundamental Rights**) ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਯੂ. ਐਨ. ਓ. ਦਾ ਕੋਈ ਹੁਕਮ, ਹਿਦਾਇਤ ਅਤੇ ਐਲਾਨਨਾਮਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਬ-ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੂਲ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ “ਸਮਲਿੰਗੀ ਸੰਬੰਧਾਂ” ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਨਮੋਲ ਰਿਵਾਇਤਾਂ, ਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸਦਾਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਤੱਤਪਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਨਮੋਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਸਮਲਿੰਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਹਿਤ ਲਾਰਡ ਮੈਕਾਲੇ ਨੇ ੧੮੬੦ ਈ: ਵਿਚ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕਾਨੂੰਨ ਘੜਨੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੋ ਪਾਸ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡਾਵਲੀ (Indian Penal Code) ਦੀ ਧਾਰਾ ੩੭੭ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਲਿੰਗੀ ਸੰਬੰਧ ਇਕ ਸਜ਼ਾ-ਯੋਗ ਜੁਰਮ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰ, ਗੁਰਮੁਖ ਆਦਿ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਭ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਯਥਾਯੋਗ ਪੂਰਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਭੋਗਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੰਗਿਆਈਆਂ-ਬੁਰਾਈਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

—ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈ ਸਾਣੇ॥

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

-ਵਿਚੇ ਗ੍ਰਿਹ ਸਦਾ ਰਹੈ ਉਦਾਸੀ ਜਿਉ ਕਮਲੁ ਰਹੈ ਵਿਚਿ ਪਾਣੀ ਹੇ॥੧੦॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੭੦)

-ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭੇਟਿਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ਜੁਗਤਿ॥

ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੫੨੨)

-ਤਜੈ ਗਿਰਸਤੁ ਭਇਆ ਬਨ ਵਾਸੀ ਇਕੁ ਖਿਨੁ ਮਨੁਆ ਟਿਕੈ ਨ ਟਿਕਈਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ “ਸਗਲ ਧਰਮ ਮੈ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ” ਕਹਿ ਕੇ ਦੰਪਤੀ (ਵਿਵਾਹਿਤ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼) ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਸਾਰਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਅਸੰਭਵ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਅਟੱਲ ਸੱਚਾਈ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਪੁਰਖ ਮਹਿ ਨਾਰਿ ਨਾਰਿ ਮਹਿ ਪੁਰਖਾ ਬੂਝਹੁ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ॥

(ਪੰਨਾ ੮੭੯)

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਸਿਰਫ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਮਰਯਾਦਾ-ਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਜਾਂ ਸਾਥਣ, ਇੱਕੋ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਮਰਯਾਦਾ ਦੋਵਾਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਪਤਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਹਤ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਆਦਰਸ਼ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਏਡਜ਼ ਵਰਗੀਆਂ ਲਾ-ਇਲਾਜ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਜਤ-ਸਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਹੈ। ਇੱਕੋ ਨਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਤੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਮ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲੋਂ ਸੱਚਾ ਜਤੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਾਈਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੁਰੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

-ਘਰ ਕੀ ਨਾਰਿ ਤਿਆਗੈ ਅੰਧਾ॥

ਪਰ ਨਾਰੀ ਸਿਉ ਘਾਲੈ ਧੰਧਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੪)

-ਬਿਸਾਰਿ ਹਰਿ ਜੀਉ ਬਿਖੈ ਭੋਗਹਿ ਤਪਤ ਥੰਮ ਗਲਿ ਲਾਇ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੦੧)

-ਏਕਾ ਨਾਰੀ ਜਤੀ ਹੋਇ ਪਰ ਨਾਰੀ ਧੀ ਭੈਣ ਬਖਾਣੈ॥

(ਵਾਰ ੬:੮)

-ਨਿਜ ਨਾਰੀ ਕੇ ਸੰਗ ਨੇਹੁ ਤੁਮ ਨਿਤ ਬਢੈਯਹੁ॥

ਪਰ ਨਾਰੀ ਕੀ ਸੇਜ ਭੂਲਿ ਸੁਪਨੇ ਹੂੰ ਨ ਜੈਯਹੁ॥ (ਪੰਨਾ ੮੫੨)

-ਪਤਿ ਵਿਣੁ ਪੂਜਾ ਸਤ ਵਿਣੁ ਸੰਜਮੁ ਜਤ ਵਿਣੁ ਕਾਹੇ ਜਨੇਊ॥ (ਪੰਨਾ ੯੦੩)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਵੀ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇੱਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨੂਰ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਸਾਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਜੀਵ-ਆਤਮਾਵਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਲਈ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਵਿਚ ਸਮਾ ਕੇ ਇਕ ਜੋਤ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਨੂੰ 'ਅਨੰਦ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਅਨੰਦ ਸੰਸਕਾਰ' ਸਮੇਂ ਚਾਰ 'ਲਾਵਾਂ' ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਚਾਰ ਪੜਾਅ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ (ਗ੍ਰਿਹਸਥ) ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਕ ਹਨ:

ਹਰਿ ਪਹਿਲੜੀ ਲਾਵ ਪਰਵਿਰਤੀ ਕਰਮ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥ . . .

ਹਰਿ ਦੂਜੜੀ ਲਾਵ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਮਿਲਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥ . . .

(ਪੰਨਾ ੭੭੩-੭੮)

-ਧਨ ਪਿਰੁ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਬਹਨਿ ਇਕਠੇ ਹੋਇ॥

ਏਕ ਜੋਤਿ ਦੁਇ ਮੂਰਤੀ ਧਨ ਪਿਰੁ ਕਹੀਐ ਸੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਪ੍ਰਿਗੁ ਪ੍ਰਿਗੁ ਗ੍ਰਿਗੁ ਕੁਟੰਬੁ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਹੋਇ॥

ਸੋਈ ਹਮਾਰਾ ਮੀਤੁ ਜੋ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਸੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੨੩੩)

ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਜੇਕਰ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਕੇ ੧੦੦੦ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੀਆਂ ਜਾਂ ੧੦੦੦ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ (ਇੱਕੋ ਹੀ ਲਿੰਗ ਦੇ) ਪੰਜ ਸਾਲ ਤਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਲਿੰਗੀ ਦੇ ਇਸ ਗੈਰ-ਮਨੁੱਖੀ ਤੇ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਚਿਤ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਣਗੇ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਸਕੇਗੀ? ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਘਿਨਾਉਣਾ ਵਰਤਾਰਾ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਮੁਕੰਮਲ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਾਨਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਅਖੌਤੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸ ਲਈ ਹੋਣਗੇ? ਅਜਿਹੀ ਅਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਮਾਨਸਾਂ ਤੋਂ ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰ ਹੀ ਚੰਗੇ ਹਨ।

ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੋਚ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤਕ ਕਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ

ਵੱਲ ਅਨੇਕਾਂ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਵੀ ਜਨਮ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਹਮਲਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਾਜਿਸ਼ ਵਾਂਗ ਅਮਰੀਕਾ ਹੁਣ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕੰਟਰੋਲ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੋਂ ਡੇਗਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਬੈਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਤੋੜ-ਭੰਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਖਾਣੇ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਜਿਵੇਂ- ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਆਦਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹ ਦੇ ਜੋ ਸੰਕੇਤ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਬੁਰਾਈ ਨੰਗੇਜ਼, ਪਤਿਤਪੁਣਾ ਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸੇਵਨ ਤੋਂ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਸਮਲਿੰਗੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸਿਰਫ ਦੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਜਾਂ ਦੋ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਤਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੇਸਵਾ-ਬਿਰਤੀ ਤੇ ਦੁਰਾਚਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇਗੀ। ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਜੀ ਸਕਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਦੋ ਮਰਦ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਭਚਾਰ ਦੀ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋ ਕੇ ਭੜਕੇਗੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਵਿਆਹ ਵਰਗੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਭਚਾਰੀ ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਿਰਲੇ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਲਿਜਾ ਸਕਣਗੇ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸਮਲਿੰਗੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਮਾਰੂ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਚੁਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਚੁਰਾਸੀ ਲੱਖ ਉੱਤੇ ਸਰਦਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਪਸ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਨੀਵਾਂ ਕਿਉਂ ਜਾਵੇ? ਰਸਾਤਲ ਵੱਲ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਜਾਵੇ? ਸੱਭਿਅਕ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਅਸੱਭਿਅਕ ਕਿਉਂ ਬਣੇ? ਇਹ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਤੋਂ ਐਨ ਉਲਟ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

-ਅਵਰ ਜੋਨਿ ਤੇਰੀ ਪਨਿਹਾਰੀ॥

ਇਸ ਧਰਤੀ ਮਹਿ ਤੇਰੀ ਸਿਕਦਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੩੭੪)

-ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੋਨਿ ਸਬਾਈ॥

ਮਾਣਸ ਕਉ ਪ੍ਰਭਿ ਦੀਈ ਵਡਿਆਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੭੫)

ਮਾਨਯੋਗ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ (Naz Foundation Vs Government of NCT of Delhi) ਅਰਥਾਤ ਨਾਜ਼ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਬਨਾਮ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕੈਪੀਟਲ ਟੈਰੀਟਰੀ ਆਫ਼ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੀ ਸਿਵਲ ਰਿੱਟ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੰ. ੭੪੫੫/੨੦੦੧ ਉੱਤੇ ਮਿਤੀ ੨-੭-੨੦੦੯ ਨੂੰ ਸਮਲਿੰਗੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਫੈਸਲਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਇਤਿਹਾਸ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਾਨਯੋਗ ਸਰਬ-ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਮਾਨਯੋਗ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੁਰੇਸ਼ ਕੋਸਲ ਅਤੇ ਬਨਾਮ ਪਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਹੋਰ (Suresh Kumar and another VS Naz Foundation And Others) ਵੱਲੋਂ ਪਾਈ ਸਿਵਲ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪਾਈ ਅਪੀਲ ਨੰ. ੧੦੯੭੨/੨੦੧੩ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ੧੧ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੩ ਈ: ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਫੈਸਲਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਉੱਚ ਇਨਸਾਨੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਸਦਾਚਾਰ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਭਾਰਤੀ ਜਨ ਸਮੂਹ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ, ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ, ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਇਕਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਵਾਇਤਾਂ-ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਬਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਸਮਲਿੰਗਤਾ ਨੂੰ ਧਾਰਾ ੩੭੭ ਤਹਿਤ ਜੁਰਮ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਵਾਲਾ ਫੈਸਲਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਵਡਮੁੱਲੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ। ਮਾਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਆਓ! ਇਕਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੀਏ!

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ

-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ। ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਭੋਲਾ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਧੰਨੋ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਟਾਂਕ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਧੂਆਨ (ਧੂਆਂ ਕਲਾਂ) ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਜੈ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਡਿਗੀ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਧੂਆਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਣ ਵੱਸੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਧੂਆਨ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ਕ ਪਹਾੜ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਥੜ੍ਹਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਗਊਆਂ ਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਇਸ ਥੜ੍ਹੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਸੁਰਤੀ ਲਗਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸ੍ਰੀ ਸੁਧਾ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸੁਭਾਗੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ— ਸ੍ਰੀ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਤਿਆਗ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਤੇਜਾ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਤਖਤੋ ਜੀ ਅਤੇ ਇਕ ਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਮੰਗੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਸੰਨ ੧੯੯੨ ਈ: ਵਿਚ ਤਰਾਵੜੀ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਚੌਹਾਨ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਾ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਗੁਲਾਮ ਖਿਲਜੀ, ਤੁਗਲਕ, ਲੋਧੀ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਿਆ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਬਰਨ ਧਰਮ ਤਬਦੀਲ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗਿਰਾਵਟਾਂ ਆ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਰਗੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਕੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਆਪਸੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਹੋਂਦ ਦਰਜੇ ਤਕ ਵਧ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇੱਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਉਠੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਧੰਨਾ

*ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ (ਪ੍ਰ.)

ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹਨ।

ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਇਕ ਨਿਖਰਵਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਸਰਗੁਣ-ਨਿਰਗੁਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਪਰੰਤੂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸੱਚਾ ਮਾਰਗ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਰਾਮਾਨੁਜ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲਗਨ ਸਦਕਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਗਤ ਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ। ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਣੇ। ਇਕ ਕਥਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ:

ਭਗਤਿ ਦ੍ਰਾਵਤ ਉਪਜੀ, ਲਾਏ ਰਾਮਾਨੰਦ।

ਪਰਗਟ ਕੀਆ ਕਬੀਰ ਨੇ, ਸਪਤ ਦੀਪ ਨਵਖੰਡ।

ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ, ਰਾਜਸੀ ਜ਼ਬਰ, ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਨਰਕ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੂਫੀਆਂ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ‘ਦੀਨ-ਏ-ਇਲਾਹੀ’ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕਰ ਕੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਜਲਦੀ ਹੀ ਦਮ ਤੋੜ ਗਈ। ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਹਿੰਦੂ ਸਾਧ-ਸੰਤ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੂਫੀ-ਦਰਵੇਸ਼ ਦੇ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕ ਸਨ ਕਿ ਰੱਬ ਇੱਕ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਇੱਕ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਜਮਾਤ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਕਾਫਰ ਮਲੇਛ ਅਤੇ ਸੂਦ ਵਾਲੀ ਸੰਕੇਤਾਵਲੀ ਛੱਡਣ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਅਤੇ ਫੌਕੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਸੁਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਬਲਵਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਸਭ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਰੁੜ ਗਏ।

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਵੱਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦੱਖਣ ਦੇ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੀ ਚੌਦਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸਨ। ਨਾਭਾ ਜੀ ਜੋ ਖੁਦ ਰਾਮਾਨੰਦ ਸੰਪਰਦਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ ਨੇ ਭਗਤ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਰਘੁਨਾਥ ਜਯੋ ਦੁਨੀਆ ਸੇਤੁ ਜਗ ਤਾਰਨ ਕੀਯੋ।

ਅਨੰਤ ਨੰਦ, ਕਬੀਰ, ਸੁਖਾ, ਸੁਰਸਯ, ਪਦਮਾਵਤੀ, ਨਰ ਹਰਿ।

ਪੀਪਾ, ਭਾਵਾਨੰਦ, ਰੈਦਾਸ, ਪੰਨਾ, ਸੈਨ, ਸੁਰਸਾਰੀ ਕੀ ਸਰਹਰਿ।

ਔਰ ਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਰ ਏਕ ਤੇ ਏਕ ਉਜਾਗਰ।

ਪਰਚੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਸੈਣ ਭਗਤ ਜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਜੋ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ:

ਪੰਨਾ ਜੀ ਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਧਨਾ ਜਾਣ।

ਸੂਰਦਾਸ ਘਰ ਨਾਮਦੇਵ ਕਰਿਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਮ।

ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਰਾਹੀਂ ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਚੰਗਾ ਸਥਾਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

-ਨਾਮਾ ਜੈਦੇਉ ਕੰਬੀਰੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ ਅਉਜਾਤਿ ਰਵਿਦਾਸੁ ਚਮਿਆਰੁ ਚਮਈਆ॥

ਜੋ ਜੋ ਮਿਲੈ ਸਾਧੂ ਜਨ ਸੰਗਤਿ ਧਨੁ ਪੰਨਾ ਜਟੁ ਸੈਣੁ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਦਈਆ॥੨॥

ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੀ ਹਰਿ ਪੈਜ ਰਖਾਈ ਭਗਤਿ ਵਛਲੁ ਅੰਗੀਕਾਰੁ ਕਰਈਆ॥

ਨਾਨਕ ਸਰਣਿ ਪਰੇ ਜਗਜੀਵਨ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ਰਖਈਆ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਂ ਇਕੱਤਰਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤਕ ਪੁੱਜਦੀ ਕੀਤੀ।

ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਗਰਸਿਤ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ, ਕਿਰਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਮਨ ਜੋੜੀ ਰੱਖਿਆ।

ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਕਠਿਨ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

-ਪੰਨੈ ਸੇਵਿਆ ਬਾਲ ਬੁਧਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੯੨)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

-ਬਾਮੁਣ ਪੂਜੈ ਦੇਵਤੇ ਪੰਨਾ ਗਊ ਚਰਾਵਣਿ ਆਵੈ।

ਪੰਨੈ ਡਿਠਾ ਚਲਿਤੁ ਏਹੁ ਪੁਛੈ ਬਾਮੁਣੁ ਆਖਿ ਸੁਣਾਵੈ।

ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੈ ਜੋ ਇਛੈ ਸੋਈ ਫਲੁ ਪਾਵੈ।

ਪੰਨਾ ਕਰਦਾ ਜੋਦੜੀ ਮੈ ਭਿ ਦੇਹ ਇਕ ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ।

ਪਥਰੁ ਇਕ ਲਪੇਟਿ ਕਰਿ ਦੇ ਪੰਨੈ ਨੋ ਗੈਲ ਛੁਡਾਵੈ।

ਠਾਕੁਰ ਨੋ ਨੁਵਾਲਿ ਕੇ ਛਾਹਿ ਰੋਟੀ ਲੈ ਭੋਗੁ ਚੜ੍ਹਾਵੈ।

ਹਥਿ ਜੋਤਿ ਮਿਨਤਿ ਕਰੈ ਪੈਰੀਂ ਪੈ ਪੈ ਬਹੁਤੁ ਮਨਾਵੈ।

ਹਉ ਭੀ ਮੁਹੁ ਨ ਜੁਠਾਲਸਾਂ ਤੂ ਰੁਠਾ ਮੈ ਕਿਹੁ ਨ ਸੁਖਾਵੈ।

ਗੋਸਾਈਂ ਪਰਤਖਿ ਹੋਇ ਰੋਟੀ ਖਾਹਿ ਛਾਹਿ ਮੁਹਿ ਲਾਵੈ।

ਭੋਲਾ ਭਾਉ ਗੋਬਿੰਦੁ ਮਿਲਾਵੈ॥

(ਵਾਰ ੧੦:੧੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ‘ਆਸਾ ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਕੀ’ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਅਤੇ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਆਰਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਵੇਂ ਸਪੁਕਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

ਆਸਾ ਰਾਗ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਬਲੇ ਜਨਮ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਿਹਬਲਤਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਸਾਧਨਾ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਨਮੁਖਤਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਤਦ ਤਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਨ ਵੱਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

–ਭ੍ਰਮਤ ਫਿਰਤ ਬਹੁ ਜਨਮ ਬਿਲਾਨੇ ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਨਹੀ ਧੀਰੇ॥

ਲਾਲਚ ਬਿਖੁ ਕਾਮ ਲੁਬਧ ਰਾਤਾ ਮਨਿ ਬਿਸਰੇ ਪ੍ਰਭ ਹੀਰੇ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਬਿਖੁ ਫਲ ਮੀਠ ਲਗੇ ਮਨ ਬਉਰੇ ਚਾਰ ਬਿਚਾਰ ਨ ਜਾਨਿਆ॥

ਗੁਨ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਢੀ ਅਨ ਭਾਂਤੀ ਜਨਮ ਮਰਨ ਫਿਰਿ ਤਾਨਿਆ॥

ਜੁਗਤਿ ਜਾਨਿ ਨਹੀ ਰਿਦੈ ਨਿਵਾਸੀ ਜਲਤ ਜਾਲ ਜਮ ਫੰਧ ਪਰੇ॥

ਬਿਖੁ ਫਲ ਸੰਚਿ ਭਰੇ ਮਨ ਐਸੇ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਭ ਮਨ ਬਿਸਰੇ॥੨॥

ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਵੇਸੁ ਗੁਰਹਿ ਧਨੁ ਦੀਆ ਧਿਆਨੁ ਮਾਨੁ ਮਨ ਏਕ ਮਏ॥

ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਮਾਨੀ ਸੁਖੁ ਜਾਨਿਆ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਨੇ ਮੁਕਤਿ ਭਏ॥੩॥

ਜੋਤਿ ਸਮਾਇ ਸਮਾਨੀ ਜਾ ਕੈ ਅਛਲੀ ਪ੍ਰਭੁ ਪਹਿਚਾਨਿਆ॥

ਧੰਨੈ ਧਨੁ ਪਾਇਆ ਧਰਣੀਧਰੁ ਮਿਲਿ ਜਨ ਸੰਤ ਸਮਾਨਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਆਪਣੀ ਇਸ ਮਾਨਸਿਕ ਭਟਕਣਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਈ ਜਨਮ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਹ ਟਿਕਾਉ ਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਤਨ ਬਿਨਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧਨ ਉੱਡ-ਪੁੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਭਟਕਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਲੋਭੀ ਜੀਭ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਸੁਆਦਾਂ ਅਤੇ ਕਾਮ ਚੰਗ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀਰਾ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿੱਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਬਉਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਰੂਪੀ ਫਲ ਮਿੱਠੇ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਮਾਇਆਵੀ ਪ੍ਰੀਤ ਵੱਸ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦਾ ਤਾਣਾ ਤਣਿਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਆਵਾਗਵਨ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਚੰਗੀ ਵਿਉਂਤ ਨਾ ਟਿਕਾਉਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜੀਵ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਦਾ ਮੌਤ ਦੇ ਫੰਦੇ ਵਿਚ ਫਸਦਾ ਰਿਹਾ। ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰਸ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਸ ਕਦਰ ਭਰ ਲਿਆ ਕਿ

ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਸਰ ਹੀ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮਨ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਧਨ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮਨ ਸਹਿਜ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਜੁਗਤ ਵਰਤ ਕੇ ਸਭ ਥਾਂਈ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ ਨਾ ਛਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਧਰਨੀਧਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ।

ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਆਤਮ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜੇ ਹਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ? ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਸਰਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਕ ਨਹੀਂ ਹੈ:

ਰੇ ਚਿਤ ਚੇਤਸਿ ਕੀ ਨ ਦਯਾਲ ਦਮੋਦਰ ਬਿਬਹਿ ਨ ਜਾਨਸਿ ਕੋਈ॥

ਜੇ ਧਾਵਹਿ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਖੰਡ ਕਉ ਕਰਤਾ ਕਰੈ ਸੁ ਹੋਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਜਨਨੀ ਕੇਰੇ ਉਦਰ ਉਦਕ ਮਹਿ ਪਿੰਡ ਕੀਆ ਦਸ ਦੁਆਰਾ॥

ਦੇਇ ਅਹਾਰੁ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਰਾਖੈ ਐਸਾ ਖਸਮੁ ਹਮਾਰਾ॥੧॥

ਕੁੰਮੀ ਜਲ ਮਾਹਿ ਤਨ ਤਿਸੁ ਬਾਹਰਿ ਪੰਖ ਖੀਰੁ ਤਿਨ ਨਾਹੀ॥

ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਨੰਦ ਮਨੋਹਰ ਸਮਝਿ ਦੇਖੁ ਮਨ ਮਾਹੀ॥੨॥

ਪਾਖਣਿ ਕੀਟੁ ਗੁਪਤੁ ਹੋਇ ਰਹਤਾ ਤਾ ਚੋ ਮਾਰਗੁ ਨਾਹੀ॥

ਕਹੈ ਧੰਨਾ ਪੂਰਨ ਤਾਹੁ ਕੋ ਮਤ ਰੇ ਜੀਅ ਡਰਾਂਗੀ॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਹੇ ਜੀਵ! ਜੇ ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੌੜਾ ਫਿਰੇਂ ਤਾਂ ਭੀ ਜੋ ਕਰਤਾਰ ਕਰੇਗਾ, ਉਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦੇ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ ਸਾਜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਕੇ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਕਛੂਕੁੰਮੀ ਆਪ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਾਹਰ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਕੀੜਾ ਲੁਕ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਖੁਰਾਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੇ ਜੀਵ! ਡਰ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪੇ ਹੀ ਤੇਰੀ ਰੋਟੀ-ਰੋਜ਼ੀ ਦਾ ਫਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਆਸਾ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

-ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗਿ ਨਾਮਦੇਉ ਮਨੁ ਲੀਣਾ॥

ਆਢ ਦਾਮ ਕੋ ਛੀਪਰੋ ਹੋਇਓ ਲਾਖੀਣਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਬੁਨਨਾ ਤਨਨਾ ਤਿਆਗਿ ਕੈ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਨ ਕਬੀਰਾ॥
 ਨੀਚ ਕੁਲਾ ਜੋਲਾਹਰਾ ਭਇਓ ਗੁਨੀਯ ਗਹੀਰਾ॥੧॥
 ਰਵਿਦਾਸੁ ਢੁਵੰਤਾ ਢੋਰ ਨੀਤਿ ਤਿਨ੍ਹਿ ਤਿਆਗੀ ਮਾਇਆ॥
 ਪਰਗਟੁ ਹੋਆ ਸਾਧਸੰਗਿ ਹਰਿ ਦਰਸਨੁ ਪਾਇਆ॥੨॥
 ਸੈਨੁ ਨਾਈ ਬੁਤਕਾਰੀਆ ਓਹੁ ਘਰਿ ਘਰਿ ਸੁਨਿਆ॥
 ਹਿਰਦੇ ਵਸਿਆ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਭਗਤਾ ਮਹਿ ਗਨਿਆ॥੩॥
 ਇਹ ਬਿਖਿ ਸੁਨਿ ਕੈ ਜਾਟਰੇ ਉਠਿ ਭਗਤੀ ਲਾਗਾ॥

ਮਿਲੇ ਪ੍ਰਤਖਿ ਗੁਸਾਈਆ ਧੰਨਾ ਵਡਭਾਗਾ॥

(ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ, ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਦੇ ਆਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਦੀਨ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਬਾਖੂਬੀ ਢੰਗ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ ਸੰਤ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਤੇਗ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸਿਪਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਮੰਦ-ਬਿਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੂਝਣ ਵਾਲਾ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਭਗਤ ਸਨ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰੀ। ਇਹ ਸੁਮੇਲ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਕਮਾਲ ਹੈ। ਇਕ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ-ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਆਰਤ ਭਾਵ ਲੋੜਵੰਦ ਕਹਿ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ- ਦਾਲ, ਆਟਾ, ਘਿਉ, ਜੁੱਤੀ, ਸੋਹਣਾ ਕੱਪੜਾ, ਲਵੇਰੀ ਗਾਂ-ਮੱਝ, ਅਰਬੀ ਘੋੜੀ ਆਦਿ। ਇੱਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਬੜੀ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੋ ਸੁਮੇਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ:

ਗੋਪਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ॥

ਜੋ ਜਨ ਤੁਮਰੀ ਭਗਤਿ ਕਰੰਤੇ ਤਿਨ ਕੇ ਕਾਜ ਸਵਾਰਤਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਦਾਲਿ ਸੀਧਾ ਮਾਗਉ ਘੀਉ॥ ਹਮਰਾ ਖੁਸੀ ਕਰੈ ਨਿਤ ਜਿਉ॥

ਪਨੀਆ ਛਾਦਨੁ ਨੀਕਾ॥ ਅਨਾਜੁ ਮਗਉ ਸਤ ਸੀ ਕਾ॥੧॥

ਗਊ ਭੈਸ ਮਗਉ ਲਾਵੇਰੀ॥ ਇਕ ਤਾਜਨਿ ਤੁਰੀ ਚੰਗੇਰੀ॥

ਘਰ ਕੀ ਗੀਹਨਿ ਚੰਗੀ॥ ਜਨੁ ਧੰਨਾ ਲੇਵੈ ਮੰਗੀ॥

(ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਗਿਣਾਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਭਾਵੇਂ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੇਧ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਭਗਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ

-ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ- “ਅਕਾਲ ਦਾ ਉਪਾਸਕ” ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਅਟੁੱਟ ਸੰਬੰਧ ਹੋਵੇ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘ ਪਰਸਪਰ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਰਣਥੇਤਰ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਣ ਸਮੇਂ ਬੀਰ ਰਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ “ਅਕਾਲ! ਅਕਾਲ!” ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲਗਾ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਿਹੰਗ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ- “ਨਿਹੰਸ਼ਕ” ਭਾਵ ਅਜਿਹਾ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਦਲੇਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਭੀ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਿਹੰਗ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ- “ਮਗਰਮੱਛ” ਅਤੇ “ਖੜਗ”। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਨਿਹੰਗ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਤੇਜ਼ਸਵੀ ਸਿਤਾਰੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਸ਼ਬਦ ਜੁੜਨ ਨਾਲ ਵੱਖਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੭੬੧ ਈ: ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਹਰੀ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਬਾਂਗਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇਹਲਾ (ਸੀਹਾਂ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਲਏ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ’ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਭਗਤੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ਜਦ ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ, ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਗੰਭੀਰ ਫੱਟੜ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੌਂਪਣੀ ‘ਸ਼ਹੀਦ ਮਿਸਲ’ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਰ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ ਤੇ “ਪੀਓ ਪਾਹੁਲ ਖੰਡਧਾਰ ਹੋਇ ਜਨਮ ਸੁਹੇਲਾ” ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਥ-ਦਰਦੀ ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਉਸਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

*੫੭-ਬੀ, ਨਿਊ ਕਾਲੋਨੀ, ਗੁਮਾਨਪੁਰਾ, ਕੋਟਾ (ਰਾਜਸਥਾਨ)

ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਅਚੂਕ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵੀ ਆਪ ਗਿਆਤਾ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਕੰਠ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰ ਦਿਖਾਏ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਤੇਜ਼ ਸੁਭਾਅ, ਰਸੀਲੇ, ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਅਣਖ ਵਾਲੇ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਨ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਮਿਸਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਫੁਰਤੀਲੇ, ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਧਨੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਘੋੜੇ ਦੀ ਕਾਠੀ 'ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਦਸ-ਦਸ ਘੰਟੇ ਬੈਠ ਕੇ ਵੀ ਥੱਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ 'ਤੇ ਅਥਾਹ ਤੇ ਅਟੁੱਟ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਆਗਿਆ ਲੈਂਦੇ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵੀ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੂਰ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਜੰਗ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਏ ਹੋਣ, ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਲੜਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਆਪ ਪੰਥ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਤਾਜਦਾਰ, ਮਾਨਵੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਆਲਮ-ਬਰਦਾਰ, ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਉਪਾਸਕ, ਪੰਥਕ-ਏਕਤਾ ਦੇ ਵਿਧਾਤਾ, ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰੇ, ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ, ਮਰਜੀਵੜੇ, ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਜੇ ਅਕਾਲੀ ਬਾਗ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸੁੰਗਧੀ ਭਰਪੂਰ ਫੁੱਲ ਸੀ।

ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਨ। ਆਚਰਨ ਦੀ ਉਚਤਾ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਇਤਨੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਖਲਾਕੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਤਲਬ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਤਨਖਾਹ ਲਾਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ।

ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੫੯ 'ਤੇ:

ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ

—ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ*

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿੱਖੀ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸ਼ੁਮਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਧਰਮ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜੂਝਦਿਆਂ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਸੰਗਰਾਮੀਆਂ ਦੀ ਪਾਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਗਸਤ ੧੭੪੦ ਈ: ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੇਂਦਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਮੁਸਲਿਮ ਫੌਜਦਾਰ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਮੰਡਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਦਾ ਇਸ ਪਾਵਨ ਗੁਰਧਾਮ ਦੀ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀਣ ਤੇ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਚ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਘ੍ਰਿਣਤ ਪਾਪ ਕਰਮਾਂ ਕਾਰਨ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਕਦੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਪਾਵਨ ਗੁਰਧਾਮ ਦੀ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਕੀਤੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ੧੭੩੩ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ੧੭੩੩ ਈ: ਵਿਚ ਜੋ ਨਵਾਬੀ ਤੇ ਪੱਟੀ ਦੇ ਪਰਗਨੇ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਕੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ੧੭੩੫ ਈ: ਨੂੰ ਉਹ ਜਾਗੀਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਨੂੰਨ ਅਧੀਨ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੁਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗਸ਼ਤੀ ਫੌਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਿੱਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆ ਜਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਫੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅਜਿਹੇ ਦੁਖਦਾਈ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਘਰ-ਘਾਟ ਛੱਡ ਜੰਗਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਰੇਤਲੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਬੀਕਾਨੇਰ, ਜੈਪੁਰ, ਜੋਧਪੁਰ, ਜੈਸਲਮੇਰ ਆਦਿ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਸਿਰ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਟਾਵਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮੀਰਾਂਕੋਟ ਦੇ ਰਹਿਣ

ਵਾਲੇ ਸਨ। ਜਦ ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਸਖਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਰਾਜਪੁਤਾਨੇ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਜੈਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾਂਕੋਟ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਦੇ ਦਾਦਾ ਸਨ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

—ਨਵਾਬ ਸੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦੁਰੇ, ਸਿੰਘਨ ਪਰ ਕੀਓ ਜੋਰ।

ਇਸ ਮੁਲਖੱਯਨ ਬੁਲਾਇਕੈ ਲਿਖਿਓ ਵਿਚ ਲਹੌਰ॥੨॥ . . .

ਤਬ ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਭਯੋ ਤਰਾਸ, ਸਿੰਘਨ ਵਤਨੋਂ ਛੋਡਯੋ ਵਾਸ॥੯॥

ਕੋਊ ਜੰਗਲ ਦੱਖਨ ਰੁੱਕੇ, ਕੋਊ ਪੂਰਬ ਪਹਾੜਨ ਲੁੱਕੇ।

ਰਹੋ ਦੇਸ਼ ਮਹਿੰ ਸੋ ਅਤਿ ਦੁਖੀ, ਬਾਜ ਦੇਸ਼ ਜਯੋ ਬਟੋਰਨ ਉਖੀ॥੧੦॥

ਦੋਹਰਾ॥ ਪਰਪਿਤਾ ਹਮਾਰੋ ਨਿਕਰ ਕੈ ਜੈ ਨਗਰ ਪਹੁੰਚਯੋ ਜਾਇ।

ਰਾਜੇ ਸੋਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰ ਲਈ ਚਾਕਰੀ ਲਾਇ॥੧੧॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾਂਕੋਟ ਬੀਕਾਨੇਰ ਪਹੁੰਚ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਥੇ ਜੋ ਵੀ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਸਭ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

‘ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ’ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ) ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਲੁੱਕਿਆ ਰਿਹਾ, ਫੇਰ ਜਦ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਬਣੇ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਬੀਕਾਨੇਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸਯਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਆ ਰਲਿਆ। ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋ ਪਿਆ। ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹੀ ਮਰ ਗਏ, ਸਿੰਘ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਜਿਹੜੇ ਹਠੀ, ਤਪੀ, ਸਿਰੋਂ ਪਰੇ ਡੇਰਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਸੋ ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਵਿਚ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ, ਜੁਤੀਆਂ ਹੁੱਕਿਆਂ ਸਮੇਤ ਮਜਲਸ ਲਗਾ ਕੇ ਕੰਜਰੀ ਦਾ ਨਾਚ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ, ਸੋ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, ਤੂੰ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਨਾ ਲਾਹਿਆ? ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਬੇਅਦਬੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਤੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਕਿਕੂੰ ਚਲਾ ਆਇਆ? ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਚਲੇ ਆਏ ਹੋ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਸਭਾ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ, ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਜੋ ਮੱਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਲਿਆਵੇ? ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤਖਾਣ ਕੰਬੇ ਮਾੜੀ ਵਾਲਾ ਤੇ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾਂਕੋਟੀਆ ਦੋਵੇਂ ਉਠ ਖੜੋਤੇ। ਤਲਵਾਰ ਉਠਾ, ਫੜੇ ਬੁਲਾ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੁਧਾਇ, ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠੇ, ਕਈ ਦਿਨੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੋਲ ਗੋਲ

ਠੀਕਰੀਆਂ ਨਾਲ ਦੋ ਥੈਲੀਆਂ ਭਰ ਲਈਆਂ (ਸਫਾ ੧੩੧-੧੩੨)

ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾਂਕੋਟ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਸੰਗਤ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗਈ, ਉਹ ਵੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਏ ਗਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਚੁਗਲਖੋਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਹ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਦ ਉਹ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ ਆਈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਪਿਆ ਵੱਲੋਂ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਕੁਕਰਮ ਤੋਂ ਇਤਨੇ ਦੁੱਖੀ ਹੋਏ ਕਿ ਇਸ ਰੰਜਸ਼ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਖੂਹ ਵਿਚ ਲੱਜ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਮਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਇਰਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਨਾ ਮਰ, ਜ਼ਾਲਮ ਤੁਰਕ ਜੋ ਕਹਿਰ ਵਰਤਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਾਰਥਕ ਕਰ ਲੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਧਾਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਹੁਣ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਗੇ। ਉਹ ਪਿੰਡੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਭਾਈ ਸਯਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸ਼ਰਣ ਲਈ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਯਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਲਗਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਵਿਚ ਬੜੇ ਤਾਕ ਸਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਨੇ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਚੌਪਈ- ਰਾਮਜੰਗ ਸਿੰਘ ਖੂਬ ਚਲਾਵੈ, ਤੀਰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਘੋੜੇ ਗਰਾਵੈ।

ਨੇਜਾ, ਸੇਲਾ, ਬਰਛੀ, ਤੇਗ, ਮਾਰ ਉਡਾਵੈ ਪ੍ਰਾਣਨ ਬੇਗ॥੩੧॥

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਇਮ ਚਰਚਾ ਭਾਈ, ਸੂਰਨ ਕੋ ਸਿਰਮੌਰ ਗਿਨਈ।

ਜੰਗ ਜੁੜੇ ਜਹਿੰ ਫੜੇ ਲਿਆਵੈ, ਦੀਵਾਨ ਖਾਲਸੇ ਮੈਂ ਆਦਰ ਪਾਵੈ॥੩੨॥

ਲਗੇ ਦੀਵਾਨ ਤਿਹਿ ਪੱਖਾ ਫੇਰੈ, ਅੰਗੀਠਨ ਕੋ ਸਮਧਾ ਲਯਾ ਗੇਰੈ।

ਪਯਾਸਨ ਖਾਤਰ ਮਸ਼ਕ ਉਠਾਵੈ, ਭੁਖਿਆਂ ਖਾਤਰ ਰਿਜਕ ਲਿਆਵੈ॥੩੩॥

ਥੱਕੇ ਸਿੰਘ ਕੀ ਚਾਪੀ ਕਰੈ, ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਵੈ ਬਹੁ ਜਲ ਭਰੈ।

ਕੱਛ ਨਿਚੋੜੈ ਚਰਨ ਧੁਵਾਇ, ਫੜ ਗੜਵੇ ਸਿੰਘ ਦਾਤਨ ਕਰਾਇ॥੩੪॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਦੋਵੇਂ ਸੂਰਬੀਰ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਗਸਤ, ੧੭੪੦ ਈ: (ਭਾਦੋਂ ਮਹੀਨਾ ਸੰਮਤ ੧੭੯੭ ਬਿ:) ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਸ ਦਿਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਬੜੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਨੇਰੀ ਤੇ ਝੱਖੜ ਫਿਰ ਮੀਂਹ ਨੇ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਘੱਟਾ ਪੈਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਸਤਰ ਲੁਕਾ ਦੇ ਥੈਲੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹਣ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਰਗਾ ਭੇਸ ਧਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਿਪਾਹੀ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਨੂੰ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਰਕਮ ਭੇਟ ਕਰਨ ਆਏ ਹਨ, ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਲਾਚੀ ਬੋਰ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਥੈਲੀ ਚੁੱਕ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮਜਲਿਸ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਹੁੱਕੇ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਪਲੰਘ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਮੁਜਰਾ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਨ ਰੋਹ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਥੈਲੀਆਂ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀਆਂ, ਉਸ ਜਾਣਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਣ ਆਏ ਹਨ।

ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਥੈਲੇ ਪਕੜਨ ਲਈ ਜਿਉਂ ਹੀ ਝੁੱਕਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਮਕ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾਨ ਮਿਆਨ ਤੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਗਈਆਂ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸੰਨਾਟਾ ਛਾ ਗਿਆ। ਪੈਰੀਂ ਘੁੰਗਰੂ ਪਾ ਕੇ ਨੱਚ ਰਹੀ ਵੇਸਵਾ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨਾਲ ਘਬਰਾ ਕੇ ਡਿਗ ਪਈ। ਉੱਥੇ ਬੈਠੇ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਉਪਰਲਾ ਸਾਹ ਉਪਰ ਤੇ ਹੇਠਲਾ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਦਾ ਸਿਰ ਬਰਛੇ ਦੀ ਨੌਕ 'ਤੇ ਟੰਗ ਲਿਆ। ਰੌਲਾ ਪੈਂਦਿਆਂ ਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ਅੱਪੜਦਿਆਂ ਦੋਵੇਂ ਸੂਰਬੀਰ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡਦੇ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਦੋਵੇਂ ਹਵਾ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਪੰਥ-ਖਾਲਸੇ ਕੋਲ ਬੀਕਾਨੇਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪੀ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਦਾ ਸਿਰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਸਫਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਅੱਗੇ ਪੁਕਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੱਸੇ ਦੇ ਖੂਨੀਆਂ ਨੂੰ ਫੌਰੀ ਪਕੜ ਕੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ਇਹ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਸ ਹਰਕਤ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬੇਖਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਫੌਰਨ ਹਰਿਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਏ, ਕਰਮੇ ਛੀਨੇ, ਰਾਮੇ ਰੰਧਾਵੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਭ ਹਿੰਦੂ ਚੌਧਰੀ

ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁਖਬਰੀ ਬਣ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਲਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸੂਬੇ ਪਾਸ ਲੈ ਆਏ। ਜ਼ਕਰੀਆਂ ਖਾਨ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਲਾਲ-ਪੀਲਾ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਕੇ ਫੌਰਨ ਮੇਰੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ, ਵਰਨਾ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਖਬਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਠੋਰ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈ ਗਈ।

ਹਰਿਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਆ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਕਰੜੇ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਘਬਰਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਾ ਭਾਵੇਂ ਮੀਰਾਂਕੋਟ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਭੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੂਬੇ ਨੇ ਹਰਿਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਏ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜਿੱਥੋਂ ਵੀ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮਿਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਮਿਲ ਜਾਏ ਹਰਿਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਮਰਵਾਈ ਜਾਏ। ਫਿਰ ਹਰਿਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਏ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਫੌਜ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂਰਦੀਨ ਨੇ ਮੀਰਾਂ ਕੋਟ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਖਹਿਰੇ ਪੰਚ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੇਰੀ ਜਾਨ ਹੁਣ ਤਾਂ ਛੁਟੇਗੀ ਜਦੋਂ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਕੜਵਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਸ ਗਿੜਗਿੜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਨੂਰਦੀਨ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ। ਨੱਥਾ ਖਹਿਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬਾਲ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਬਚਨ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਬਾਲ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਦੌੜ ਗਿਆ। ਫੌਜ ਨੇ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨੱਥੇ ਖਹਿਰੇ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੁੱਠਭੇੜ ਵਿਚ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਬਾਲਕ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਪਰ ਸਿਪਾਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਿਆ ਸਮਝ ਛੱਡ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਉੱਥੋਂ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਲੰਘਦੀ ਇਕ ਕੰਬੋਇਨ ਸਿਸਕੀਆਂ ਲੈਂਦੇ ਇਸ ਬਾਲ ਨੂੰ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਆਈ ਤੇ ਉਸਨੇ ਜਿਰਾਹ ਪਾਸੋਂ ਬਾਲਕ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਸਿਵਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਹ ਬਾਲ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਬਚ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਸੂਹ ਮਿਲੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਲਈ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਪੀੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕਲਪ ਲੈ ਲਿਆ ਕਿ ਛੁਪ-ਛੁਪਾ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਚਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਫੇਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਰਤਬਾ ਪਾਇਆ ਜਾਏ। ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਟੋਲ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕੰਜੇ ਵਿਚ ਬੰਨ ਕੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਪਾਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਹਰਿਭਗਤ ਨਿਰੰਜਨੀਏ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਸਿੰਘ ਰਹੈ ਲੁਕ ਬੇਲਨ ਮਾਹੀ, ਫੌਜ ਵੜਤ ਚਿਤ ਆਇ ਸੰਕਾਹੀ॥੪॥

ਮਾਰੈ ਸਿੰਘਨ ਜੋ ਆਵੈਂ ਹਾਥ, ਮਾਰੈ ਸਿੰਘ ਉਨ ਲੈ ਬਹੁ ਸਾਥ।

ਉਨੈ ਢੁੰਡਤ ਦਿਨ ਕਈ ਬਿਤਾਯੋ, ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤਬ ਯੋ ਸੁਨ ਪਾਯੋ॥੫॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਹਮਹਿ ਕਮਾਈ ਕਿਆ ਕਰੀ ਲੁਕ ਛਪ ਦੈਹ ਬਤਾਇ।

ਕਿਮ ਹਮ ਉਨ ਕੇ ਢਿਗ ਬਹੈਂ ਦਰਗਹਿ ਕਚੈਹਰੀ ਜਾਇ॥੧੨॥ . . .

ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਸ ਬਿਚਾਰੀ, ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਸੰਗ ਕਰੀਏ ਤਿਆਰੀ।

ਹਮਰੋ ਉਸਕੋ ਹੁਤੋ ਸਨੇਹ, ਉਸ ਹੀ ਸੰਗ ਮਿਲ ਤਜੀਏ ਦੇਹ॥੧੪॥ . . .

ਚੌਪਈ- ਯੋ ਕਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਧਰ ਤੁਰਿਆ, ਸਸਤ੍ਰ ਛੱਡ ਸੋਟਾ ਫੜਿਆ।

ਸਸਤ੍ਰਨ ਸੋ ਈਹਾਂ ਲਰ ਮਰੀਏ, ਸੋਟਾ ਲੈ ਨਵਾਬ ਢਿਗ ਜਈਏ॥੧੬॥

ਹਰੀ ਭਗਤ ਥੋ ਟੋਲਤ ਜਹਾਂ, ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹੁੰਚਯੋ ਆਪੇ ਤਹਾਂ।

ਦੇਖਤ ਉਨੈ ਤੁਰਤ ਫੜ ਲਯੋ, ਨਰਤ ਕਰਤ ਗੱਡੇ ਪਰ ਨਯੋ॥੧੭॥ . . .

ਹਰਿਭਗਤ ਲਹੌਰਹਿ ਲੈ ਪੁਜਯੋ ਦੀਯੋ ਨਬਾਬ ਸੁਨਾਇ।

ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦਿਖਾਲ ਕੇ ਕਹਯੋ ਦੇਹੁ ਚਰਖ ਚੜ੍ਹਾਇ॥੨੧॥

ਮਿਥੀ ਜਿਵੇਂ ਥੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਿਮ ਚੜ੍ਹਯੋ ਚਰਖ ਪਰ ਧਾਇ।

ਧੰਨ ਜਨਮ ਧੰਨ ਕਰਮ ਉਨ ਸਿਖੀ ਰਖ ਸਿਰ ਲਾਇ॥੨੨॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸੂਰਮੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਏ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਅਣਖ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮੁਰਾਤਬਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ੧੭੪੦ ਈ: ਵਿਚ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਛੱਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂਰਦੀਨ ਦੀ ਸਰਾਇ, ਸੰਘਰਕੋਟ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦੇਖੀ ਕਰਮੇ ਛੀਨੇ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਪਾਪ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ੧੭੫੩ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਰਾਂਕੋਟੀਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰਭਾਈ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਰਅੱਤ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਰੂਹ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤਿ ਘਿਣਾਉਣੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੇ ਖਾਲਸਾਈ ਬਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਲਹਿਰਾਇਆ

—ਸ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

੯ ਜੂਨ, ੧੭੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਘੋਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਅਤੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਸੀਸ ਦਿੱਤੇ, ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਵਾਏ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰੇ ਗਏ, ਚਰਖੜੀਆਂ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਿਆ। ਇਹ ਘੋਰ ਸਮਾਂ ਕਈ ਦਹਾਕੇ ਚੱਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ 'ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ' ਅਤੇ 'ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ' ਵਾਪਰਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ, ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ, ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ, ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਅਤੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਨਾਦਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਹੋਏ। ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਧਾੜਵੀ ਅਤੇ ਨਾਪਾਕ ਲੁਟੇਰੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ੧੦ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰੋਧ ਹੰਢਾਇਆ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ, ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਕੌਮ ਵਿਚ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰੋਹ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੧੭੪੮ ਈ: ਨੂੰ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦਾ ਮੁਖੀ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਸ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਨਾਇਕ ਹੋ ਕੇ ਉਭਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ, ਨਿਡਰਤਾ ਅਡੋਲਤਾ ਅਤੇ ਸਿਦਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ, ਇਸ ਘੋਰ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਾਰਦੇ ਰਹੇ, ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਗਠਿਤ ਹੁੰਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵੀ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ੧੭੬੪ ਈ: ਵਿਚ ਦੁਬਾਰਾ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ ਕੀਤਾ। ੧੭੭੯ ਈ: ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਪਟਿਆਲੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ੭ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਇਆ। ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਾਂਗੜਾ, ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ, ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਅਟਕ ਤਕ ਹਕੂਮਤ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ, ਸ. ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਅਤੇ ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਪੈਰ ਜਮਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ੧੭੭੨ ਈ: ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ੧੭੭੮ ਈ: ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ੧੭੭੮ ਈ: ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਯੁੱਧ ਵੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਹਾਰ ਗਏ। ਕੁਝ ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਫਰਵਰੀ ੧੭੮੩ ਈ: ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਦੋ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਲਈ ਚਾਲੇ ਪਾਏ। ਸਿੰਘ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ, ੮ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਯਮੁਨਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਬਗਰੀ ਘਾਟ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਹ ਘਾਟ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ੧੬ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਕੋਲ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੦,੦੦੦ ਸੈਨਿਕ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਟੁਕੜੀ ਨੇ ਛਾਉਣੀ ਪਾਈ, ਉਸ ਨੂੰ ‘ਤੀਸ ਹਜ਼ਾਰੀ’ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅੱਜਕਲ ਉੱਥੇ ‘ਦਿੱਲੀ ਹਾਈਕੋਰਟ’ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਾਲਕ ਗੰਜ, ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਅਤੇ ਮੁਗਲਪੁਰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਰਾਜਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ੀਕੋਹ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮਹਿਤਾਬਪੁਰ ਕੋਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ੯ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਜਮੇਰੀ ਗੇਟ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮਾਤਮ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸੀ। ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸੈਨਿਕ ਟੁਕੜੀਆਂ ਤੈਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਲੱਗਭਗ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਇਕ ਰਾਜ ਮਿਸਤਰੀ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਦੀਵਾਰ ਇਕ ਖਾਸ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਗਿਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਬਾਹਰਲੀ ਦੀਵਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਸ਼ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਥਾਂ ਮੋਰੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ‘ਮੋਰੀ ਗੇਟ’ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜਕਲ ਉੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਬੱਸ ਅੱਡਾ ਹੈ।

੧੧ ਮਾਰਚ, ੧੭੮੩ ਈ: ਨੂੰ ਸਿੰਘ ‘ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ’ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਗੁਪਤ ਥਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਲੁਕ ਗਏ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਪਰ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਲਹਿਰਾਇਆ।

ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਖਾਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਮੋਰ ਦੇ ਪੰਖ ਲਹਿਰਾਏ ਗਏ। ਪਰੰਤੂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਨੇ ਤਖਤ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਤਖਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ:

“ਮਿਸਲ ਵੰਡ ਅਬ ਕਬਹੂੰ ਨ ਪਾਵੇ।

ਰਲ ਮਿਲ ਖੜ ਤੁਰ ਪੰਥ ਬਚਾਵੇ॥”

ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਬੇਗਮ ਸਮਰੂ ਨੂੰ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਸੰਧੀ ਕੀਤੀ। ਸੰਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ੩ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ, ਉੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ।

ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ

ਸਫਾ ੫੦ ਦਾ ਬਾਕੀ:

ਆਪ ਜੀ ਲਗਾਤਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਕਸੂਰ, ਅਟਕ, ਮੁਲਤਾਨ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਖੈਰਾਬਾਦ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਸਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸੀ।

ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ-ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦਾਂ ਦੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸੀ। ਨਵੀਂ ਉਭਰ ਰਹੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਬਾਉਣ ਜਾਂ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਯਤਨ ਜਾਰੀ ਸਨ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਸੰਘਰਸ਼ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ, ਹਰ ਥਾਂ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ।

ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੂਝਦੇ ਹੋਏ ੧੪ ਮਾਰਚ, ੧੮੨੩ ਈ: ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰਤੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਉੱਚਤਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦਾ ਅਸੀਮ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। “ਮਰਉ ਤ ਹਰਿ ਕੈ ਦੁਆਰ” ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਵਿਚ ਗਹਿਰੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਮਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਸੂਰਮਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸੂਰਵੀਰ ਸਪੂਤ ਉੱਪਰ ਜਿਤਨਾ ਵੀ ਮਾਣ ਕਰੇ, ਥੋੜਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਅਗਵਾਈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਵ

-ਬੀਬੀ ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨਵਾਂ*

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਨਿਯਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਤੋਂ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਤੋਂ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰੀ ਗਈ ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਨੂੰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਬਿਆਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਇਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹੈ।

ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ “Code Of Conduct” (ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਨਿਯਮ ਹੈ।) ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰਹਿਤ ਤੋਂ ਭਾਵ: “ਸਿੱਖ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ” ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ‘ਰਹਿਤ’ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਹ ‘ਕੁਰਹਿਤ’ ਹੈ। ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਾਂਗੇ:

ਸਮਾਜਿਕ ਕੀਮਤਾਂ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਮਾਜਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਓਤ-ਪੋਤ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਮਾਜ ਕਲਿਆਣ ਹੈ। ਇਹ ਸਦਗੁਣ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਸਦਾਚਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਦਇਆ, ਖਿਮਾ, ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ, ਗਿਆਨ, ਸੇਵਾ, ਸੰਤੋਖ, ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਆਦਿ ਸਦਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਵਿਚ ਵੀ ਆਦੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਹਿਤਕਾਰੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

ਸਮਾਨਤਾ:- ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ

*ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰਿਸਰਚ ਬੋਰਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੯੧੪੮-੩੧੯੩੧

ਹਨ; ਜਿਵੇਂ: ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਲਿੰਗ-ਭੇਦ, ਨਸਲ-ਭੇਦ, ਬੌਧਿਕਤਾ, ਛੂਤ-ਛਾਤ ਆਦਿ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਭ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਵਸਰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਅਸਮਾਨਤਾ ਭਾਉਂਦੀ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਦੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ:

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੩)

‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਵਿਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਸਤਰੀ/ਮਰਦ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਮਰਦ ਜਾਂ ਇਸਤਰੀ ਜੋ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੀਵਾਨ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ (ਮਰਦ ਜਾਂ ਇਸਤਰੀ) ਹੀ ਬੈਠਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਅਨੁਸਾਰ- ਸਿੱਖ, ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ॥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ॥” ਬੁਲਾਵੇ। ਮਰਦ/ ਇਸਤਰੀ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਇਹੋ ਹੁਕਮ ਹੈ।

ਇਸਤਰੀ/ਪੁਰਸ਼ ਸਮਾਨਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਹਨ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਉਣ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਜਾਂ ਘਿਰਣਾ ਕਰਕੇ ਵਿਤਕਰਾ ਨਾ ਕਰੇ। ਸਭ ਸਿੱਖ, ਗੈਰ-ਸਿੱਖ, ਉਚ-ਨੀਚ ਜਾਤ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਵੇ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਣ ਵੇਲੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਕੇ ਗਿਲਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼, ਮਜ਼ਹਬ, ਜਾਤ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮਨਾਹੀ ਨਹੀਂ। ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਲਈ ਵੀ ਸਿੱਖ-ਅਸਿੱਖ, ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਭਰਮ ਜਾਂ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਗਦੇਲਾ, ਆਸਣ, ਕੁਰਸੀ, ਚੌਂਕੀ, ਮੰਜਾ ਆਦਿ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਤਕਰੇ ਨਾਲ ਬੈਠਣਾ ਮਨਮੱਤ ਹੈ।

ਸੇਵਾ:- ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, ਸਮਾਜ-ਸੇਵਾ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਅਸੀਂ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਬਰਤਨ ਸਾਫ ਕਰਨ, ਝਾੜੂ ਫੇਰਨਾ, ਪੱਖੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਤਕ ਸੀਮਤ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ, ਧਰਮ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਆਦਿ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਖਸੀ ਰਹਿਣੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਉੱਘਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤਰ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ

‘ਚ ਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਸਫਲ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਥੋੜੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਵਧੀਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹੋ ਸਕੇ।

ਗਿਆਨ:- ਗਿਆਨ ਇਕ ਸਦਗੁਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਗਿਆਨ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਉਹ ਬੇਅਰਥ ਹੈ। ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਵੀ ਚੰਗੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਬਣਨ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ-ਸਿੱਖਣੀ, ਬੱਚਾ-ਬੱਚੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਸਿੱਖ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵੀ ਪੜ੍ਹੇ। ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਿਵਾਉਣੀ ਸਿੱਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ।

ਖਿਮਾ ਕਰਨਾ/ਖਿਮਾ ਮੰਗਣਾ:- ਖਿਮਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਖਿਮਾ ਮੰਗਣਾ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਸਦਗੁਣ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਖਿਮਾ ਰੂਪੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਖਿਮਾ ਸੀਗਾਰ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭ ਖੁਸੀਆ ਮਨਿ ਦੀਪਕ ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਬਲਈਆ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩੬)

ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਪਲ ਜਾਂ ਦਿਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਖਿਮਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸਦੀਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਭੁੱਲ ਮੰਨ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਣ ਵੇਲੇ ਹਠ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਤਨਖਾਹ ਲੁਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੰਡ ਭਰਨ ਵਿਚ ਅੜੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਵੰਡ ਛਕਣਾ:- ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ-ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ, ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਦਾ ਭਾਵ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਗਰੀਬਾਂ/ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਛਕਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ-- ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਿਆਂ ਕਰਨਾ। ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਾ, ਪੜ੍ਹਾਈ, ਖੋਜ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਵੰਡਣ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਖਾਵਹਿ ਖਰਚਹਿ ਰਲਿ ਮਿਲਿ ਭਾਈ॥

ਤੋਟਿ ਨ ਆਵੈ ਵਧੋ ਜਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੮੬)

ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੇ ਦੋ ਭਾਵ ਹਨ: ਇਕ ਤਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਸਿਖਾਉਣਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਬਿਨਾਂ ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਵਰਣ ਦੇ ਬੈਠ ਕੇ ਵੰਡ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣਾ।

ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ:- ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਉਦਮੁ ਕਰੇਦਿਆ ਜੀਉ ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆ ਸੁਖ ਭੁੰਚੁ॥ (ਪੰਨਾ ੫੨੨)

ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦੀ ਕਿਰਤ-ਵਿਰਤ ਧਰਮ 'ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ।

ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ:- ਧਰਮ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੋਲ ਕਰਕੇ ਕਾਇਮ ਹੈ। 'ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ' ਵਿਚ ਐਸੇ ਕਈ ਨੁਕਤੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:

ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ:- ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੀਤਾਂ-ਰੂੜੀਆਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵੱਸ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਅਤੇ ਫਾਲਤੂ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਭੋਲੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾਉਣਾ ਹੈ। 'ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ' ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾਪਣ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਜੰਤਰ-ਮੰਤਰ-ਤੰਤਰ, ਸ਼ਗਨ, ਤਿਥ, ਮਹੂਰਤ, ਗ੍ਰਹਿ, ਰਾਸ਼, ਸ਼ਰਾਧ, ਪਿੱਤਰ, ਖਿਆਹ, ਪਿੰਡ ਪਤਲ, ਦੀਵਾ, ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ, ਹੋਮ, ਜੱਗ, ਤਰਪਣ, ਸਿਖਾ ਸੂਤ, ਭੱਦਣ, ਇਕਾਦਸ਼ੀ, ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ, ਤਿਲਕ, ਜੰਵੂ, ਤੁਲਸੀ, ਮਾਲਾ, ਗੋਰ, ਮੱਠ, ਮੜੀ, ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਆਦਿ ਭਰਮ-ਰੂਪ ਕਰਮਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਪੀਰ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਪੁੱਛਣਾ, ਸੁੱਖਣਾ, ਸ਼ੀਰਨੀ, ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਗਾਇਤ੍ਰੀ, ਗੀਤਾ, ਕੁਰਾਨ, ਅੰਜੀਲ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਹਾਂ, ਆਮ ਵਾਕਫੀ ਲਈ ਅਨਮਤਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਯੋਗ ਹੈ। 'ਅਨੰਦ' ਦਾ ਦਿਨ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਕੋਈ ਬਿਤਿ-ਵਾਰ, ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਪੱਤ੍ਰੀ ਵਾਚਣਾ ਮਨਮੱਤ ਹੈ। ਮਿਰਤਕ ਸੰਸਕਾਰ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਉਤਾਰਨਾ, ਦੀਵਾ-ਵੱਟੀ, ਗਊ ਮਣਸਾਉਣਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਨਮੱਤ ਸੰਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਰੋਣਾ, ਪਿੱਟਣਾ ਜਾਂ ਸਿਆਪਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਦਾ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ।

ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ:- ਧਰਮ ਇਕ ਨਿੱਜੀ ਮਾਮਲਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ: “ਖਾਲਸਾ ਸਾਰੇ ਮਤਾਂ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਰਹੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਅਨਧਰਮੀ ਦਾ ਦਿਲ ਨਾ ਦੁਖਾਵੇ।”

ਸਮਾਜਿਕ ਮਿਲਵਰਤਨ:- ਕੋਈ ਵੀ ਇਨਕਲਾਬ ਜਾਂ ਤਬਦੀਲੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ, ਸਤ-ਸੰਗਤ ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਬਾਰੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ‘ਚ ਬੈਠਿਆਂ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉੱਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ (ਸਮਾਜਿਕ) ਢਾਂਚਾ:- ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚਰੇ ਸਨ, ਉਹ ਨਿਰੰਕੁਸ਼-ਰਾਜਤੰਤਰ ਸੀ। ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਨਿਆਰਾਪਨ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸ਼ਖਸੀ ਜੀਵਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਊਂਦਾ ਸਗੋਂ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਵੀ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ। ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ‘ਗੁਰੂ ਪੰਥ’ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਸਰੂਪ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸੌਂਪੀ।

ਮਾਦਾ-ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਨਾ ਕਰਨਾ:- ਸਾਰੇ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੋਈ ਜੀਵ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ, ਸਨਮਾਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਖਿਲਵਾੜ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ “ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਠੇਸ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬੇਹਤਰ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਾਰੀ ਮਰ ਜਾਵਾਂ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਧੇਰੇ ਚਿੰਤਾ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਅਲਟਰਾਸਾਊਂਡ ਟੈਸਟ ਦੁਆਰਾ ਗਰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਬੱਚੇ ਦਾ ਲਿੰਗ ਪਤਾ ਕਰ ਕੇ ਗਰਭਪਾਤ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੈ। ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕੰਨਿਆ ਨਾ ਮਾਰੇ, ਕੁੜੀਮਾਰ ਨਾਲ ਨਾ ਵਰਤੇ। ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਤਾਂ ਕੰਨਿਆ ਉੱਪਰ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਹੈ।

ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਮਨਾਹੀ:- ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਅਨੁਸਾਰ ਤੰਬਾਕੂ ਨੂੰ ਬਜਰ ਕੁਰਹਿਤ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ- ਭੰਗ, ਅਫੀਮ, ਸ਼ਰਾਬ, ਤੰਬਾਕੂ ਆਦਿ ਨਸ਼ੇ ਨਾ ਵਰਤੇ। ਅਮਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਦਾ ਹੀ ਰੱਖੋ। ਤੰਬਾਕੂ ਇੰਨਾ ਘਾਤਕ ਹੈ ਕਿ W.H.O. ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਦਸਵੀਂ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਪੁਨਰ-ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ:- ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਤਿਹਾਸ (ਮੱਧ ਯੁੱਧ) ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬੜੀ ਦੁਖਦਾਈ ਸੀ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤੀ ਨਾਲ ਜਿਉਂਦੇ ਹੀ ਸੜ ਕੇ ਸੜੀ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਭਰਤਾ ਕਾਲ ਵੱਸ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਯੋਗ ਵਰ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁਨਰ ਸੰਯੋਗ ਕਰ ਲਵੇ। ਸਿੱਖ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਮਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਭੀ ਇਹੋ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਆਮ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਆਮ ਹਾਲਾਤਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਘਰ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਪਤਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਜਾਂ ਦਾਜ ਦਾ ਲਾਲਚ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਲਾਲਚ ਵੱਸ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

ਬਾਲ ਵਿਆਹ ‘ਤੇ ਰੋਕ:- ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਕੁਝ ਪੱਛੜੇ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪਤੀ/ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਬੱਚੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਨਾ ਸਮਝ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਲੜਕੀ/ ਲੜਕੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਵਿਵਰਜਿਤ ਹੈ। ਜਦ ਲੜਕੀ ਸਰੀਰ, ਮਨ ਤੇ ਆਚਾਰ ਕਰਕੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ‘ਅਨੰਦ’ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ:- ਅਜੋਕਾ ਸਮਾਜ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਕਰਨ ਦਾ ਹਾਮੀ ਘੱਟ ਅਤੇ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਵੱਧ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਫੋਕੀ ਸ਼ੋਹਰਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚਾਂ ਅਤੇ ਉਲਝਣਾਂ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਸਾਦਗੀ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਸੰਸਕਾਰ ਸਮੇਂ ਸਿਹਰਾ, ਮੁਕਟ ਜਾਂ ਗਾਨਾ ਬੰਨ੍ਹਣਾ, ਪਿੱਤਰ ਪੂਜਣਾ, ਹਵਨ ਕਰਨਾ, ਵੇਦੀ ਗੱਡਣਾ, ਵੇਸਵਾ ਦਾ ਨਾਚ, ਸ਼ਰਾਬ ਆਦਿ ਮਨਮੱਤ ਹੈ।

ਜਿਤਨੇ ਥੋੜੇ ਆਦਮੀ ਲੜਕੀ ਵਾਲਾ ਮੰਗਾਵੇ, ਉਤਨੇ ਲੈ ਕੇ ਲੜਕਾ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਜਾਵੇ। ਮਿਰਤਕ ਸੰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚ ਨਿਰੋਲ ਮਨਮੱਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮੌਤ ਤੋਂ ਵਰ੍ਹਾ ਬਾਅਦ ਬਰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਵਰੀਣੇ ਕਰਨੇ। ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਦੁਸਹਿਰੇ’ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਕੋਈ ਰਸਮ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਅਧ ਮਾਰਗ, ਸਿਆਪਾ, ਫੂਹੜੀ, ਦੀਵਾ, ਪਿੰਡ ਕਿਰਿਆ, ਸ਼ਰਾਧ, ਬੁੱਢਾ ਮਰਨਾ ਆਦਿ ਕਰਨਾ ਮਨਮੱਤ ਹੈ। ਅੱਜ ਮਨਮੱਤੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ੀ/ ਗਮੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਨੂੰ ਖਰਚੀਲੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਲੋਕ ਵਿਖਾਵਾ ਅਤੇ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰੇ, ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਤੇ ਅਰਦਾਸਾ ਹੈ।

ਫੈਸ਼ਨਪ੍ਰਸਤੀ:- ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਰਗ ਫੈਸ਼ਨਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਮੋਹਰੀ ਬਣਨ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। Feminism (ਨਾਰੀਵਾਦ) ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ, ਮਰਦ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਲੰਘਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ‘ਨਾਰੀਤਵ’ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਰਹੀਂ ਹੈ। ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਛੇਦਕ ਗਹਿਣੇ ਵਿਵਰਜਤ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਨੱਕ, ਕੰਨ ਛੇਦਣਾ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

ਪਰਦਾ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ:- ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਰਦਾ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਰੀ ਦਾ ਨਾਰੀਤਵ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਪਰਦੇ (ਬੁਰਕੇ) ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਪਰਦੇ ਸਬੰਧੀ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ “ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣਾ, ਅਰ ਘੁੰਡ ਕੱਢਣਾ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਸਿੱਖ ਮਤ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।” ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਪਰਦਾ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਘੁੰਡ ਕੱਢਣਾ ਉੱਚਿਤ ਨਹੀਂ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪਹਿਲੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਭਿਅਕ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਨਿਯਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਕੇ, ਸਮਾਜਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ, ਨਰੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ‘ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ’ ਸਾਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੁਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

—ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਧਿਆਤਮ ਦਾ ਖੇਤਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਕ ਖਾਸ ਵਰਗ ਦਾ ਰਾਖਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਦਖਲ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅੰਤਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਣ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਸ ਭਰਮ ਨੂੰ ਤੋੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਆਗੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਗਈ ਇਹ ਛੁਆ-ਛੂਤ ਨਿਰੀ ਢਕੋਂਸਲੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪਖੰਡ ਹੈ। ਧਰਮ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਬੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਫਲਸਫ਼ਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਤੇ ਸਮਝਾਉਣ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੀਤ ਜਾਏ ਅਤੇ ਪੱਲੇ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਪਵੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਗੁਰਮੁਖਤਾ ਦਾ ਰਸਤਾ ਰੱਖਿਆ। ਇਹ ਰਸਤਾ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਮਨਮੁਖਤਾ ਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਤੀਕ ਪੁੱਜ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਉਲਟ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰਸਤੇ ਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ। ਜਾਤੀ, ਕੁਲ, ਧਨ ਰੁਤਬਾ, ਵਿਦਵਤਾ ਆਦਿ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਰਾਹ ਸੀ— ਗੁਰਮੁਖਤਾਈ ਅਤੇ ਮਨਮੁਖਤਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਮਨਮੁਖ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਰਾਖਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਹਿਤਾਂ 'ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਕੀਤੀ। ਧਰਮ ਰਾਖਵਾਂ ਨਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਆਚਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਧਰਮ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਧਰਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਿਆਪਕ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਧ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਸੀ— ਗੁਰਮੁਖ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਜੋ ਇਕ ਚਿੱਤ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਨਮੁਖਤਾਈ ਤੋਂ ਵਿਰਤ ਰਹਿਣ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬਹੁ-ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਮਾਰਗ ਅਪਣਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ

*ਈ-੧੭੧੬, ਰਾਜਾਜੀਪੁਰਮ, ਲਖਨਊ-੨੨੬੦੧੩ ਮੋ: +੯੧੯੪੧੫੯-੬੦੫੩੩

ਜੀ ਨੇ ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਕਿਤੜੇ ਲਖ ਅਸਾਧ ਜਗ ਵਿਚਿ ਕਿਤੜੇ ਚੋਰ ਜਾਰ ਜੁਆਰੀ।

ਵਟਵਾੜੇ ਠਗਿ ਕੇਤੜੇ ਕੇਤੜਿਆਂ ਨਿੰਦਕ ਅਵਿਚਾਰੀ।

ਕੇਤੜਿਆਂ ਅਕਿਰਤਘਣ ਕਿਤੜੇ ਬੇਮੁਖ ਤੇ ਅਣਚਾਰੀ।

ਸ੍ਵਾਮਿ ਪ੍ਰੋਹੀ ਵਿਸਵਾਸਿ ਘਾਤ ਲੂਣ ਹਰਾਮੀ ਮੂਰਖ ਭਾਰੀ।

ਬਿਖਲੀਪਤਿ ਵੇਸੁਆ ਰਵਤ ਮਧ ਮਤਵਾਲੇ ਵਡੇ ਵਿਕਾਰੀ।

ਵਿਸਟ ਵਿਰੋਧੀ ਕੇਤੜੇ ਕੇਤੜਿਆਂ ਕੂੜੇ ਕੂੜਿਆਰੀ।

ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਬਿਨੁ ਅੰਤਿ ਖੁਆਰੀ॥

(ਵਾਰ ੮:੧੫)

ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਸੋਚ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭੇਖਧਾਰੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਜਾ, ਜਪ-ਤਪ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਚਰਨ ਧਰਮ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਠੀਕ ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਨਮੁਖ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਅਨਾਚਾਰ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰਤ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸਾਧ ਭਾਵ ਦੁਸ਼ਟ ਲੋਕ, ਚੋਰ, ਜੁਆ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ, ਰਾਹ ਵਿਚ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਠੱਗ, ਅਹਿਸਾਨ-ਫਰਾਮੋਸ਼, ਬੇਸ਼ਰਮ, ਅਨਾਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਨਿੰਦਾ ਚੁਗਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਪਤ ਰਹਿਤ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮਨਮੁਖ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਚਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨਮੁਖ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਸੱਚ ਦੇ ਉਲਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਮੂਲ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਮਨਮੁਖ ਮੂਲਹੁ ਭੁਲਿਆ ਵਿਚਿ ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰੁ॥

ਝਗੜਾ ਕਰਦਿਆ ਅਨਦਿਨੁ ਗੁਦਰੈ ਸਬਦਿ ਨ ਕਰਹਿ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਸੁਧਿ ਮਤਿ ਕਰਤੈ ਸਭ ਹਿਰਿ ਲਈ ਬੋਲਨਿ ਸਭੁ ਵਿਕਾਰੁ॥

ਦਿਤੈ ਕਿਤੈ ਨ ਸੰਤੋਖੀਅਹਿ ਅੰਤਰਿ ਤਿਸਨਾ ਬਹੁ ਅਗਿਆਨੁ ਅੰਧਾਰੁ॥

ਨਾਨਕ ਮਨਮੁਖਾ ਨਾਲੇ ਤੁਟੀ ਭਲੀ ਜਿਨ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਪਿਆਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੩੧੬)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੇਧ ਹੈ ਕਿ ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਆਦਿ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕ ਜਾਣਾ ਇਕ ਮੂਲ ਦੋਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਕਦੀ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ

ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਮਨਮੁਖ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਬਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮਤ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਹਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਦਾ ਭੈੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹਨ, ਕਦੇ ਵੀ ਬੁਧੀਮਾਨੀ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਦੇਖੇ ਜਾਂਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਦਾ ਭਾਂਬੜ ਮੱਚਿਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਹੀ ਭਲਾਈ ਹੈ। ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ੮ਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ ੧੫ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨਮੁਖ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹਿਤ ਕਿਸ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਇਤਨਾ ਕਠੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਉਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ:

ਮਨਮੁਖ ਮਨੁ ਨ ਭਿਜਈ ਅਤਿ ਮੈਲੇ ਚਿਤਿ ਕਠੋਰ॥

ਸਪੈ ਦੁਧੁ ਪੀਆਈਐ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ ਨਿਕੋਰ॥

(ਪੰਨਾ ੭੫੫)

ਜਿਵੇਂ ਸੱਪ ਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਦੁੱਧ ਪਿਆ ਦਿਓ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਿਰੋਲ ਜ਼ਹਿਰ ਹੀ ਭਰਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਦੁੱਧ ਵਿਅਰਥ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਵੇਂ ਹੀ ਮਨਮੁਖ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਜਪ-ਤਪ ਕਰ ਲਵੇ, ਧਰਮ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਲਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਪਾਪ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਕਰਮ ਨਿਰਾ ਪਖੰਡ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ:

ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਕਾ ਹੁਕਮੁ ਨ ਮੰਨੈ ਓਹੁ ਮਨਮੁਖੁ ਅਗਿਆਨੁ ਮੁਠਾ ਬਿਖੁ ਮਾਇਆ॥

ਓਸੁ ਅੰਦਰਿ ਕੂੜੁ ਕੂੜੇ ਕਰਿ ਬੂਝੈ ਅਣਹੋਦੇ ਝਗੜੇ ਦਯਿ ਓਸੁ ਦੇ ਗਲਿ ਪਾਇਆ॥

ਓਹੁ ਗਲ ਫਰੋਸੀ ਕਰੇ ਬਹੁਤੇਰੀ ਓਸੁ ਦਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿਸੈ ਨ ਭਾਇਆ॥

ਓਹੁ ਘਰਿ ਘਰਿ ਰੰਝੈ ਜਿਉ ਰੰਨ ਦੁਹਾਗਣਿ ਓਸੁ ਨਾਲਿ ਮੁਹੁ ਜੋੜੇ ਓਸੁ ਭੀ ਲਛਣੁ ਲਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੩੦੩)

ਮਨਮੁਖ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕੇ ਕਾਰਨ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਬੱਝ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਗੱਲ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਵਿਕਾਰਾਂ, ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਬੋਲ ਬੜੇ ਚੰਗੇਰੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਇਕ

ਵੇਸਵਾ ਵਾਂਗੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਥਾਂ-ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੰਡਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਦੀਨ-ਈਮਾਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਮਨਮੁਖ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਤੇ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਖਤ ਵਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਮਨਮੁਖਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਵੀ ਮਤਿ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮਨਮੁਖ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਮਨਮੁਖਿ ਮੁਗਧੁ ਨਰੁ ਕੋਰਾ ਹੋਇ॥ ਜੇ ਸਉ ਲੋਚੈ ਰੰਗੁ ਨ ਹੋਵੈ ਕੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੭੩੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ ਬਿਖ (ਜ਼ਹਿਰ) ਦਾ ਵਪਾਰੀ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਮਨਮੁਖ ਵਾਪਾਰੈ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਨੀ ਬਿਖੁ ਵਿਹਾਝਹਿ ਬਿਖੁ ਸੰਗ੍ਰਹਹਿ ਬਿਖੁ ਸਿਉ ਧਰਹਿ ਪਿਆਰੁ॥

ਬਾਹਰਹੁ ਪੰਡਿਤ ਸਦਾਇਦੇ ਮਨਹੁ ਮੁਰਖ ਗਾਵਾਰ॥

ਹਰਿ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਨ ਲਾਇਨੀ ਵਾਦੀ ਧਰਨਿ ਪਿਆਰੁ॥

ਵਾਦਾ ਕੀਆ ਕਰਨਿ ਕਹਾਣੀਆ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਕਰਹਿ ਆਹਾਰੁ॥

ਜਗ ਮਹਿ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਹਰਿ ਨਿਰਮਲਾ ਹੋਰੁ ਮੈਲਾ ਸਭੁ ਆਕਾਰੁ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਨ ਚੇਤਨੀ ਹੋਇ ਮੈਲੇ ਮਰਹਿ ਗਵਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੯੧)

ਮਨਮੁਖ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਬਿਖ ਦਾ ਭਾਵ ਪਾਪ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਪ ਕਰਮ ਉਸ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਪ ਇਤਨੇ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਨੇ ਕਿ ਪਾਪ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਭੋਜਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਉਸ ਕੋਲ ਹਰ ਵੇਲੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨਮੁਖਿ ਜਾਣੀਅਨਿ ਸਾਧ ਅਸਾਧ ਜਗਤ ਵਰਤਾਰਾ” ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਭਲੇ ਤੇ ਬੁਰੇ ਵਿਹਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਮਨਮੁਖ ਪਛਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨਮੁਖ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਰੜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦਿਆਂ ਮਨਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਮੂੰਹਾ ਸੱਪ, ਖੋਟਾ ਰੁਪਇਆ ਅਤੇ ਅੜੀਅਲ ਬੈਲ ਵੀ ਕਿਹਾ। ਮਨਮੁਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸਾਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਨਾ ਦੇਣ ਕਾਰਨ ਭੈੜੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਦੁਲਭ ਜਨਮੁ ਚਿਰੰਕਾਲ ਪਾਇਓ ਜਾਤਉ ਕਉਡੀ ਬਦਲਹਾ॥

ਕਾਥੂਰੀ ਕੋ ਗਾਹਕੁ ਆਇਓ ਲਾਇਓ ਕਾਲਰ ਬਿਰਖ ਜਿਵਹਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੦੩)

ਮਨੁੱਖ ਵਿਸ਼ ਦਾ ਵਪਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕਸਤੂਰੀ ਦਾ ਗਾਹਕ ਬਣ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਮਾਇਆ ਵਿਕਾਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕਉਡੀ ਜਿਤਨਾ ਹੈ,

ਲਈ ਨਹੀਂ ਗੁਆ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਬੰਨ ਕੇ ਇਥੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਣ ਰੂਪੀ ਕਸਤੂਰੀ ਦੀ ਭਾਲ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਜੂਨੀ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦਾ ਧਰਮ ਅਤੇ ਮੰਤਵ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਆਚਾਰ ਮਨਮੁਖ ਤੋਂ ਠੀਕ ਉਲਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚਾ ਖੇਲੁ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸਿਆ।

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਦਾ ਮੇਲੁ ਸਬਦ ਅਵੇਸਿਆ।

ਫੁਲੀਂ ਤਿਲੀਂ ਫੁਲੇਲ ਸੰਗਿ ਸਲੇਸਿਆ।

ਗੁਰਸਿਖ ਨਕ ਨਕੇਲ ਮਿਟੈ ਅੰਦੇਸਿਆ।

ਨੁਾਵਣੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲ ਵਸਣ ਸੁਦੇਸਿਆ।

ਗੁਰ ਜਪੁ ਰਿਦੈ ਸੁਹੇਲੁ ਗੁਰ ਪਰਵੇਸਿਆ।

ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਭਉ ਭੇਲੁ ਸਾਧ ਸਰੇਸਿਆ।

ਨਿਤ ਨਿਤ ਨਵਲ ਨਵੇਲ ਗੁਰਮੁਖ ਭੇਸਿਆ।

ਖੈਰ ਦਲਾਲ ਦਲੇਲ ਸੇਵ ਸਹੇਸਿਆ॥ (ਵਾਰ ੩:੯)

ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਸਿੱਧੀ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗੁਰਮੁਖ ਅਤੇ ਮਨਮੁਖ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਨਮੁਖ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਲੱਛਣ ਗੁਰਮੁਖ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ। ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਹੈ ਜਾਂ ਮਨਮੁਖ। ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਹਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਸੁਭ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਕਰਮ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ਬੂ ਰਹਿਤ ਤਿਲ ਵੀ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਮਹਿਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਨਕੇਲ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕੁਮਾਰਗ 'ਤੇ ਫਿਸਲਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਦੇਸੇ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਕਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਮਾਣਨਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਵੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਵੀ ਗੁਰਮੁਖ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸੱਚ ਤੇ ਭਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਤਨ, ਮਨ ਤੋਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਚਲਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਰਮ ਕਮਾਵੈ ਬਿਗਸੈ ਹਰਿ ਬੈਰਾਗੁ ਅਨੰਦੁ॥

ਅਹਿਨਿਸਿ ਭਗਤਿ ਕਰੇ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਨਿਚੰਦੁ॥ (ਪੰਨਾ ੨੯)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰਮ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਭਗਤੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਸਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਉਜਾਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ:

ਜਿਨਿ ਏਹੁ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਕਰਿ ਆਕਾਰੁ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਚਾਨਣੁ ਜਾਣੀਐ ਮਨਮੁਖਿ ਮੁਗਧੁ ਗੁਬਾਰੁ॥

ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰੀ ਬੂਝੈ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੨੦)

ਗੁਰਮੁਖ ਅਤੇ ਮਨਮੁਖ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਇਸ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਕਿਹਾ। ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤਾਂ ਘਟ-ਘਟ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਨ 'ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਅੰਕੁਸ਼ ਹੋਏਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਸਮਰਥਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਰਾਹ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਗਿਆਨੁ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰਾ॥

ਮਤਿ ਮਲੀਣ ਪਰਗਟੁ ਭਈ ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਮੁਰਾਰਾ॥

ਸਿਵਿ ਸਕਤਿ ਮਿਟਾਈਆ ਚੁਕਾ ਅੰਧਿਆਰਾ॥

ਧੁਰਿ ਮਸਤਕਿ ਜਿਨ ਕਉ ਲਿਖਿਆ ਤਿਨ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਿਆਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੬੩)

ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਧਾਰਨ ਕਰ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪ ਕੇ ਮਿਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਹਨ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭੇਦ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਭਾਵ ਦਾ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ੰਕਾ, ਦੁਬਿਧਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਗੁਰਮੁਖ ਧਰਮ ਦਾ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਆਪਾਰੁ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਾਰ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪੂਰਾ ਪਾਇਦਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੫੮)

ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਆਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਭਾਵ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ■

ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ

—ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ*

ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਵਿੱਢੀ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਾਂਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਆਗੂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ੧੮੮੬ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਆਪ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਖ਼ਿਤਾਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਮਾਲੋਮਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣ-ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਬਦਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾਪਤੀ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਕੁਝ ਸੰਪਤੀ ਵਾਪਸ ਦਿਵਾਈ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਹੀ ਕੁਝ ਹੋਇਆ। ਅੰਤ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤਕ ਪਰਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਸ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੇ ੧੯੦੮ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬੀ. ਏ. ਕੀਤੀ। ੧੯੧੩ ਈ: ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ 'ਸਿੱਖ ਰੀਵੀਊ' ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਰਸਾਲਾ ਛਾਪਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸਲਤਨਤ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਭਵਨ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਸੜਕ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਕੰਧ ਢਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਝੋਲੀ ਚੁੱਕ ਰਈਸਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਲੂੰਧਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਤੇ ਲੇਖ ਲਿਖੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ 'ਨਿਊ ਹੈਰਲਡ' ਨਾਮ ਦਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਦੁਬਾਰਾ ਰੁੱਝ ਗਏ।

ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਹਾਂਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ

*ਪਿੰਡ ਇੱਬਣ ਕਲਾਂ, ਝਬਾਲ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਫੋਨ ਨੰ: +੯੧੯੭੮੦੬-੩੫੧੯੭

ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਏਨਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ 'ਤੇ ਅਸਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬਾਗੀ ਹੋ ਜਾਣ, ਸੋ ਅਗਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਰੋਕ ਲਈ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜੀ-ਹਜ਼ੂਰੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਹ ਜੀ-ਹਜ਼ੂਰੀਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਿਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਨਿਘਰ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ੧੯੧੯ ਈ: ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਮਸੂਮਾਂ ਦਾ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਥਾਪੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰਬਰਾਹ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਰੋਪਾ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਰੋਧੀ ਝੋਲੀ-ਚੁੱਕ ਅਮੀਰਜਾਦੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਅਤਿਅੰਤ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਢਾਲਾ, ਰਾਮ ਰੰਧਾਵਾ, ਮੱਸਾ ਰੰਗੜ ਮੰਡਿਆਲਾ, ਅਕਲ ਦਾਸ ਜੰਡਿਆਲਾ ਇਤਿਆਦਿ ਨੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਤੇ ਫਿਰ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੰਦਨ ਬਣ ਕੇ ਨਿਕਲੇ, ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਤਾਂ ਗਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਤਿਹਾਸ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਦਾ, ਸੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣੀ ਸੀ, ਸੋ ਨਿਭਾਈ।

ਮਈ, ੧੯੨੦ ਈ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡਣੀ ਪਈ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੇਖ ਲਿਖ ਕੇ ੧੦੦ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਢਿੱਲੋਂ) ਝਬਾਲ, ਸ. ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਛੋਆ, ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਸ. ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ੧੨ ਸਾਲਾ ਬੱਚਾ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਗੜਗੱਜ, ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਦੂਜਾ ਇਜਲਾਸ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਨਾਮ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ

ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਪਹਿਲੀ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੇਗਾ ਅਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦੇ ਠੀਕ ਸਾਹਮਣੇ ਮੋਰਚਾ ਲਾਏਗਾ। ਜਥੇ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਔਖੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਢਣ। ਸੋ ਨਾਭਾਪਤੀ ਦੇ ਦਖਲ ਦੇਣ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੰਧ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਇਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਹੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿ ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਸਨ।

ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਘਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਕ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਕੌਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰੱਖਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਪਰ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਇਹ ਵਹਿਮ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਟੁੱਟਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿਣ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਹੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਜਲਦੀ ਹੀ ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰੋਵੈਂਸ਼ੀਅਲ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਬਣ ਗਏ। ੧੯੨੧-੨੨ ਈ: ਦੀ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਲਹਿਰ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ। ਕਵੀਸ਼ਰ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਾਕੇ ਸਬੰਧੀ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲੜੀ ਛਾਪੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੋਟਿਸ ਲੈਂਦਿਆਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੫ ਸਾਲ ਸਖ਼ਤ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

੧੯੨੦ ਈ: ਤੋਂ ੧੯੨੫ ਈ: ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲਹਿਰ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ੧੯੨੫ ਈ: ਵਿਚ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ' ਬਣਨ ਨਾਲ ਇਹ ਲਹਿਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰੋਵੈਂਸ਼ੀਅਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੱਦ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਇਆ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ੨੭ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੬ ਈ: ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਛੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਅੱਗ ਭੜਕ ਪਈ। ਬੱਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਜ਼ੂਮ ਇਕੱਠਾ

ਹੋ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਲੋਕ-ਰੋਹ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਜ਼ੁਕ ਮੌਕੇ ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਾਰਸਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਵਾਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹਾਂ ਦੇ ਜਲੂਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਰੋਹ ਭਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਰਾਹ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਛੇ ਬੱਬਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਉਘੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਨਿੱਝਰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਸਰਦਾਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤਕ ਆ ਪੁੱਜੀ।”

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅਨੇਕਾਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਅਤੇ ਆਗੂ ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਅਤੇ ਲੈਕਚਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸ਼ੂਟ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੇ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ, ਸ੍ਰੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ, ਵੱਲਭ ਭਾਈ ਪਟੇਲ, ਪੰ: ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਕਵੀਸ਼ਰ ਜੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸਫ਼ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਸਨ। ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਠੰਡੀ ਸਿਆਸਤ ਤੇ ਧੀਮੀ ਚਾਲ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੜਚੋਲੀਆਂ ਰਵੱਈਆਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਸੋ ਬੋਸ ਨੇ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਾਰਵਰਡ ਬਲਾਕ ਬਣਾ ਲਿਆ ਇਸ ਦੇ ਕਰਤਾ-ਧਰਤਾ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਣਾ ਕੇ ਸੁਭਾਸ਼ ਰੂਪੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਜਰਮਨ ਦੇ ਹਿਟਲਰ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਫਾਸ਼ਿਸਟਾਂ ਨੇ ਬੋਸ ਦੀਆਂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਮੰਨ ਲਈਆਂ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਸਤੇ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਨਾਂਵਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ :

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ : ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ

ਗ੍ਰਿਹ ਮੰਤਰੀ : ਸ਼ਰਤ ਚੰਦਰ ਬੋਸ

ਖਜ਼ਾਨਾ ਮੰਤਰੀ : ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ

ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ : ਸ. ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ, ਸਨ

(ਕਾਮਰੇਡ ਭਗਤ ਰਾਮ ਤਲਵਾੜ, ਉਹ ਵੀ ਦਿਨ ਸਨ, ਸਫਾ ੬੩)

ਜਰਮਨ ਦੇ ਹਿਟਲਰ ਨਾਲ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਦੀ ਹੋਈ ਸਹਿਮਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਪਰੋਕਤ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ-ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਪਿੱਛੇ ਹੱਥ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਜੇਲ ਵਿਚ ਸਖਤ ਤਸੀਹੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕਵੀਸ਼ਰ ਜੀ ਨੂੰ ੯-੩-੧੯੪੨ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ੧੯-੨-੧੯੪੬ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੇ ੧੯੪੮ ਈ: ਵਿਚ ਫਾਰਵਰਡ ਬਲਾਕ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਲੁਧਿਆਣਾ ਆ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਬੀਮਾ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਫਸਟ ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੈਂਕ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ।

ਸ. ਕਵੀਸ਼ਰ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਅਤੇ ਬੁਲਾਰੇ ਸਨ, ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਵੀਸ਼ਰ ਜੀ ਦੇ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਾ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਟ੍ਰੈਕਟ ਲਿਖੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ Non Violent-No Co-operation, The Sikh Studies (ਜਿਸ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ‘ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ’ ੧੯੬੯ ਈ: ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ) Indian Fight for freedom, Gandhism Versus Commonsense, Indian Politics ਅਤੇ ਬੈਂਕਾਂ ਸਬੰਧੀ Successful life of Insurance Agents ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈਆਂ।

ਅੰਤ ਇਸ ਮਹਾਨ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ, ਵਿਦਵਾਨ, ਨਿਡਰ ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਨਿਪੜਕ ਬੁਲਾਰੇ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ੨੬ ਮਾਰਚ, ੧੯੬੩ ਈ: ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉੱਘੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸ. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਫਾ ੮੬-੮੭ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ੧੩ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ੨੧ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੧ ਤਕ ਦੇ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਵਿਚ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਉੱਤੇ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਫਸਰ ਦੀ ਸਖਤ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਗਰਮ-ਖਿਆਲੀ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਢੋਂਗ ਰਚਾ ਕੇ ਦਫਾ ੧੨੫-ਓ ਅਧੀਨ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਜੇਲ ਵਿਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਹੀ ਮੁਕੱਦਮੇ, ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧੜਲੇਦਾਰ ਬਿਆਨ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਰੁਤਬਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ੧੫ ਅਗਸਤ, ੧੯੨੫ ਈ: ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਏ। ਮਿ: ਹੇਲੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਨਾਲ ਗਰਮ-ਖਿਆਲ ਧੜਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਹੇਲੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ, “ਪੱਕਾ ਸਵਰਾਜੀਆ, ਬੜੀ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਯੋਗਤਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਹੈ. . .।”

ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਦੀਆਂ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਫਾਇਲਾਂ ਵਿਚ ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜੀ ਦੇ ਫਾਰਵਰਡ ਬਲਾਕ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਕਾਰਕੁੰਨ, ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜੂਝ ਰਹੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਵੀਸ਼ਰ ਜੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਲਾਏ ਜਾਣ, ਘੱਟ ਹਨ।

ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ . . .

—ਡਾ. ਰੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ*

ਭਾਰਤ ਪੁਰਾਣੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਲੇਨੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਾਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸਿੰਧੂ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੈਦਿਕ, ਉੱਤਰ ਵੈਦਿਕ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਤਕ ਦਾ ਮਾਨਵੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਸਫਰ ਇਕ ਲੰਬਾ ਸਫਰ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੁੱਢਲੇ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀਜਨਕ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਉਹ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਹੀਣਤਾ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਮੰਨ ਕੇ ਸਬਰ ਕਰਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਨਿਮਨ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਅਲਪ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਤੰਗਦਿਲੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਘਰ-ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਲਾਤਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਮਮਤਾ-ਮਈ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰ, ਸੁਜੀਲਾ ਅਤੇ ਰਹਿਣਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਖੁਦ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਬਦ ਤੋਂ ਬਦਤਰ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਬਣੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪਦਾਰਥਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰੱਕੀ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਹੀ ਭੁਗਤੀ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਈ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ— ਪਰਦਾ-ਪ੍ਰਥਾ, ਬਾਲ-ਵਿਆਹ, ਬਹੁ-ਵਿਆਹ, ਸਤੀ-ਪ੍ਰਥਾ, ਦਹੇਜ-ਪ੍ਰਥਾ, ਕੰਨਿਆ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਆਦਿ। ਅੱਜ ਇਕੱਥੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਲੱਭਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਅਸਤਿਤਵ ਖਤਰੇ ਵਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਹਾਲਾਤ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀਆਂ ਕਰਤਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸ ਲਈ ਬਰਾਬਰਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਉੱਚ-ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਦੁਰ-ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਉਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ :

*ਪੋਸਟ ਗਰੈਜੂਏਟ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਦਸੂਹਾ-੧੪੪੨੦੫ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥

ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵੱਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰੇ ਉਹੀ ਗੁਣੀ-ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੇ ਚਲਣ ਤੋਂ ਉਲਟ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਬੜੀ ਹਿੰਮਤ, ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਬਦਲਣ ਲਈ ਉਪਰੋਕਤ ਬਚਨ ਉਚਾਰੇ, ਪਰ ਬੜੇ ਵਿਵੇਕਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਤਰਕ-ਪੂਰਨ ਦਲੀਲਾਂ ਨਾਲ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਰਕ ਭਰਪੂਰ ਦਲੀਲਾਂ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਲੋਕ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾ ਨਾ ਸਕੇ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਜਗਤ-ਜਨਣੀ ਹੈ, ਅੱਤ-ਉੱਤਮ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਘਰ-ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਨੂੰ ਭੰਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਬੁਰੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕੀ ਪੇਟ ਦੀ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਫੈਲਾਉਂਦੇ ਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ? ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ-ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਕਿਸੇ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਲਈ ਵੀ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਬੜੇ ਉੱਚੇ ਤਰਕ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਝਣਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਦਿਖਾਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਰਿਵਾਇਤਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ।

ਸਮੁੱਚੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਇਹ ਬੜੇ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਲਈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਇੰਨੀ ਮਹਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਵਿਕ ਅਨੁਭੂਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਆਵਹੁ ਸਜਣਾ ਹਉ ਦੇਖਾ ਦਰਸਨੁ ਤੇਰਾ ਰਾਮ॥

ਘਰਿ ਆਪਨੜੈ ਖੜੀ ਤਕਾ ਮੈ ਮਨਿ ਚਾਉ ਘਨੇਰਾ ਰਾਮ॥ (ਪੰਨਾ ੭੬੪)

ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੮੬ 'ਤੇ:

ਪਰਚੀ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਕੀ

—ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ*

ਪਰਚੀ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪਰਿਚਯ ਦਾ ਭਦਭਵ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਜਾਣ-ਪਛਾਣ। ਪਰਚੀ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਭਾਵਬੋਧਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ—ਸਾਖੀ, ਕਥਾ, ਮਸਲਾ ਅਤੇ ਜਨਮਸਾਖੀ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੂਖਮ ਭਾਂਤ ਦੇ ਅੰਤਰ ਵੀ ਹਨ। ਸਾਖੀਆਂ ਅਤੇ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਸਲੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸੂਫੀਆਂ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਅਤੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਪਰਚੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪਰਚੀਆਂ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਈਆ ਜੀ, ਪਰਚੀਆਂ ਭਗਤਾਂ ਕੀਆਂ ਅਤੇ ਪਰਚੀਆਂ ਭਾਈ ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹ ਆਦਿ। ਪਰਚੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਅੱਡਣਸ਼ਾਹੀ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਵੀ। ਕੁਝ ਪਰਚੀਆਂ ਹਿੰਦੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭਾਵਾਨੁਵਾਦ ਵੀ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਦਿਲਚਸਪ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ-ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋ ਸਕੀ ਉਹ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਭਾਗ ਤਾਂ ਬਣੇ ਹੀ, ਨਾਲ ਅਮਰ ਵੀ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ, ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਏ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਭਗਤ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਲਈ ਭਗਤ ਵੀ ਓਨੇ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਅਕੀਦਤ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪਰਚੀਆਂ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਹਥਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀ ਇਕ ਪਰਚੀ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ‘ਪ੍ਰੇਮ ਅੰਬੋਧ’ ਜਾਂ ‘ਪਰਚੀਆਂ ਭਗਤਾਂ ਕੀਆਂ’ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਚੀਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਕੋਲੋਂ ਜੋ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ, ਉਹ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਨੀਬੋਧ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਸਕੂਲ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ: +੯੧੯੮੮੮੮੯-੩੯੮੦੮

ਇਹ ਪਰਚੀਆਂ ਜੀਵਨੀਮੂਲਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੂਰਬਕਾਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਥਨ ਲੈ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਲੇ ਸਾਖੀਆਂ ਜਾਂ ਕਥਾਵਾਂ ਬੁਣ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਹੋਰ ਕਈ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਰਾਗ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਘੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ‘ਪਰਚੀ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਕੀ’ ਦੇ ਕਰਤਾ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਖੋਜਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕੇਵਲ ਦਾਸ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਰਣਨ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾਫੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਇਸ ਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪ੍ਰਤਿਲਿਪੀਆਂ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਕਿਸਾਨੀ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਜੱਟ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਟਾਂਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੂਆਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੪੭੩ (ਈਸਵੀ ਸੰਨ ੧੪੧੬) ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਜੈਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਡਿਗੀ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਿੰਡ ਪੂਆਨ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਸੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਐਨ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਆਪ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਉੱਪਰ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚਲਾ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਮੰਗ-ਪੱਤਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਦਾਲ, ਸੀਧਾ, ਘਿਓ ਆਦਿ ਖਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਮੰਗੀਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਪੈਰੀਂ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਜੁੱਤੀ, ਤਨ ਵੱਕਣ ਲਈ ਕੱਪੜਾ, ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਲਈ ਲਵੇਰੀ ਗਾਂ-ਮੱਝ ਅਤੇ ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਘੋੜੀ ਦਾ ਮੁਤਾਲਬਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਅਹਿਮੀਅਤ ਵਾਲੀ ਘਰ ਕੀ ਗੀਹਨਿ (ਗ੍ਰਹਿਣੀ) ਭਾਵ ਪਤਨੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਚਲਾਉਣੀ ਹੈ। ਦੀਨ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਸੋਹਣਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਨ। ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚੱਲੀ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਚਰਚਾਧੀਨ ਪਰਚੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਮੇਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਭਗਤ

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੀ ਮਾਣ-ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਦਾ ਪਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਬੇਸ਼ੱਕ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਗੁਣਵਾਦੀ ਵੀ ਸਨ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਆਤਮ ਚਿੰਤਨ ਕਰ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉੱਚ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਆ ਗਏ, ਉਹ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਜਾਂ ਅਭਿਨੰਦਨ ਹੈ, ਕਾਲਾਂਤਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਵੱਲ ਉਹ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਧਰਦੇ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ‘ਪਰਚੀ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਕੀ’ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦੋਹਰਾ ਹੈ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲਿਖਣ ਲਈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਸਕਦਾ, ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਲਿਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਪਰਚੀਆਂ ਵੀ ਓਨੀਆਂ ਹੀ ਉਪਯੋਗੀ ਹਨ।

ਪਰਚੀ ਧੰਨੇ ਜੀ ਕੀ

ਸੋਰਠਾ॥ ਸੁਨਤ ਨਾਦ ਸੋ ਕਾਂਠ ਮ੍ਰਿਗ ਜਿਉ ਛਕ ਵਹ ਜਾਵਈ॥
 ਬਿਆਕੁਲ ਹੋਇ ਪਰਾਨ ਆਇ ਠਾਢਾ ਤਹਾ ਹੋਇ ਰਹੈ॥ . . .
 ਦੋਹਰਾ॥ ਧੰਨੈ ਮਨੁ ਮਾਨ ਸੀਪੁ ਥਾ ਸੁਆਤ ਬੁੰਦ ਹਰਿ ਆਹਿ॥
 ਤਾ ਕਉ ਭੇਟਤ ਸਾਤਿ ਸਰਿ ਡੁਬਕੀ ਲੀਨੀ ਤਾਹਿ॥
 ਦੋਹਰਾ॥ ਮੈ ਅਜਾਨੁ ਜਾਨਉ ਨਹੀ ਸੇਵਾ ਤੋਹਿ ਅਪਾਰ॥
 ਦੀਨ ਛੀਨ ਗਥਹੀਨ ਜਾਂਨ ਕਰਿ ਸਰਧਾ ਰਾਖੁ ਮੁਰਾਰ॥
 ਚੌਪਈ॥ ਮੈ ਅਜਾਨੁ ਤੁਹਿ ਸੇਵ ਨ ਜਾਨਉ॥ ਤਾ ਤੇ ਤੇਰੈ ਮਨਿ ਨਹੀ ਮਾਨਉ॥
 ਮੈ ਬਾਲਕੁ ਤੂ ਠਾਕੁਰੁ ਮੋਰਾ॥ ਜਨਮ ਜਨਮ ਮੈ ਸੇਵਕੁ ਤੇਰਾ॥
 ਸੋਈ ਠਾਕੁਰੁ ਠਕੁਰਾਈ ਜਾਨੈ॥ ਪਤਤਨਿ ਪਤਿਤਾਈ ਚਿਤ ਨ ਆਨੈ॥
 ਪਤਿਤ ਉਧਾਰਨ ਬਿਰਦੁ ਵਡਿਆਈ॥ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਪੈਸ ਰਖਾਈ॥
 ਜੋ ਅਪਰਾਧ ਦੇਖੇ ਮੋ ਮਾਹ॥ ਸੋ ਕਿਰਪਾ ਕਰਿ ਛਿਮਾ ਕਰਾਹੁ॥
 ਦੋਹਰਾ॥ ਜੋ ਜੋ ਅਉਗਨ ਮੁਝਿ ਮੈ ਸਭ ਬਖਸ ਗੁਪਾਲ॥
 ਆਪਨੀ ਓਰ ਨਿਹਾਰੀਏ ਖਾਇਏ ਪਾਕੁ ਦਇਆਲ॥ . . .
 ਦੋਹਰਾ॥ ਜੋ ਦਰਸਨੁ ਦੁਰਲੱਭੁ ਹੈ ਲੇਤ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਵਾਦ॥
 ਸੋ ਦਰਸਨੁ ਸਭ ਦੇਵਤਨ ਪਾਇਓ ਸੰਤ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ . . .
 ਦੋਹਰਾ॥ ਮੋਰ ਮੁਕਟ ਚੰਦ੍ਰਕਾ ਸੋਹੈ ਮੋਹੈ ਮਨੁ ਸੰਸਾਰ॥
 ਨੈਨਾ ਬੁਧਿ ਚਿਤ ਥਕਤ ਹੁਇ ਰਹੈ ਨਿਹਾਰਿ ਨਿਹਾਰਿ॥ . . .
 ਦੋਹਰਾ॥ ਮੁਨਿ ਜਨ ਰਿਖ ਕਿੰਨਰ ਸਕਲ ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਜੋ ਆਹਿ॥
 ਹਰਿ ਮੁਖਿ ਸੋਭਾ ਕਉ ਨਿਰਖ ਚਾਰਿ ਪਦਾਰਥ ਪਾਹਿ॥ . . .

ਦੋਹਰਾ॥ ਚਰਨ ਕਵਲ ਤਾਰਨ ਤਰਨ ਬੰਦਨ ਜਗਤ ਨਿਧਾਨ॥
 ਤੀਨ ਤਾਪ ਤੇ ਜਗ ਸਕਲ ਬਾਚਤ ਧਰਤ ਧਿਆਨ॥ . . .
 ਦੋਹਰਾ॥ ਸਭ ਘਟ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਸੋ ਧੰਨੇ ਬੂਝਿ ਬੁਝਾਇ॥
 ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਨਿਹਾਰਈ ਕਾ ਪਹਿ ਕਹੈ ਬਨਾਇ॥ . . .
 ਦੋਹਰਾ॥ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਕਉ ਪਾਇਓ ਬੇਦ ਬਤਾਵਤ ਤਾਹਿ॥
 ਤਉ ਪ੍ਰੇਮੁ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ ਅਧਿਕ ਹੋਤ ਅਵਗਾਹਿ॥

ਫਾਰਮ IV ਰੂਲ ੮

੧. ਛਪਣ ਦਾ ਅਸਥਾਨ	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੨. ਛਪਣ ਦਾ ਸਮਾਂ	ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ੫ ਤਾਰੀਖ
੩. ਛਪਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਂ	ਸ. ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਕੌਮੀਅਤ	ਭਾਰਤੀ
ਪਤਾ	ਐਡੀ: ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ:
	ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੪. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦਾ ਨਾਂ	ਸ. ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਕੌਮੀਅਤ	ਭਾਰਤੀ
ਪਤਾ	ਐਡੀ: ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ:
	ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੫. ਸੰਪਾਦਕ	ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਕੌਮੀਅਤ	ਭਾਰਤੀ
ਪਤਾ	ਸੰਪਾਦਕ, 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'
	ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ,
	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੬. ਮਾਲਕ	ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ,
	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਮੈਂ ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਹੀ ਹੈ।

ਸਹੀ/ - ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
 ਸੰਪਾਦਕ, 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'

ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-- ੬੦

ਚੇਤਿ ਮਹੀਨੇ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼

—ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਚੇਤਿ ਗੋਵਿੰਦੁ ਅਰਾਧੀਐ ਹੋਵੈ ਅਨੰਦੁ ਘਣਾ॥

ਸੰਤ ਜਨਾ ਮਿਲਿ ਪਾਈਐ ਰਸਨਾ ਨਾਮੁ ਭਣਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੩)

ਬਾਹਰ ਮਾਹ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਚਿਤਰ ਕੇ ਫਿਰ ਸੰਯੋਗ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਵਿਯੋਗ ਜਾਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਏਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਯੋਗ ਜਾਂ ਮਿਲਾਪ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਚੇਤੰਨਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, “ਅੱਖ ਦੇ ੧੫ ਫੋਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ੧੫ ਵਿਸਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਚਸਾ ਹੁੰਦਾ, ੩੦ ਚਸਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪਲ ਹੁੰਦਾ, ੬੦ ਪਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਘੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਘੜੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪਹਿਰ ਹੁੰਦਾ, ਅੱਠ ਪਹਿਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ੧੫ ਥਿੱਤਾਂ, ੭ ਵਾਰ, ੧੨ ਮਹੀਨੇ, ੬ ਰੁੱਤਾਂ, ਬੇਅੰਤ ਸਾਲ, ਸਦੀਆਂ ਤੇ ਯੁੱਗ ਬਣਦੇ-ਲੰਘਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮਾਂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਸਮਾਂ ਨਸ਼ਟ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਲ ਉਸ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਜ ਦੀ ਸਮਝ ਆਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸਮਝ ਵੀ ਆਈ ਹੈ।”

ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ’ ਵਿਚ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੰਜਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ‘ਮਾਝ ਰਾਗ’ ’ਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੇਸੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਨਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨੂੰ ਸੰਗਰਾਂਦ ਦਾ ਦਿਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਮਾਹਾ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਂਝ ਸਾਡਾ ਕੁਝ ਵਰਗ ਇਸ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਦਾ ਦਿਨ ਕਹਿ ਕੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਿਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਗਿਆ ਨਾ ਦੇਈਏ, ਸਗੋਂ ਸਾਰਾ ਮਹੀਨਾ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਵੇਂ ਰਹੇ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਭਰਮ ਵੀ ਤਿਆਗੀਏ ਕਿ ਜੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਠੀਕ ਨਾ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਮਹੀਨਾ ਹੀ ਬੁਰਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਚੰਗਾ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਮਹੀਨਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮਹੀਨਾ ‘ਚੇਤ’ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਮਕਰਣ ਬਾਰੇ ਜਾਣੀਏ ਤਾਂ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ “ਚੈਤ੍ਰ.

*ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੫੯-੮੫੫੫੯

ਸੰਗਯਾ-ਚੇਤ ਦਾ ਮਹੀਨਾ, ਉਹ ਮਹੀਨਾ ਜਿਸਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਚਿਤ੍ਰਾ ਨਛਤ੍ਰ (ਨਕਤ੍ਰ) ਹੋਵੇ। ਚਾਂਦ (ਚੰਦ ਦੇ) ਸੰਵਦ (ਸੰਮਤ) ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਹੀਨਾ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਚਿਤ੍ਰਾ-ਇਕ ਨਛਤ੍ਰ ਜਿਸ ਦੀ ‘ਤਾਰਾ’ ਸੰਗਯਾ ਭੀ ਹੈ, ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਚਿਤ੍ਰਾ ਨੂੰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।”

ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ‘ਸੰਖਿਆ ਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ “ਨਖਤ੍ਰ (ਨਛਤ੍ਰ ਜਾਂ ਨਕਸ਼ਤ੍ਰ) ਤੋਂ ਭਾਵ ਤਾਰੇ ਜਾਂ ਸਿਤਾਰੇ, ਅਸਮਾਨ ਪਰ ਚਮਕਦੇ ਗ੍ਰਹ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਝੁੰਡ। ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਉਹ ਪਿੰਡ ਜੋ ਖਗੋਲ ਚੰਨ ਰਸਤਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਖਤ੍ਰ ਜਾਂ ਨਛਤ੍ਰ ੨੭ ਮੰਨੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨਖਤ੍ਰ ਜਾਂ ਨਛਤ੍ਰ ‘ਚਿਤ੍ਰਾ’ ਵੀ ਹੈ।”

ਉਪਰੋਕਤ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਚਿਤ੍ਰਾ’ ਨਛਤ੍ਰ ਤੋਂ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਨਾਮ ਚੇਤਿ ਜਾਂ ਚੇਤਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਨਛਤ੍ਰਾਂ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਛੇ ਰੁੱਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਦੋ-ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਰੁੱਤਾਂ ਜਾਂ ਮੌਸਮ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਰੇਕ ਚੇਤਨ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦਾ ਹੈ। ਚੇਤ ਤੇ ਵੈਸਾਖ- ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਹਨ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਰਾਮਕਲੀ ਰੁਤੀ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਇਉਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਰੁਤਿ ਸਰਸ ਬਸੰਤ ਮਾਹ ਚੇਤੁ ਵੈਸਾਖ ਸੁਖ ਮਾਸੁ ਜੀਉ॥

ਹਰਿ ਜੀਉ ਨਾਹੁ ਮਿਲਿਆ ਮਉਲਿਆ ਮਨੁ ਤਨੁ ਸਾਸੁ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੯੨੭)

ਭਾਵ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਚੇਤ/ਵੈਸਾਖ ਉਸ ਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਖਸਮ (ਨਾਹੁ) ਮਿਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ, ਤਨ ਤੇ ਹਰੇਕ ਸਾਹ ਮਹਿਕ (ਮਉਲ) ਉਠਦਾ ਹੈ। ਚੇਤ ਨਵੀਂ ਰੁੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਚੇਤ ਵਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਚੇਤ ਮਹੀਨੇ ਪ੍ਰਥਾਇ ‘ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ’ ਵਿਚ ਵਿਯੋਗੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਚੇਤੁ ਬਸੰਤੁ ਭਲਾ ਭਵਰ ਸੁਹਾਵੜੇ॥

ਬਨ ਫੂਲੇ ਮੰਝ ਬਾਰਿ ਮੈ ਪਿਰੁ ਘਰਿ ਬਾਹੁੜੇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੦੭)

ਭਾਵ ਚੇਤ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਬਸੰਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮਹੀਨਾ ਹੈ ਤੇ ਭਵਰ ਫੂਲਾਂ ਉੱਪਰ ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਬਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਣ ਬ੍ਰਿਛ ਮੌਲਣ ਤੋਂ ਬਸੰਤ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਸੇਜ ’ਤੇ ਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵੀ ਬਸੰਤ ਆ ਜਾਏ। ਅੰਤ ਤੱਤਸਾਰ ਹੈ ਕਿ, “ਨਾਨਕ ਚੇਤਿ ਸਹਜਿ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ ਜੇ ਹਰਿ ਵਰੁ ਘਰਿ ਧਨ ਪਾਏ॥” ਭਾਵ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਤੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ‘ਚੇਤ’ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵੱਸ ਕੁਝ ਭਰਮ ਵੀ ਕਲਪੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੋਕ

ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਲਈ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਨੂੰ ਅਸ਼ੁੱਭ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਜੇਕਰ ਸੋਮ, ਬੁੱਧ, ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੁਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਨਾਂ-ਦਿਹਾਰਾਂ ਜਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਹੀਨੇ ਭਲੇ ਕਿਵੇਂ ਬੀਤਣ ਇਹ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ‘ਚੇਤਿ’ ਮਹੀਨੇ ਰਾਹੀਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਚੇਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਿਮਰੀਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਅਨੰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਸਤਿ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਤੇ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਜੇ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗ ਜਾਵਾਂ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਚੇਤ ਮਹੀਨਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਭਲਾ ਤੇ ਅਨੰਦਮਈ ਬੀਤੇਗਾ, ਜੇਕਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਅਰਾਧਿਆ ਜਾਵੇ, ਨਾਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਓਟ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ। ■

ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ . . .

ਸਫਾ ੭੯ ਦਾ ਬਾਕੀ:

ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਲਈ ਅਪਣਾਈਆਂ ਸੰਬੋਧਨੀ ਜੁਗਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸੁਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਣਵੰਤੀ, ਸਤਵੰਤੀ, ਸੁਹਜ-ਸਲੀਕੇ ਦੀ ਧਾਰਨੀ, ਸਦਗੁਣੀ, ਸੁਹਿਰਦ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ, ਸਮਰਪਣ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਭਾਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹੀ ਇਸਤਰੀ ਇਕ ਚੰਗੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੰਗੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਕਾਨੂੰਨ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦੌਰ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਦੀ ਇਕ ਵਸਤੂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਰਹੀ ਇਸਤਰੀ ਅੱਜ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖੋਂ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਰੀਆਂ ਤੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਇਸ ਯੁੱਗ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲੋਂ ਅਪਮਾਨ ਵਧੇਰੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰਤ ਸਥਿਤੀ ਸਿਰਜਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿੱਤੇ ਮਾਣਯੋਗ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਮਾਪਦੰਡ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ■

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੰਡ ਦੁਧਿ . . .

—ਜਥੇ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੰਡ ਦੁਧਿ ਮਧੁ ਸੰਚਸਿ ਤੂ ਬਨ ਚਾਤੁਰ ਰੇ ॥

ਅਪਨਾ ਆਪੁ ਤੂ ਕਬਹੂ ਨ ਛੋਡਾਸਿ ਪਿਸਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਜਿਉ ਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੦)

੧. ਟੀਕਾ ਫਰੀਦਕੋਟੀ, ਜਿਲਦ ੩ (ਪੰਨਾ ੨੦੩੮):

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੰਡ ਦੁਧਿ ਔ (ਮਧੁ) ਸਹਿਤ ਸੰਚੀਐ ਅਰਥਾਤ ਪਾਣੀਐ (ਤੂਬ) ਤੂੰਬੇ ਵਿਖੇ ਪੁਨ:ਅਤਰ (ਨਚ) ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਤੈਸੇ ਗਯਾਨ ਰੂਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਗਤੀ ਰੂਪ ਖੰਡ (ਦੁਧ) ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਭਗਵਤ ਨਾਮ ਰੂਪ ਸਹਿਤ ਜੋ ਇਨ ਕਾ ਤਿਸ ਮਨਮੁਖ ਪਾਸ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰੀਏ ਤੇ ਭੀ ਤਿਸ ਮੇਂ ਗੁਣੋਂ ਰੂਪ ਅਤਰ ਨਹੀਂ ਪੜੇਗਾ ਪੁਨਾ ਔਗੁਣ ਰੂਪ ਕੋਤਤ ਨਹੀ ਜਾਵੇਗੀ॥*

(ਅਪਨਾ ਆਪੁ) ਹੰਕਾਰ ਅਰਥਾਤ ਦੇਹੋਹੰ ਇਸ ਬੁੱਧੀ ਕੋ ਕਬੀ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਛੋਡਤਾ (ਪਿਸਨ) ਚੁਗਲ ਜੈਸੇ ਚੁਗਲੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰੀਤੀ ਕਰਨੀ ਨਹੀਂ ਛੋਡਤਾ ਹੈ ਵਾ (ਪਿਸਨ) ਚਿਚੜ ਕੀ ਜੈਸੇ ਰਕਤ ਮੈਂ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਵਹੁ ਰਕਤ ਚੁਸਤਾ ਹੈ ਥਣੋਂ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ਦੁਧ ਕੋ ਨਹੀਂ ਚੁਸਤਾ ਤੈਸੇ ਤੂੰ ਸਤਿਸੰਗ ਮੈਂ ਰਹਕਰ ਗੁਣੋਂ ਕੋ ਛੋਡ ਕੇ ਔਗੁਣੋਂ ਕੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਤਾ ਹੈ॥੩॥ (ਪਾਠ:- ਤੂਬ ਕੀਤਾ ਹੈ)

*ਜੈਸੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਖੰਡ ਦੁਧਿ (ਮਧੁ) ਸਹਿਤ ਪਾਉਨੇ ਤੇ ਤੂੰਬਾ ਮਿੱਠਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਤੈਸੇ ਮਨਮੁਖ ਸੇ ਮਨਮੁਖਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾਤੀ ਹੈ।

੨. ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ ਅਮੀਰ ਭੰਡਾਰ, ਸੈਚੀਂ ੭ (ਪੰਨਾ ੬੫੩):

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੂਬੇ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਖੰਡ, ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਮਧੁ = ਸਹਿਤ ਇਤਿ ਆਦਿਕ ਮਿੱਠੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਭੀ ਸੰਚਨਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਭੀ ਉਹ ਚਾ = ਪੁਨਾ ਅਤਰ ਵਾਂਗੂ ਸੁਗੰਧੀਦਾਰ ਭਾਵ ਮਿੱਠਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਯਥਾ:- ਲਉਕੀ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਨਾਈ ॥ ਕਉਰਾਪਨੁ ਤਉ ਨ ਜਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੫੬)

ਹੇ ਸਾਲਸਰਾਇ! ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਹੰਕਾਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਹੈਂ, ਜਿਵੇਂ ਪਿਸਨ = ਚਿੱਚੜ ਦੀ ਲਹੂ ਦੇ ਪਾਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਨ ਨਾਲ ਚਿੰਮਤਿਆ ਹੋਯਾ ਦੁੱਧ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਲਹੂ ਹੀ ਪੀਂਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਮੁਖ ਰੂਪ ਚਿੱਚੜ ਭਾਵੇਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਸੰਤਾਂ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ ਅਰੋਪਣ ਰੂਪ ਲਹੂ ਨੂੰ ਪਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਥਵਾ:- ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮਾਂ ਰੂਪ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਰੂਪੀ ਲਹੂ ਦੇ ਪਾਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਪਾਠ:- ਤੂਬ ਕੀਤਾ ਹੈ)

੩. ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਟੀਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ: ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ,

ਸੈਂਚੀ ਛੇਵੀਂ (ਪੰਨਾ ੫੭੯):

ਪ੍ਰ: - ਗੁਰਦੇਵ ਜੀਉ! ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਸੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ?

੭. ਉ:- ਹੇ ਪਿਆਰੇ! ਵੇਖ, ਜਿਵੇਂ ਥਣ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ (ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ) ਖੰਡ ਤੇ ਸ਼ਹਿਦ (ਵਰਗੀ) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਿਠਾਸ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਿਵੇਂ (ਥਣ ਨੂੰ ਚੰਬੜੇ ਹੋਏ) ਚਿੱਚੜ ਦੀ (ਲਹੂ ਨਾਲ ਹੀ) ਪ੍ਰੀਤ ਹੈ, ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।

੮. ਤਿਵੇਂ, ਹੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਤੁਰ ਡੱਡੂ! ਤੂੰ (ਭੀ) ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਉ ਕਦੇ (ਭੀ) ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ (ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਕੋਲ ਫੁੱਲ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਸਾਰ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਜਾਲਾ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈਂ) ॥੩॥

੪. ਅਰਥ ਬੋਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਭਾਗ ਚੌਥਾ (ਪੰਨਾ ੧੨੦੧):

ਹੇ ਜਲ ਵਿਚ (ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ) ਚਲਾਕ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ (ਡੱਡੂ! ਵੇਖ, ਥਣ ਵਿਚਲੇ) ਦੁੱਧ ਵਿਚ (ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ) ਖੰਡ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਰੂਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਜੋਇਆ ਹੈ। ਤੂੰ (ਗੰਦਗੀ ਖਾਣ ਵਾਲਾ) ਆਪਣਾ ਸੁਭਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ, ਤੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤ ਚਿੱਚੜ (ਪਿਸਨ) ਵਰਗੀ ਹੈ (ਜੋ ਥਣ ਤੋਂ ਦੁੱਧ ਦੀ ਥਾਂ ਲਹੂ ਪੀਂਦਾ ਹੈ) ॥੩॥

੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੂਲ ਪਾਠ ਏਵਮ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ, ਸੈਂਚੀ ਤੀਜੀ, ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ (ਪੰਨਾ ੯੯੦)

ਪਾਣੀ ਮੇਂ ਹੀ ਅਪਨੇ ਆਪਕੋ ਚਤੁਰ ਸਮਝਨੇ ਵਾਲੇ ਮੇਂਢਕ, ਤੂ ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਦੇਖ ਲੇ ਕਿ ਦੂਧ ਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਮਾਨ ਮੀਠਾ ਸ਼ਹਿਦ ਆਦਿ ਪੜਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਗਾਇ ਕੇ ਥਨ ਕੋ ਲਗੀ ਹੁਈ ਚੀਚੜੀ ਦੂਧ ਨਾ ਪੀਕਰ ਰਕਤ ਚੂਸਨੇ ਮੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਲਗਾਏ ਰਖਤੀ ਹੈ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੇ ਜੀਵ, ਤੂ ਅਪਨਾ ਸਵਭਾਵ ਛੋੜਕਰ ਮਲ ਪਦਾਰਥ ਖਾਤਾ ਰਹਤਾ ਹੈ ॥੩॥

੬. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਟੀਕ, ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਯਾਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਾਲੇ, ਸੈਂਚੀ ਛੇਵੀਂ (ਪੰਨਾ ੨੭੧੦):

ਭਾਵੇਂ ਤੂਬ = ਤੂੰਬੇ ਵਿਚ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਖੰਡ, ਦੁੱਧ, ਮਧੁ = ਸ਼ਹਿਦ ਸਿੰਜੀਏ ਭਾਵ ਪਾਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਮਿੱਠਾ ਨਚਾਤਰੁ = ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਭਾਵ ਹੰਕਾਰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਹੈਂ, ਜਿਕਰ ਪਿਸਨ = ਚਿੱਚੜ ਦੀ ਲਹੂ ਪੀਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (ਪਾਠ:- ਤੂਬ)

੭. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ, ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ੬ (ਪੰਨਾ ੩੨੪੭):

ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਚੀਨੀ, ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਨਾਲ ਸਿੰਜਣ ਦੁਆਰਾ ਭੀ ਕੌੜਾ ਤੁੱਮਾ, ਅਤਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਹੇ ਡੱਡੂ! ਚਿੱਚੜ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਆਨੰਦ, ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜ ਦੀ ਆਦਤ ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ।

੮. ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਪਣ, ਗਿ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ (ਪੰਨਾ ੫੧੧)

੧. ਗਿਆਨ। ੨. ਭਗਤੀ। ੩. ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ। ੪. ਸ਼ਹਿਦ ਪਰੇਮ। ੫.

ਤੁੰਬੇ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਜੋ ਜੀਵ ਹਨ ਕੌੜੇ, ਚਾਤੁਰ ਚਾ ਪੁਨਾ ਅਤਰ = ਅਤਰ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਤੇ ਮਿਠਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੬. ਹੇ ਭਾਈ! ਤੂੰ ਬਨ ਦਾ ਹੀ ਚਤੁਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਭਾਵ ਬਾਂਦਰ ਵਾਂਗ ਚੰਚਲ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ੭. ਚਿੱਚੜ ਜਾਂ ਚੁਗਲ। (ਪਾਠ:- ਤੂਬ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਪਾਠ:- ਤੂ ਬਨ ਚਾਤੁਰ ਰੇ)

੯. ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਪੋਥੀ, ਭਾਗ ਤੀਜਾ (ਪੰਨਾ ੯੯੦):

ਅਰਥ:- ਪਾਣੀ। ਹੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਤੁਰ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਡੱਡੂ, ਦੇਖ! ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਖੰਡ ਮਧੁ (ਸ਼ਹਦ) ਆਦਿ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਪਿਸਨ (ਚਿੱਚੜ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਲਹੂ ਚੂਸਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵ ਨੂੰ ਨਾ ਛੱਡਦਾ ਹੋਇਆ ਗੰਦਗੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈਂ।

੧੦. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਪੋਥੀ ਸੱਤਵੀਂ (ਪੰਨਾ ੩੬੩):

(ਥਣ ਦੇ) ਦੁੱਧ ਵਿਚ (ਪਰਮਾਤਮਾ) ਖੰਡ ਤੇ ਸ਼ਹਿਦ (ਵਰਗੀ) ਅੰਮ੍ਰਿਤ (ਮਿਠਾਸ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ (ਥਣ ਨੂੰ ਚੰਬੜੇ ਹੋਏ) ਚਿੱਚੜ ਦੀ (ਲਹੂ ਨਾਲ ਹੀ) ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੈ (ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਤਿਵੇਂ) ਹੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਤੁਰ ਡੱਡੂ! ਤੂੰ (ਭੀ) ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਉ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ (ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਕੌਲ ਫੁੱਲ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਸਾਰ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਜਾਲਾ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈਂ) ॥੩॥

੧੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ ਸਟੀਕ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ, ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਪੋਥੀ ਦਸਵੀਂ (ਪੰਨਾ ੧੪੫):

(ਹੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਤੁਰ ਡੱਡੂ! ਪਰਮਾਤਮਾ) ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੰਡ, ਸ਼ਹਦ (ਵਰਗੀ ਮਿਠਾਸ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਤੱਤ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਹੈ)। ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ (ਭਾਵ ਗੰਦਗੀ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾਵ) ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ (ਕਿਉਂਕਿ ਜਾਲਾ ਖਾਣ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੈ) ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਚੜ ਦੀ (ਲਹੂ ਚੂਸਣ ਨਾਲ) ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੈ। (ਭਾਵ ਤੈਨੂੰ ਕੇਵਲ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਗੰਧੀ ਦੀ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ) ॥੩॥

ਨੋਟ:- ਉਪਰੋਕਤ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ (੧) ਟੀਕਾ ਫਰੀਦਕੋਟ (੨) ਸੰਪਰਦਾਈ ਟੀਕਾ ਅਮੀਰ ਭੰਡਾਰ (੩) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਟੀਕ ਗਿ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (੪) ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਪਣ, ਗਿ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ (੫) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ, ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ (੧) ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (੨) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (੩) ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ ਸਟੀਕ, ਗਿ: ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ (੪) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੂਲ ਪਾਠ ਏਵਮ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ, ਡਾ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ (੫) ਅਰਥ ਬੋਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਡਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ (੬) ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਟੀਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਜੀ ਗਿ: ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ:- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਇ:ਲਿੰ:, ਇ:ਵ:

੧. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਉਚਰਾ ਹਰਿ ਜਸੁ ਮਿਠਾ ਲਾਗੈ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਰਾਮ॥
(ਪੰਨਾ ੫੪੩)
੨. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਥਾ ਕਹੈ ਸਦਾ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਅਵਰਾ ਆਖਿ ਸੁਨਾਵਣਿਆ॥
(ਪੰਨਾ ੧੧੮)
੩. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾਇਆ ਰਹੈ ਸੁਖਾਲੀ ਬਾਜੀ ਇਹੁ ਸੰਸਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫੪)
੪. ਪੂਰਾ ਗੁਰੁ ਅਖੁਓ ਜਾ ਕਾ ਮੰਤ੍ਰ ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਪੇਖੈ ਹੋਇ ਸੰਤ॥
(ਪੰਨਾ ੨੮੭)
੫. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ ਸੁਹਾਨੀ ਹੀਅਰੈ ਗੁਰਿ ਮੋਹੀ ਮਨੁ ਹਰਿ ਰਸਿ ਲੀਨਾ॥
(ਪੰਨਾ ੧੨੫੪)
੬. ਬੋਲਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣਿ ਰਸਨ ਰਸਾਇਆ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੬੮੮)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ:- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬ:ਵ:

੧. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨ ਮਨ ਮਹਿ ਸਿੰਚਉ ਬੰਦਉ ਬਾਰ ਬਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੭੪੫)
੨. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਤਿਨ ਜਨ ਕਉ ਲਾਗੇ ਜੋ ਬੋਲਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਤਾ ਹੇ॥
(ਪੰਨਾ ੧੦੫੧)
੩. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਰਵਾਹ ਛੁਟਕੰਤ ਸਦ ਦੂਰਿ ਜਿਸੁ ਗੁਨ ਗੁਰ ਬਿਮਲ ਸਰ ਸੰਤ ਸਿਖ ਨਾਈਐ॥
(ਪੰਨਾ ੧੪੦੧)
੪. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨ ਰਿਦੈ ਉਰਿ ਧਾਰੀ ਤਉ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਸੰਗੁ ਪਾਈ॥
(ਪੰਨਾ ੭੪੯)
੫. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਣ ਸੰਤ ਬੋਲਤੇ ਸੁਣਿ ਮਨਹਿ ਪੀਲਾਵਉ॥ (ਪੰਨਾ ੮੧੩)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ:- ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

੧. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਰਸੁ ਵਿਰਲੀ ਪਾਇਆ ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੨੬)
੨. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਵਾਪਾਰੀ ਹੋਵੈ ਕਿਆ ਮਦਿ ਛੂਛੈ ਭਾਉ ਧਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)
੩. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਸਾਰ ਸੋਈ ਜਾਣੈ ਜਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਵਾਪਾਰੀ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੩)
੪. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸਰਿ ਅਤੁਲ ਭੰਡਾਰ ਭਰਿ ਪਰੈ ਹੀ ਤੇ ਪਰੈ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਪਰਿ॥
(ਪੰਨਾ ੧੩੮੫)
੫. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਗਿ ਨਾਹਿ ਰੁਚ ਆਵਤ ਬਿਖੈ ਠਗਉਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ॥ (ਪੰਨਾ ੬੭੩)
੬. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਤਿਵਾਦੀ ਜਿਤੁ ਨਾਤੈ ਕਊਆ ਹੰਸੁ ਹੋਰੈ॥
(ਪੰਨਾ ੪੯੩)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ:- ਕਰਣ ਕਾਰਕ

੧. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਸਦਾ ਸਲਾਹੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪਾਵਣਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੮)
੨. ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਤੁ ਹੈ ਬੀਚਾਰਾ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਭਰੇ ਤੇਰੇ ਭੰਡਾਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੯)
੩. ਸਾਵਣਿ ਵਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਜਗੁ ਛਾਇਆ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੭੩)
੪. ਜਿਨਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨਿ ਭਾਈਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਛਕਿ ਛਕੇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੪੯)
੫. ਹਉਮੈ ਮਾਇਆ ਬਿਖੁ ਹੈ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਬਿਖੁ ਲਹਿ ਜਾਏ ਰਾਮ॥
(ਪੰਨਾ ੫੩੮)

੬. ਅੰਤਰਿ ਖੂਹਟਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਭਰਿਆ ਸਬਦੇ ਕਾਢਿ ਪੀਐ ਪਨਿਹਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੫੭੦)

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ:- ਨਾਉਂ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇ:ਵ:

੧. ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਕਉਰਾ ਬਿਖਿਆ ਮੀਠੀ॥ ਸਾਕਤ ਕੀ ਬਿਧਿ ਨੈਨਹੁ ਡੀਠੀ॥

(ਪੰਨਾ ੮੯੨)

੨. ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਏਕੋ ਸਬਦੁ ਹੈ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੬੪੪)

੩. ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਬਾਣੀ ਅਮਿਉ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੩)

੪. ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸੰਗਿ ਬਸਤੁ ਹੈ ਤੇਰੈ ਬਿਖਿਆ ਸਿਉ ਉਰਝਾਇਓ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੧੭)

੫. ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਦਾ ਵਰਸਦਾ ਬੂਝਨਿ ਬੂਝਣਹਾਰ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੮੧)

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ:- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇ:ਵ:

੧. ਜੇ ਹਲਾਹਲ ਸੋ ਪੀਵੈ ਬਉਰਾ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਜਾਨੈ ਕਰਿ ਕਉਰਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੮੦)

੨. ਸਾਚਾ ਹਰਖੁ ਨਾਹੀ ਤਿਸੁ ਸੋਗੁ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗਿਆਨੁ ਮਹਾ ਰਸੁ ਭੋਗੁ॥

(ਪੰਨਾ ੪੧੪)

੩. ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਭੋਜਨੁ ਨਾਮੁ ਹਰਿ ਰਜਿ ਰਜਿ ਜਨ ਖਾਹੁ॥

(ਪੰਨਾ ੫੫੬)

੪. ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨੀਰੁ ਗਿਆਨਿ ਮਨ ਮਜਨੁ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਸੰਗਿ ਰਹੇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੨੮)

੫. ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਰਸੁ ਪੀਆ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਹਮ ਨਾਮ ਵਿਟਹੁ ਕੁਰਬਾਨ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੩੫)

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ:- ਕਰਮ ਕਾਰਕ

੧. ਗੁਰੁ ਸਾਗਰੁ ਰਤਨੀ ਭਰਪੂਰੇ ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸੰਤ ਚੁਗਹਿ ਨਹੀ ਦੂਰੇ॥

(ਪੰਨਾ ੬੮੫)

੨. ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਿੰਚਹੁ ਭਰਹੁ ਕਿਆਰੇ ਤਉ ਮਾਲੀ ਕੇ ਹੋਵਹੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੭੧)

੩. ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਹਰਿ ਆਪਿ ਪੀਆਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੩੬੬)

੪. ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਜਿ ਬਿਖੁ ਸੰਗ੍ਰਹੈ ਕਰਤੈ ਆਪਿ ਖੁਆਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੬੪੪)

੫. ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਛੋਡਿ ਕਾਹੇ ਬਿਖੁ ਖਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੭੨੮)

ਖੰਡੁ:- ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਉਂ, ਇ:ਲਿੰ, ਇ:ਵ:

੧. ਸਕਰ ਖੰਡੁ ਮਾਇਆ ਤਨਿ ਮੀਠੀ ਹਮ ਤਉ ਪੰਡ ਉਚਾਈ ਰੇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੫੬)

੨. ਫਰੀਦਾ ਸਕਰ ਖੰਡੁ ਨਿਵਾਤੁ ਗੁੜੁ ਮਾਖਿਉ ਮਾਂਝਾ ਦੁਧੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

ਦੂਧ:- ਪੁਲਿੰਗ, ਇ:ਵ:, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

੧. ਸਗਲ ਬਨਸਪਤਿ ਮਹਿ ਬੈਸੰਤਰੁ ਸਗਲ ਦੂਧ ਮਹਿ ਘੀਆ॥

(ਪੰਨਾ ੬੧੭)

੨. ਜਾ ਕੇ ਨਿਗਮ ਦੂਧ ਕੇ ਠਾਟਾ ॥ ਸਮੁੰਦੁ ਬਿਲੋਵਨ ਕਉ ਮਾਟਾ॥

(ਪੰਨਾ ੬੫੫)

੩. ਜਲ ਬਿਹੂਨ ਮੀਨ ਕਤ ਜੀਵਨ ਦੂਧ ਬਿਨਾ ਰਹਨੁ ਕਤ ਬਾਰੇ॥

(ਪੰਨਾ ੮੨੯)

੪. ਜਿਉ ਦੂਧ ਜਲਹਿ ਸੰਜੋਗੁ ॥ ਜਿਉ ਮਹਾ ਖੁਧਿਆਰਥ ਭੋਗੁ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩੮)

ਦੂਧਿ:- ਪੁਲਿੰਗ, ਇ:ਵ:, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ

੧. ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੰਡੁ ਦੂਧਿ ਮਧੁ ਸੰਚਸਿ ਤੂ ਬਨ ਚਾਤੁਰ ਰੇ॥

(ਪੰਨਾ ੯੯੦)

ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਪੰਕਤੀ

ਦੂਧਿ:- ਪੁਲਿੰਗ, ਇ:ਵ:, ਕਰਮ ਕਾਰਕ

੧. ਦੂਧਿ ਦੁਹਿ ਜਬ ਮਟਕੀ ਭਰੀ॥ ਲੇ ਬਾਦਿਸਾਹ ਕੇ ਆਗੇ ਧਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੬)

ਦੁਧਿ:- ਕਰਣ ਕਾਰਕ

੧. ਪਹਿਲੈ ਪਿਆਰਿ ਲਗਾ ਬਣ ਦੁਧਿ॥ ਦੂਜੈ ਮਾਇ ਬਾਪ ਕੀ ਸੁਧਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੭)

ਦੁਧੁ:- ਪੁਲਿੰਗ, ਇ:ਵ:, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

੧. ਨਦੀਆ ਹੋਵਹਿ ਧੋਣਵਾ ਸੁੰਮ ਹੋਵਹਿ ਦੁਧੁ ਘੀਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧)

੨. ਇਕਨੀ ਦੁਧੁ ਸਮਾਈਐ ਇਕਿ ਚੁਲੈ ਰਹਨਿ ਚੜੇ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੫)

ਦੁਧੁ:- ਪੁਲਿੰਗ, ਇ:ਵ:, ਕਰਮ ਕਾਰਕ

੧. ਬਿਸੀਅਰ ਕਉ ਬਹੁ ਦੁਧੁ ਪੀਆਈਐ ਬਿਖੁ ਨਿਕਸੈ ਫੋਲਿ ਫੁਲੀਠਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੭੧)

੨. ਕਉਆ ਕਹਾ ਕਪੂਰ ਚਰਾਏ॥ ਕਹ ਬਿਸੀਅਰ ਕਉ ਦੁਧੁ ਪੀਆਏ॥

(ਪੰਨਾ ੪੮੧)

੩. ਦੁਧੁ ਤ ਬਛਰੈ ਬਨਹੁ ਬਿਟਾਰਿਓ॥

(ਪੰਨਾ ੫੨੫)

ਦੂਧੈ:- ਪੁਲਿੰਗ, ਇ:ਵ:, ਕਰਮ ਕਾਰਕ

੧. ਭਾਂਡਾ ਧੋਇ ਬੈਸਿ ਧੂਪੁ ਦੇਵਹੁ ਤਉ ਦੂਧੈ ਕਉ ਜਾਵਹੁ॥

(ਪੰਨਾ ੭੨੮)

ਮਧੁ:- ਪੁਲਿੰਗ, ਇ:ਵ:, ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਉਂ

੧. ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੰਜਮੁ ਹੋਹਿ ਜਬ ਰਾਖੇ ਕਮਲੁ ਬਿਗਸੈ ਮਧੁ ਆਸੁਮਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੨੩)

੨. ਬ੍ਰਹਮ ਕਮਲ ਮਧੁ ਤਾਸੁ ਰਸਾਦੰ ਜਾਗਤ ਨਾਹੀ ਸੂਤਾ॥

(ਪੰਨਾ ੫੦੩)

੩. ਜਿਉ ਮਧੁ ਮਾਖੀ ਸੰਚੈ ਅਪਾਰ॥ ਮਧੁ ਲੀਨੋ ਮੁਖਿ ਦੀਨੀ ਛਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੫੨)

੧. ਪੰਚਮ ਹਰਖ ਦਿਸਾਖ ਸੁਨਾਵਹਿ॥ ਬੰਗਾਲਮ ਮਧੁ ਮਾਧਵ ਗਾਵਹਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੩੦)

ਪਦ ਅਰਥ:- ਮਧੁ = ਇੱਕ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ।

੧. ਕਰਨਹੁ ਮਧੁ ਬਾਸੁਰੀ ਬਾਜੈ ਜਿਹਵਾ ਧੁਨਿ ਆਗਾਜਾ॥

(ਪੰਨਾ ੮੮੪)

ਪਦ ਅਰਥ:- ਮਧੁ = (ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਉਂ, ਇ:ਲਿੰ, ਇ:ਵ:) ਮਿੱਠੀ।

ਬਾਸੁਰੀ = (ਵਸਤ ਵਾਚਕ ਨਾਉਂ, ਇ:ਲਿੰ, ਇ:ਵ:) ਬਾਸੁਰੀ (ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਜ ਦਾ ਨਾਮ)। ਮਧੁ ਬਾਸੁਰੀ = ਮਿੱਠੀ ਬਾਸੁਰੀ।

ਮਧਿ:- ਇ:ਵ:, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

੧. ਸਭ ਹੀ ਮਧਿ ਸਭਹਿ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਬੇਮੁਹਤਾਜ ਬਾਪਾ॥

(ਪੰਨਾ ੫੧)

੨. ਆਦਿ ਮਧਿ ਅੰਤਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਈ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ ਦਿਖਾਲੀਐ ਜੀਉ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੨)

੩. ਆਦਿ ਪੂਰਨ ਮਧਿ ਪੂਰਨ ਅੰਤਿ ਪੂਰਨ ਪਰਮੇਸੁਰਹ॥ (ਪੰਨਾ ੭੦੫)

੪. ਆਦਿ ਮਧਿ ਅੰਤਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਈ॥ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ॥
(ਪੰਨਾ ੭੬੦)

ਪਦ ਅਰਥ:- ਮਧਿ = ਵਿਚ, ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ।

ਬਨ:- ਇ:ਵ:, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਉਂ

੧. ਬਨ ਮਹਿ ਭੂਲੀ ਜੇ ਫਿਰਾ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਬੂਝ ਨ ਪਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੫੭)

੨. ਸੁਣਿ ਨਾਹ ਪ੍ਰਭੁ ਜੀਉ ਏਕਲੜੀ ਬਨ ਮਾਹੇ॥ (ਪੰਨਾ ੨੪੩)

੩. ਸਗਲ ਤਿਆਗਿ ਬਨ ਮਧੇ ਫਿਰਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬੫)

੪. ਹਰਣੀ ਹੋਵਾ ਬਨਿ ਬਸਾ ਕੰਦ ਮੂਲ ਚੁਣਿ ਖਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫੭)

੫. ਸੰਤ ਜਨਾ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਨਿ ਆਈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੬੪)

ਪਦ ਅਰਥ:- ਬਨ = ਜੰਗਲ, ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਜੰਗਲ।

੧. ਚਰਣ ਕਮਲ ਉਰ ਅੰਤਰਿ ਧਾਰਹੁ॥ ਬਿਖਿਆ ਬਨ ਤੇ ਜੀਉ ਉਧਾਰਹੁ
(ਪੰਨਾ ੧੦੦੪)

ਪਦ ਅਰਥ:- ਬਿਖਿਆ ਬਨ = (ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਉਂ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇ:ਵ:, ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ) ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰਸ ਤੋਂ।

੨. ਪ੍ਰਭ ਗੁਨ ਗਾਇ ਬਿਖੈ ਬਨੁ ਤਰਿਆ ਕੁਲਹ ਸਮੁਹ ਉਧਾਰਿਓ॥ (ਪੰਨਾ ੫੩੪)

ਪਦ ਅਰਥ:- ਬਿਖੈ ਬਨੁ = (ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਉਂ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇ:ਵ:, ਕਰਮ ਕਾਰਕ) ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ।

੩. ਗਰਭ ਕੁੰਟ ਮਹਿ ਜਿਨਹਿ ਧਾਰਿਓ ਨਹੀ ਬਿਖੈ ਬਨ ਮਹਿ ਹੋਰ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੨੧)

੪. ਬਿਖੈ ਬਨੁ ਫੀਕਾ ਤਿਆਗਿ ਰੀ ਸਖੀਏ ਨਾਮੁ ਮਹਾ ਰਸੁ ਪੀਓ॥ (ਪੰਨਾ ੮੦੨)

ਪਦ ਅਰਥ:- ਬਨੁ = ਪਾਣੀ। ਬਿਖੈ ਬਨੁ = (ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਉਂ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇ:ਵ:) ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਰਸ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:-

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੰਡ ਦੁਧਿ ਮਧੁ ਸੰਚਸਿ ਤੁ ਬਨ ਚਾਤੁਰ ਰੇ॥

ਅਪਨਾ ਆਪੁ ਤੁ ਕਬਹੁ ਨ ਛੋਡਸਿ ਪਿਸਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਜਿਉ ਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੯੦)

(ਪਸ਼ੂ ਦੇ ਬਣ ਦੇ) ਦੁੱਧ ਵਿਚ (ਪ੍ਰਭੂ) ਖੰਡ ਤੇ ਸ਼ਹਿਦ (ਵਰਗੀ) ਅੰਮ੍ਰਿਤ (ਮਿਠਾਸ) ਇਕੱਠੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ (ਬਣ ਨੂੰ ਚੰਬੜੇ ਹੋਏ) ਚਿੱਚੜ ਦੀ (ਲਹੂ ਨਾਲ ਹੀ) ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਤਿਵੇਂ ਹੀ) ਹੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਤੁਰ ਡੱਡੂ! ਤੂੰ (ਭੀ) ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਉ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ (ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕੋਲ ਫੁੱਲ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਜਾਲਾ ਹੀ ਖਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈਂ) ॥੩॥

ਤੱਤ ਸਾਰ:- ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਤੁਕਾਂ ਅੰਦਰ ਆਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਖੰਡ, ਦੁਧਿ, ਮਧੁ, ਬਨ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਲੜੀ ਨੰਬਰ (੧) ਤੋਂ (੫) ਤੀਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਅਰਥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਲੜੀ ਨੰਬਰ (੬) ਤੋਂ (੧੧) ਤੀਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਪਦ ਅਰਥ ਤੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰੁਸਤ ਹਨ।

ਕੂੜ ਕਸਮਾਂ ਦੀ ਚਾਲ

-ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲਣ ਵਾਲਿਆਂ,
ਬਾਲੇ ਚਾਲਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅੰਗਿਆਰ।
ਜਦ ਹਾਥੀਆਂ, ਘੋੜਿਆਂ, ਲਸ਼ਕਰਾਂ,
ਸਭ ਗੁੱਲ ਗਈ ਹਿਣਕਾਰ।
ਫਿਰ ਚਾਲ ਚੱਲੀ ਗਿਣਮਿਥ ਕੇ,
ਵੱਡੇ ਕੂੜ ਦੇ ਲਾ ਅੰਬਾਰ।
ਇਕਨਾ ਕਸਮ ਕੁਰਾਨ ਦੀ,
ਇਕਨਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਸਮ ਝੂਠਾਰ।
ਕਿਲ੍ਹਾ ਤੇ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿਓ,
ਦਿੱਤਾ ਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠਾ ਤਾਰ।
ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਆਟੇ ਦੀ ਗੁਰੂ ਲੈ,
ਆਇਆ ਪਰੋਹਤ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰ।
ਕਾਜੀ ਵੀ ਨਾਲੇ ਆ ਗਿਆ,
ਲੈ ਚੁੱਕ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਭਾਰ।
ਪਹਾੜੀਆਂ ਕਸਮ ਗੀਤਾ ਗੁਰੂ ਦੀ,
ਪੰਡਤ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਰ ਪੁਕਾਰ।
ਸ਼ਾਹੀ ਜਰਨੈਲ ਕੁਰਾਨ ਚੁੱਕਦੇ,
ਕਾਜੀ ਲਾਈ ਸੀ ਇਹ ਗੁਹਾਰ।
ਅਨੰਦਪੁਰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿਓ,
ਹੋਏ ਸਾਹਿਬਾਂ ਅੱਗੇ ਅਰਜ਼ਦਾਰ।
ਸਾਡੀ ਵੀ ਪੱਤ ਰਹਿ ਜਾਏ,
ਤੁਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹੋ ਸਮਝਦਾਰ।
ਖਤਰਾ ਭੇਰਾ ਵੀ ਨਾ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ,
ਇਹਦੇ ਸਭ ਨੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ।
ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸਭ ਸੀ,
ਐਪਰ ਆਪਣੇ ਪੱਕੇ ਮਨੋਵਿਚਾਰ।
ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਇਤਬਾਰ।
ਇਹ ਕਸਮਾਂ ਕੂੜ ਵਿਹਾਰ ਨੇ,
ਇਹ ਤਾਂ ਖੇਖਣ ਕਰ ਲਾਚਾਰ।

*ਪੱਤਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ, ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ) ਮੋ: +੯੧੯੪੧੭੧-੭੫੮੪੬

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ 'ਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਬਾਕਸ ਲਗਾਏ ਜਾਣ: ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੫ ਫਰਵਰੀ: ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਤੇ ਦਿਨੀਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਇਕੱਤਰਤਾ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਸ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਰਨਤਾਰਨ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਪਠਾਨਕੋਟ, ਕਪੂਰਥਲਾ, ਜਲੰਧਰ, ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਫਰੀਦਕੋਟ ਤੇ ਮੋਗਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁਚਾਰੂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮੈਨੇਜਰਾਂ ਨਾਲ ਇਕੱਤਰਤਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਇਕੱਤਰਤਾ 'ਚ ਮੈਨੇਜਰਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਸ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੁਝਾਅ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਬਾਰੇ ਰਜਿਸਟਰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸੁਝਾਵਾਂ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੁਝਾਅ ਬਾਕਸ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਨੇਜਰ ਖੁਦ ਆਪਣੀ

ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਖੁਲਵਾ ਕੇ ਦੇਖੇ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਾ ਤਸੱਲੀਬਖ਼ਸ਼ ਨਿਪਟਾਰਾ ਤੁਰੰਤ ਕਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਢੁੱਕਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਹੋਰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈ ਸਕਣ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਬੋਰਡ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਜੋ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਪੜ੍ਹਨਯੋਗ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਮੂਹ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਹਦੂਦ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਬਾਗ ਅਤੇ ਬਗੀਚਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਵੱਲ ਵੀ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਛਾਂਦਾਰ ਦਰੱਖਤ ਲਗਾਏ ਜਾਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹ ਮੈਨੇਜਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਟਾਫ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਾਂ ਵੱਧ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਤੁਰੰਤ ਹੈੱਡ ਆਫਿਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜਰਮਨ ਕੰਪਨੀ ਬੇਅਰ ਫਾਰਮਾ ਦੇ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੮ ਫਰਵਰੀ : ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ

ਸ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਵਾਈਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਜਰਮਨ ਕੰਪਨੀ ਬੇਅਰ ਫਾਰਮਾ ਦੇ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਮਿਸਟਰ ਏਜਲ ਮਾਈਕਲ ਇਵਨਜੀਲਿਸਟਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਾਂਡ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਉਕੇਰਨ ਬਾਰੇ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਅਲਰਜੀ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ 'ਪੋਲਰਾਮੀਨ' ਨਾਮ ਹੇਠ ਦਵਾਈ ਦਾ ਬ੍ਰਾਂਡ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ 'ਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਉਕੇਰੀਆਂ

ਗਈਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਰਬ-ਸਮਰੱਥ ਤੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਰਮਨ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਫ ਆਪਣਾ ਬ੍ਰਾਂਡ ਵੇਚਣ ਖਾਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਡੂੰਘੀ ਠੋਸ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਜਰਮਨ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬ੍ਰਾਂਡ ਤੋਂ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਹਟਾਏ।

ਦੁਬਈ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਡੱਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ ਸੁਸ਼ਮਾ ਸਵਰਾਜ ਠੋਸ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨ: ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੯ ਫਰਵਰੀ : ਦੁਬਈ ਦੀ ਐਲਾਈਨ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਡੱਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ੧੧ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਖਬਾਰ 'ਚ ਛਪੀ ਖ਼ਬਰ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗਹਿਰੀ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੁਸ਼ਮਾ ਸਵਰਾਜ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਠੋਸ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਖਾਤਰ ਲੱਖਾਂ

ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੇ ਦੁਬਈ ਗਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਡੂੰਘੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਤੇ ਉੱਪ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਸੁਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਦੁਬਈ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦੁੱਖ ਦੀ ਘੜੀ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਰੀਕ ਹੈ। ■

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਇੰਚਾਰਜ ਜੀ, ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

੧. ਮਿਤੀ ੧੦ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਕਾਮਲਪੁਰਾ, ਤਹਿ: ਅਜਨਾਲਾ (ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮੇਂ ਕੁੱਲ ੫੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ।

੨. ਮਿਤੀ ੩ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਛੋਟੀ ਮਰਤੀ (ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮੇਂ ਕੁੱਲ ੭੬ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਪਹੁੰਚੇ।

੩. ਮਿਤੀ ੧੭ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਰਦੋਂ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ੩੨ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ।

੪. ਮਿਤੀ ੨੨ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਕਾਦੀਆਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ੧੦੬ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ।

੫. ਮਿਤੀ ੧੩ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਕਲਕੱਤਾ ਵੱਲੋਂ ਲੱਛਮੀਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ੫੫ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ।

੬. ਮਿਤੀ ੩੧ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਿੰਡ ਜੋਧੇ, ਤਹਿ: ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ੮੧ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ।

੭. ਮਿਤੀ ੮ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੀਨਾ (ਮੋਗਾ) ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ੧੭੫ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ।

ਪਿੰਡ ਮਾਧੋਕੇ ਬਰਾੜ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਜਥੇ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਡਿੱਟੇਵੱਡ, ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ, ਮਾਧੋਕੇ ਬਰਾੜ, ਤਹਿ: ਅਜਨਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ੧੧ ਜਨਵਰੀ, ੨੦੧੬ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੯੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਹਲਕਾ ਬਟਾਲਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖਵਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ ਹਲਕਾ ਬਟਾਲਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨੱਥੂ ਖਹਿਰਾ ਵਿਖੇ ੨੯ ਤੋਂ ੩੧ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੧੫ ਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਏ ਗਏ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ੩੧ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੨੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ (ਕਪੂਰਥਲਾ) ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੨੪ ਤੋਂ ੨੬ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੫ ਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀ, ਰਾਗੀ, ਢਾਡੀ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਿਆਂ, ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਕਥਾ-ਵਾਚਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਸਰਵਣ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ੨੫ ਨਵੰਬਰ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ੧੭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਭਾ ਦੋਰਾਂਗਲਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਬਹਿਲੋਲਪੁਰ, ਡਾਕ ਦੋਰਾਂਗਲਾ, ਤਹਿ: ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ੩੧ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੰਠ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ, ਲੈਕਚਰ, ਦਸਤਾਰ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਵਿਚ ੨੫੦ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭੋਗ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਖੁੰਡੀ ਗੜੀ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਨੇ ਕਥਾ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਹੈਂਡ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੨੦ ਤੋਂ ੩੦, ਦਸੰਬਰ ੨੦੧੫ ਤਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਅੰਦਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ੨੫੦ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮੈਡਲਾਂ ਅਤੇ ਟਰਾਫੀਆਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈੱਟ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਰਾਮਸਰ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤੀ 5-3-2016